

Ж.Қ. Балтабаева, Е.О. Арын, Г.Ы. Әбдіраман

ҚАЗАҚ ТІЛІ

Жалпы білім беретін мектептің
қоғамдық-гуманитарлық бағыттағы
10-сыныбына арналған оқулық

10

Қазақстан Республикасының Білім және ғылым
министрлігі ұсынған

А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының
сарапшыларымен келісілді

Алматы «Атамұра» 2019

ӨОЖ 373.167.1
КБЖ 81.2 Қаз–92
Б 22

Оқулық жалпы орта білім беру деңгейінің қоғамдық-гуманитарлық бағыттағы 10-11-сыныптарына арналған «Қазақ тілі» пәнінің жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасына сәйкес дайындалды.

Шартты белгілер:

Балтабаева Ж.Қ. т.б.

Б22 Қазақ тілі: Жалпы білім беретін мектептің қоғамдық-гуманитарлық бағыттағы 10-сыныбына арналған оқулық/Ж.Қ. Балтабаева, Е.О. Арын, Г.Ы. Әбдіраман. – Алматы: Атамұра, 2019. – 144 бет.

ISBN 978-601-331-533-1

ISBN 978-601-331-533-1

© Балтабаева Ж.Қ., Арын Е.О.,
Әбдіраман Г.Ы., 2019
© «Атамұра», 2019

Құрметті оқушылар!

Қазір тәуелсіз қазақ елі әлемдік деңгейде өзін жан-жақты танытып отырғаны мәлім. Осындай Мәңгілік ел даңғылына түскен озық елді сендер де қоғамның белсенді мүшесі ретінде болашақта өрге сүйрейтін тұлға боласыңдар.

Ол үшін сендер білімдеріңді жыл сайын тереңдетіп, дамытуға күш салуларың керек.

Осы кезге дейін сендер берілген тақырыптар бойынша сөйлесім әрекетінің түрлерін жетілдіріп келдіңдер. Өз ойларыңды ауызша да, жазбаша да сауатты, көркем, әсерлі жеткізуге дағдыландыңдар.

Сендер 10-сыныпта Алаш қайраткерлерінің ұлтжандылық идеяларымен, қоғамдағы құндылықтар, әлемдік мәдениет пен өркениет, экономикалық интеграция, білім мен ғылым саласындағы озық идеялар, сәулет өнері, сөз мәдениеті мен шешендік өнердің сырларымен танысып, білімдеріңді шыңдай түсетін боласыңдар.

Оқулықта ауызша да, жазбаша да сөз мәдениетін жетілдіретін тапсырмалар мол қамтылған. Білімдеріңді бүгінгі өмірмен кеңінен байланыстырып, даму мен өзгеруге бейім шығармашыл, кемел білім иесі болуға дағдылана түсесіңдер.

Басты мақсатымыз – сендердің ақыл-ой, ізденіс пен шығармашылық қабілеттеріңді жан-жақты ұштау, ұлттық құндылықтар тұнығынан сусындай беруге жол ашу.

Іске сәт, жас достар!

Авторлар

I
БӨЛІМТІЛ ЖӘНЕ АЛАШ ИДЕЯСЫ
Сөз мәдениеті

1-сабақ

ТІЛ ИДЕЯСЫ

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді тыңдап, тілдің маңызы туралы ой бөлісіңдер. Төмендегі сұрақтар бойынша өз білімдеріңе сүйеніп, тақырыпты жалғастырып айтыңдар.

1. Алаш қайраткерлерінен кімдерді білесіңдер?
2. Олардың тіл туралы қандай еңбектері бар?

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтіннің стильдік элементтеріне қарап, жанрын анықтаңдар. Бас әріппен жазылған сөздерге түсінік беріңдер.

Мектепте оқып жүргенде орысша «русский язык», «родная речь», «чистописание» пәндеріне жарыстырып, «қазақ тілі», «ана тілі», «көркем жазу», «тіл дамыту» дейтін сабақтар оқып, қарадай көңіліңді үздіктің бірінен-бірі өткен өсем атауларына таңғалушы едік...

Сөйтсек, енді түсініп отырмыз, оларды жазғандар мен қазақшалағандар, негізінен, Ахмет Байтұрсынұлы, Өлихан Бөкейханов, Міржақып Дулатов, Мұхаметжан Тынышбаев, Тұрар Рысқұлов, Халел Досмұхамедов, Құдайберген Жұбанов, Өлімхан Ермеков, Нәзір Төреқұлов, Жүсіпбек Аймауытов, Санжар Асфендияров, Жақып Ақбаев сынды ұлт көсемдерінің алдын көріп, дәрісін тыңдап өскен өнегелі ұрпақтың өкілдері екен ғой! Бірақ олар іштерінен имандай сенген елді дамыту үшін оқуды, оны дамыту үшін тілді дамыту керек дейтін түзік қағиданы «тілін құрту арқылы елін де құртуға болады» дейтін қаскөй бұзық қағида біржолата белден басып, типылдап таптап кете жаздағаны мәлім. Сондай кесапаттың беті бір қайтарылса, енді қайтарыла ма деп отырған қазіргідей кезеңде «Қазақстанның болашағы – қазақ тілінде!» деген ұрымтал да ұғымтал ұран тасталуы естір құлаққа да, айтар ауызға да аса қонымды, аса сүйінішті.

Әбіш Кекілбайұлы,

«Тіл және тәуелсіздік» эссесінен

ЖАЗЫЛЫМ

3-тапсырма. «Қазақстанның болашағы – қазақ тілінде!» деген пікірге өз көзқарастарыңды білдіріп, эссе («келісу, келіспеу») жазыңдар.

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Көп нүктенің орнына керекті сөз және сөз тіркестерін тауып қойыңдар. Сөздердің орфографиялық нормаға сай жазылуына назар аударыңдар.

1) Ананың ... – бал,	6) Бал тамған тілден ... та-
Баланың ... – бал.	мар.
2) Тіл – адам ойының	7) Айтылған сөз –
3) Аңдамай сөйлеген	8) Көп сөз – күміс, аз сөз –
4) Ойнап сөйлесең де,	9) Таза сөйлеу – биік
5) Тісе терекке, тимесе	10) Көңілсіз ... – ойға олақ.

АЙТЫЛЫМ

5-тапсырма. БАҚ, энциклопедиялық, ғылыми-көпшілік деректерді пайдалана отырып, Алаш қайраткерлерінің тіл туралы идеясын жинақтап, таныстырылым жасаңдар.

2-сабақ**ТІЛ – ӨНЕР****ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ**

1-тапсырма. Мәтінді тыңдап, негізгі ойды анықтаңдар және ғаламдық мәселелермен байланыстырып айтыңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқып, жоспар құрыңдар. Орфографиялық нормаға сай жазылған зат есім сөздерге мысал келтіріңдер.

Сөзден әдемілеп әңгіме шығару өнері үй салу өнеріне ұқсас. Үй салуға, мәселен, түрлі зат керек. Ол керек зат – топырақ болса, оны біріктіріп илейді, илеген балшықтан кірпіш құяды. Кірпішті қалап, неше түрлі үй қылып шығарады. Үйдің жақсы-жаман болып шығуы балшығынан да, кірпішінен де болады. Бірақ көбінесе кірпіштерінің қалауынан болады. Кірпіш қандай жерде қалай қаланып,

қандай үй болып шығуы жасаған жобаға қарай болады. Неғұрлым жоба жасайтын сәулет өнерпазы қиялға бай болса, соғұрлым салған үй сәулетті, әдемі болып шықпақ.

Сөзден құрастырып пікірлі әңгіме шығару үшін жұмсалатын зат – сөздер. Топырақтан иленіп кірпіш жасалған сияқты, дыбыстан құралып сөз жасалған. Кірпіштен қалап түрлі үй жасау сияқты, сөзден бірігіп, түрлі әңгімелер айтылады. Үйдің түрлі болып шығуы балшығынан, кірпішінен, әсіресе қалауынан болатыны сияқты, әңгіменің түрлі болып шығатыны тілдің дыбысынан, сөзінен, әсіресе сөздің тізілуінен. Балшық жаман болса, кірпіші жақсы болмайды, кірпіш жақсы болмаса, үй жақсы болып шықпайды. Бұл, рас. Бірақ кірпіш жақсы болса да, қалауы жаман болса, онан жақсы үй шықпайды. Сол сияқты тілдің дыбысы жаман болса, дыбыстың қосылуы жақсы болмаса, сөз құлаққа жағымды болып шықпайтыны да рас. Бірақ тізуі жаман болса, дыбысы жақсы сөздерден де жақсы әңгіме шықпайды. Сондықтан мәнісінің зоры кірпіштің қалауында, жобаның жасауында болған сияқты, әңгіменің әдемі болып шығуы – сөздің тізілуі мен әңгіме айтушының пікірлеуінде.

Ахмет Байтұрсынұлы, «Әдебиет танытқыш» еңбегінен

ЖАЗЫЛЫМ

3-тапсырма. Алаш арыстарының қанатты сөздерін пайдаланып, «Алаш идеясы» тақырыбында эссе жазыңдар.

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Көп нүктенің орнына керекті сөздерді қойыңдар. Мәтінді дұрыс жүйелеп, логикалық түзетулер енгізіп, көшіріп жазыңдар.

Сондықтан мәнісінің ... кірпіштің қалауында, жобаның жасауында болған сияқты, әңгіменің ... болып шығуы – сөздің тізілуі мен әңгіме айтушының пікірлеуінде.

Бірақ тізуі ... болса, дыбысы ... сөздерден де жақсы әңгіме шықпайды. Сол сияқты тілдің дыбысы жаман болса, дыбыстың қосылуы жақсы болмаса, ... құлаққа жағымды болып шықпайтыны рас.

Бұл, рас. Бірақ ... жақсы болса да, қалауы жаман болса, онан жақсы үй шықпайды.

АЙТЫЛЫМ

5-тапсырма. Мәтіндерде берілген ақпараттарға сүйеніп, бір-неше сұрақ дайындаңдар. Сабақта өз пікірлеріңді қорытып, ой бөлісіңдер.

Ойбөліске қойылатын талаптар:

- тақырыптан ауытқымау;
- берілген уақыттан асырмау;
- сөз әдебін сақтау;
- тіл сауаттылығы;
- мақал-мәтелдер мен дәйек сөздерді қолдану;
- өзіндік ойы мен көзқарастарын жүйелі жеткізу.

3-сабақ**«АЛАШТЫҢ» ТІЛДІК МҰРАСЫ****ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ**

1-тапсырма. Мәтінді тыңдап, онда көтерілген идеяларға бүгінгі күн тұрғысынан ой қосыңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқып, онда көтерілген мәселені сыныпта талқылаңдар.

«Мұсылман сиезі» қараған закон жобасында жазылған екен, рухани мекемелерде қағаз татарша тілмен жазылсын деп. Бұл біздің қазақ жұртына ыңғайсыз екені көзге көрініп тұр. Түрік затты халықта біздің қазақтай бір жерде тізе қосып қалың отырған іргелі ел жоқ.

Біздің қазақ осы тілін тастап татарға мінгескені адасқандық болар, біз – қазақ, татар тіліне шорқақпыз, татар тілі деген тіл тағы біреу емес. Кавказ, Қырым ауылындағы татарды Қазан татарымен сөйлестірсе, бірін-бірі ұға ма, жұртқа ыңғайлы болу үшін рухани мекеме қағазы һәр облыста, һәр жұрттың өз тілімен жазылсын дедік Жаһаншаһ екеуіміз.

Біз қазақ тілі законға жазылсын деп қарыса алмадық, бүктемеде қалатын болған соң. Жығылатын болған соң, «түрік» дегеннің ішіне кірдік қой деп тоқтадық. Түбінде біздің қазақ тілі, бізбен тіл тұқымы бір, өзге мұсылманды байытпаса, бір-бірімізге қоңсы қонбаймыз ғой. Ғұмыр жүзінде

біздің қазақ тілі өз бөйгесін алар: Абай, Ахмет, Мир Якуб, Шаһкерім һәм өзгелерден бұл көрініп тұр ғой.

Әлихан Бөкейханов, «Мұсылман сиезі» мақаласынан

ЖАЗЫЛЫМ

3-тапсырма. Үзіндідегі қарамен берілген сөздерге қазіргі әдеби тіл нормасына сай түзету енгізіп жазыңдар.

Біз қазақ тілі законға жазылсын деп **қарыса алмадық**, **бүктемеде** қалатын болған соң. **Жығылатын** болған соң, «түрік» дегеннің ішіне кірдік қой деп тоқтадық. Түбінде біздің қазақ тілі, бізбен тіл **тұқымы** бір, өзге мұсылманды байытпаса, бір-бірімізге **қоңсы** қонбаймыз ғой. **Ғұмыр** жүзінде біздің қазақ тілі өз бөйгесін алар: Абай, Ахмет, Мир Якуб, Шаһкерім һәм өзгелерден бұл көрініп тұр ғой.

Әлихан Бөкейханов, «Мұсылман сиезі» мақаласынан

АЙТЫЛЫМ

4-тапсырма. Мәтінге қойылған тыныс белгілеріне назар аударыңдар.

Қазақ тілінің әліпбиін, емлесін жасаумен, ішкі заңдылықтарын ғылыми дәйектеумен бірге Алаш зиялылары тіліміздің тазалығы, мәдениеті үшін де күресті. Х. Досмұхамедовтің «Қазақ-қырғыз тіліндегі сингармонизм заңы», М. Дулатовтың «Қазақ тілінің мұңы», Н. Төреқұловтың «Еуропа сөздері» т.б. еңбектерде тіліміздің орфоэпиялық, орфографиялық нормаларының сақталуы, басқа тілдердің әсері, тіл табиғатының бұзылмауы, сөзжасам т.с.с. мәселелер айтылып, қазақ тілінің табиғи болмысын сақтау, тіл тазалығы, сөз мәдениеті тақырыбында бүгінде өзектілігін жоймаған ойлар өрістетілді.

Ербол Шаймерден, «Алаш зиялыларының тілдік мұрасы: арналы бастау, өміршең дәстүр» мақаласынан

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. Төменде берілген мәтінді БАҚ және энциклопедиялық («Сен білесің бе?», Ұлттық энциклопедия т.б.) мәліметтермен толықтырып жазыңдар.

Қазақтың жазба көркем әдебиеті Абай дәуірінде дүниеге келді десек, осы жаңа әдебиеттің қалыптасуы Алаш қозға-

лысы кезеңімен байланысты. А. Байтұрсынұлының «Қырық мысалы» мен «Масасы», М. Дулатовтың «Оян, қазағы!», Ғ. Қараштың «Бала тұлпары», М. Жұмабаевтың «Шолпаны», С. Торайғыровтың поэзиясы мен прозасы, Ж. Аймауытовтың прозасы мен драматургиясы, М. Өуезовтің алғашқы өңгімелері мен повестері, Б. Күлеевтің поэзиясы тағы да басқа алашшыл қаламгерлердің көркем туындылары жазба әдебиетіміздің қалыптасуында шешуші рөл атқарды.

*Ербол Шаймерден,
«Алаш зиялыларының тілдік мұрасы:
арналы бастау, өміршең дәстүр» мақаласынан*

4-сабақ

АНА ТІЛІМ – АРДАҒЫМ

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді тыңдаңдар. Ана тілін дамытуға қосатын өз үлестерің жайында ойларыңды дәлелдеңдер.

1. «Ана тілін білмей тұрып, ешбір білім-өнерді тарату мүмкін емес» деген пікірді бүгінгі күнмен байланыстырып, ойталқы ұйымдастырыңдар.
2. «Әдебиеті жоқ ұлттың өнері де өршімейді» деген пікірді қалай түсіндіңдер?

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқып, қарамен берілген автор тұжырымын дәлелдеңдер.

Қазақ-қырғыз жұрты оянғаннан бері мәдениет бөйгесінде ілгері кеткен жұртқа жетудің қамын қылып жатыр. Мәдениеттің негізі – білім. Білімге тіл арқылы жетеді. Білімді жұрттардың тілі бай болады.

Түрік тілі – жалғамалы тіл. Жалғамалы тілдегі сөздердің түбірі өзгермейді. Сөз аяғына жалғанған қосымшалар арқылы өзгереді. Қазақ-қырғыз тілі – түрік тілінің бір тарауы. Сондықтан қазақ-қырғыз сөздері де түбін өзгертпей, аяғына қосылған жалғауменен өзгереді. Бұл заң «Тіл – құралдан» белгілі.

Қазақ-қырғыз сөзінің түбірі не соламайымен жуан айтылады, не соламайымен жіңішке айтылады...

Біздің айтайын дегеніміз мынау: бөтенше жақсы сөйлеймін деп мақтану керек емес, ойлаңқырау керек.

Ана тілін жақсы біліп тұрып, бөтенше жақсы сөйлесең, бұл – сүйініш; ана тілін білмей тұрып, бөтенше жақсы сөйлесең, бұл – күйініш. Бұл оқығандардың һәм оқушылардың есінен шықпауы керек.

Халел Досмұхамедов, «Қазақ-қырғыз тіліндегі сингармонизм заңы» мақаласынан

ЖАЗЫЛЫМ

3-тапсырма. Төменде берілген мәліметтерді жүйелеп, логикалық және стильдік түзету енгізіп жазыңдар.

1-нұсқа.

«Қара қарын ел бұзады» деп жат рулардың адамдарын арасына өте сақтықпен кіргізгеніндей, шет сөздерді де сынап, тергеп, тексеріп, екшеп, өзгертіп, өз тілінің әдетіне лайықтап кіргізеді.

Қара халық өте сақ болады. Тұрмысына, салтына, елдігіне зиянды нәрселерді қабылдамайды.

2-нұсқа.

Мектеп пен баспада қолданған тіл шатасқан тіл болса, ол ел – сорлы ел, мұндай елдің тілі бұзылмай қалмайды.

Мектеп пен баспаның тілі дұрыс тіл болса, елдің тілін көркейтіп, байытып, гүлдендіреді.

АЙТЫЛЫМ

4-тапсырма. Мәтінге сүйеніп, төменде берілген кестені толтырыңдар.

«✓»	«–»	«+»	«?»
Бұрыннан білемін	Менің ойлағаныма қайшы, кереғар	Мен үшін жаңа ақпарат	Білгім келеді

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. «Ана тілін жақсы біліп тұрып, бөтенше жақсы сөйлесең, бұл – сүйініш; ана тілін білмей тұрып, бөтенше жақсы сөйлесең, бұл – күйініш» деген Х. Досмұхамедовтің ойын дамытып, «келісу, келіспеу» эссесін жазыңдар.

5-сабақ

АЛАШ ҰРАНЫ

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Өлеңді тыңдап, негізгі ойды бүгінгі күн тұрғысынан бағалаңдар. Өз көзқарастарыңды білдіріп, сұрақтар құрастырыңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқып, терминдер мен тілдік оралымдары арқылы мәтіннің стилін анықтаңдар.

Қазақ қоғамы және Алаш қозғалысы

Ө. Бөкейханов, А. Байтұрсынов, М. Дулатов бастаған бөлігі «Қазақ» газетін шығарып, соның төңірегіне топтасып, кейін Алаш партиясының ұйытқысы болса, М. Сералин бастағандары «Айқап» журналының төңірегіне топтасты. Осы екі ұлттық басылым арқылы олар халықтың ой-санасын оятып, отаршылдық саясатқа қарсы қоғамдық пікір қалыптастыруда ұлан-ғайыр жұмыс атқарды.

Қазақ зиялылары отарлық езгінің зиянды зардаптарын әшкерелеуде, халықтың қалың бұқарасын туған өлкені қайта құрып, түрлендіру ісіне жұмылдыруда ұлттық газеттер мен журналдар, поэзиялық жинақтар мен көпшілікке арналған әр алуан тақырыптар бойынша кітапшалар шығарудың маңызын жақсы түсінді. Олардың «Айқап» журналы мен «Қазақстан» және «Қазақ» газеттерінің беттерінде жарияланған көптеген мақалаларында қазақ қоғамының өмірін реформалау, жалпыұлттық саяси партия құру мәселелері көтеріліп, Қазақстанның патшалық Ресейдің отарына айналуының салдарлары сынға алынды. Міржақып Дулатовтың өйгілі «Оян, қазағынан», А. Байтұрсыновтың «Масасынан» басталған халықтың жер мен суынан айырылуына байланысты наразылық білдіру, сол арқылы отарлық езгіге қарсы оның өзіндік санасын оятып, жігерін қайрау ісін енді жалпыұлттық басылым – «Қазақ» газеті жалғастырды.

*Кеңес Нұрпейіс, «Қазақ қоғамы және
Алаш қозғалысы» мақаласынан*

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. Келесі бетте берілген сөздерді пайдаланып, мәтінде айтылған ойды дамытыңдар.

Алаш, азаттық, республика, тәуелсіздік, жасампаз, аумақ, оқу-білім.

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Мәтіндегі сөйлемдердің тыныс белгілерін қойып, көшіріп жазыңдар.

Сөз дұрыстығы әр сөздің әр сөйлемнің дұрыс күйінде жұмсалуды. Ол үшін сөз мағынасын тұлғасын өзгертетін жалғау жұрнақтарды дұрыс тұтыну керек сөйлем ішінде сөздерді дұрыс септеп дұрыс көптеп дұрыс ымыраластыру керек сөйлемдерді бір-біріне дұрыс орайластырып дұрыс құрмаластыру дұрыс орналастыру керек

Ахмет Байтұрсынұлы, «Әдебиет танытқыш» еңбегінен

АЙТЫЛЫМ

5-тапсырма. Қазақ тілінің байлығы мен әсемдігі жөніндегі пікірлерді іріктеп, таныстырылым дайындаңдар.

6-сабақ

АЛАШ МҰРАСЫ

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді тыңдап, айтылған ойға үн қосып, өз болжамдарыңмен жалғастырыңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқып, жанрлық ерекшелігі мен идеясын табыңдар.

Өлекең (Өлихан Бөкейханов – *ред.*) ұлт тағдырына байланысты басқа ұстанымда. Ол білімнің, білімге сүйенген тәрбиенің құдіретіне сенеді. Нағыз білім, осы жолдағы ағартушылық қызмет, мақсатты және жүйелі тәрбие халықты өзгертеді.

Өлекеңнің пікірінше, қазынаның басы мал және басқа материалдық байлық емес, оқу, білім арқылы келетін «адам ақылы, адам қолы, адам жаһиды¹». Адам баласының атқарып жүрген ісі алдымен ақыл-ой болып құрылады, сонан соң ол толғағы піскен сөзге айналады, яғни сөз болып ауыздан шығады, ең ақыры жасампаз іске ұласады. Өмірдегі әрекетіміз, міне, осы үш сатыдан тұрмақ: ақыл, сөз, іс.

¹Жаһид – ниет, ынта.

Өлекең сөз бен істің ара үйлесімдігіне көңіл аударып: «Ал сөз сөйленді, сөз жазылды, бұл іс бола қоя ма?» – деген сауал тастап, ойын одан ары сабақтап: «Адам баласы сөзін жазып, тасқа басып сақтағаннан бері түзулік, әділдік, жақсылық жол айтқан кітаптар жазылған, көні, бұл кітаптардың сөзі іс бола қойғаны?! Бұл кітаптар шкафта шаң болып жатқан жоқ па?» – деген тұжырыммен түйіндейді.

Қазаққа білім мына арпалысқан, әркім өз мүддесін түгендеген дүниеде біреудің жетегінде кетіп, оның мүддесіне жем болмау үшін, басқаша айтқанда, азаттығыңды, ұлт ретінде еркін өсіп-өнуңді қамтамасыз ете алатын жол табу үшін қажет.

Мәмбет Қойгелді, «Әлихан Бөкейхан: таласып-тартыспаған кісіге де, халыққа да... Бәйге жоқ» мақаласынан

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. «Ұлтқа қызмет ету білімнен емес, мінезден» деген пікір төңірегінде пікірталас өткізіңдер.

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Алаш қайраткерлерін атап, олардың тіл туралы айтқан ойларын жүйелеп жазыңдар.

АЙТЫЛЫМ

5-тапсырма. Жоғарыда берілген мәтін бойынша сауалнама сұрақтарын дайындаңдар. Орфографиялық норманың сақталуына мән беріңдер.

7-сабақ

ҰЛТТЫ СУЮ ТІЛДЕН БАСТАЛАДЫ

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді тыңдаңдар. Ана тілінің бүгінгі мәртебесі жайында өз ойларыңмен бөлісіңдер.

1. Мәтінді тыңдап, бүгінгі күнмен байланыстырыңдар.

2. «Өлі де ұшбақы¹ болғыр Абайға өкпем жоқ» деген сөйлемді дамытып айтыңдар.

АЙТЫЛЫМ

2-тапсырма. БАҚ және энциклопедия материалдарын пайдаланып, Ж. Аймауытовтың өмірі мен шығармашылығы жайында ой толғаңдар.

ОҚЫЛЫМ

3-тапсырма. Мәтінді оқып, қай стильде жазылғанын анықтаңдар. Тақырып қойыңдар. Орфографиялық нормаға сай жазылған етістік сөздерге мысал келтіріңдер.

Ұлтын шын сүйіп, аянбай қызмет қылған азаматы көп жұрт күшті, өнерлі, білімді жұрт болып, күресте тең түсіп, басқаларға өзін елетіп отыр.

Ұлты үшін құрмет қылмай, бас қамын ойлап жүрген азаматтардың елі артта қалып отыр. Ұлтшыл жұрттар, өне, Германия, Жапония, Англия, Түркиялар, олардың баласы жасынан «ұлтым» деп өседі. Есейген соң бар білімін, күшін өз жұртының күшеюіне жұмсайды. Олардың әр адамы – мемлекеттің керегі, қызметкері.

Ақтығында айтпағым: оқығандар өзін-өзі тәрбие қылу керек. Қара халықтан жиренбей, жақын жүріп, сырласып, мұң-мұқтажымен таныс болып, өзі ұлтын сүйуге, халыққа өзін сүйгізуге жиһат² қылуы керек. Естеріңізде болсын: қара халықтың мәдениетті болуынан мәдениетті кісінің қазақ болуы қиын, баласына осы бастан ұлт рухын сіңіріп, қазақ өміріне жақындатып тәрбиелеу керек...

Оқығандар! Бұл уақыт – жан тыныштық іздейтін, қызық қуатын уақыт емес, қызмет қылатын, еңбек сіңіретін уақыт. Ойлаңыздар: халық біз үшін емес, біз халық үшін туғанбыз, олай болса, мойнымызда халықтың зор борышы, ауыр жүгі жатыр.

Жүсіпбек Аймауытов,
«Ұлтты сүй» мақаласынан

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Келесі бетте берілген қайраткердің сөзін логикалық жағынан дамытып, өз дәйектерімен толықтырып, шағын мәтін дайындаңдар.

¹Ұшбақы – иманды.

²Жиһат – бұл жерде: рухтанып, күресе білу.

Өз тілімен сөйлескен, өз тілімен жазған жұрттың ұлттығы еш уақытта адамы құрымай жоғалмайды. Ұлттың сақталуына да, жоғалуына да себеп болатын нәрсенің ең қуаттысы – тілі. Сөзі жоғалған жұрттың өзі де жоғалады. Өз ұлтына басқа жұртты қосамын дегендер әуелі сол жұрттың тілін аздыруға тырысады.

*Ахмет Байтұрсынұлы,
«Қазақ» газетінен» мақаласынан*

АЙТЫЛЫМ

5-тапсырма. Жоғарыда берілген мәтінге сүйеніп, қазақ тілінің бүгінгі ахуалына таныстырылым дайындаңдар.

8-сабақ

ТІЛ – ҰЛТТЫҢ ЖАНЫ

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді тыңдап, өз білімдеріңе сүйеніп, ойды жалғастырыңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқып, автордың пікірін негізге ала отырып, ой бөлісіңдер.

Өзін бақылау деген сөз – адамның бір уақытта екі іс істеуі, әрі бақылаушы, әрі бақыланатын зат болуы. Адамның өзін-өзі тексеруі – оның жан тұрмысының өркендеуіне бірінші шарт, өз қатесін көре білген адам келешекте сол қатені істемеуге ұмтылады. Адамның өзін-өзі, яғни өз қатесін өзі көре білуі оның жанының идеалға, қасиетті қиялға ұмтылатын мінезі барлығын көрсетеді. Адам өзін тексермесе, ілгері баса алмайды.

Мағжан Жұмабаев, «Педагогика» кітабынан

ЖАЗЫЛЫМ

3-тапсырма. Жоғарыдағы пікірге сүйеніп, топта өздеріңе арнап нұсқаулық дайындаңдар.

ОҚЫЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

4-тапсырма. Келесі беттегі тіл туралы нақыл сөздерді оқыңдар. Алаш қайраткерлерінің нақыл сөздерін жинап, орфографиялық нормалардың сақталуына мән беріңдер.

Тіл – жұрттың жаны. Өз тілін өзі білмеген ел – ел болмайды.

Халел Досмұхамедов

Ұлттың тілі – сол ұлттың жаны, жан дүниесі. Ол жүректі соқтырып тұрған қан тамыры сияқты. Егер де қан тамыры жабылып қалса, жүрек те соғуын тоқтатпай ма?

Мұхтар Әуезов

Тіл болмаса, ұлт та болмайды. Яғни ол ұлт бүтіндей өлген, жоғалған ұлт болады.

Ғұмар Қараш

АЙТЫЛЫМ

5-тапсырма. Суреттер бойынша сыныпта пікірталас ұйымдастырыңдар.

9-сабақ

ТІЛ – АДАМ ЖАНЫНЫҢ ТІЛМАШЫ

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді тыңдаңдар. Мәтінде айтылған пікірге қатысты сыныпта пікірталас ұйымдастырыңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқыңдар. Негізгі ойды анықтап, көтерілген мәселеге баға беріңдер.

Осы күнгі түрік тілдерінің ішінде қазақ тілінен бай, орамды, терең тіл жоқ. Түрік тілімен сөйлеймін деген түрік балалары күндердің бір күні айналып қазақ тіліне келмекші. Қазақ тілін қолданбақшы. Осы күнде-ақ айналып келе жатыр.

Татардың әдебиет тілі жыл-жыл сайын қазақ тіліне жақындап келеді. Күндердің бір күні түрік балаларының тілі біріксе, ол біріккен тілдің негізі қазақ тілі болса, сөз жоқ, түрік елінің келешек тарихында қазақ ұлты төрден орын алмақшы. Келешектің осылай болуына біздің иманымыз берік.

*Мағжан Жұмабаев, «Тілдің адам өмірінде
һәм ұлт өмірінде алатын орны» мақаласынан*

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. Тілдің қызметі жайында кластер түзіндер.

АЙТЫЛЫМ

4-тапсырма. «Қазақ тілі ғылым тілі бола алады» деген тақырыпта сабақта пікірталас ұйымдастырыңдар.

Пікірталасқа қойылатын талаптар:

- тақырыптан ауытқымау;
- негізгі ойды ұсыну;
- дерек пен дәлелдерді ұтымды қолдану;
- әдеби тіл нормаларын сақтау;
- қайраткерлердің нақыл сөздерін қолдану;
- өзіндік ойы мен көзқарастарын жүйелі жеткізу.

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. Үзіндіге керекті тыныс белгілерін қойып, көшіріп жазыңдар.

Бұдан бұрынғы екі күндік жолда үлкендер жылдам жүрмей баланың шыдамын әбден тауысқан ды Ол сондықтан бүгін ауылға жететін күні үлкендерді еріксіз қатты жүргізудің айналасын тапқанына дән ырза Күні бойы осылай етуге байлаған

Бала деген қорқар болар еді. Ес бар ма өзіңде пәруәрдігер деп Байтас бабын таба алмай басын шайқайды

Жұмабай әбден болмаған соң

Қап мынаның баласы Мен бөрінің бөлтірігімін деп келеді ау Қой не де болса қалмайық енді Байтас жүр деп шаба жөнелді Екеуі де жарыса бастады

Мұхтар Әуезов, «Абай жолы», 1-том

10-сабақ**АЛАШТЫҢ БАС ШЫҒАРМАСЫ****ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ**

1-тапсырма. Мәтінді тыңдаңдар. Мәтін бойынша сұрақтар құрастырып, берілген ойды бағалаңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқып, автор көзқарасын БАҚ, энциклопедиялық мәліметтермен толықтырыңдар.

Алаштың бас шығармасы

Алаш қайраткерлері ішінде коммунистік террордан тірі қалған жалғыз қазақ Мұхтар Әуезов еді. Ол – ұлы толқынның рухани аманатын көркем әдебиетте толық қалдырған бірден-бір қаламгер. Бұл идея ең алдымен оның басты шығармасы «Абай жолы» романында жүзеге асты.

Төрт томды эпопеялық көлемді роман қазақ қоғамының жарты ғасырлық әлеуметтік, тұрмыстық, отбасылық ғұмырын мейлінше дәл, айқын, адал бейнелейді. Оқиғалар жыл маусымдарының төрт мезгілінде бірдей, тәуліктің әртүрлі сәттерінде, күн демей, түн демей толассыз өтіп жатады.

Жазушы бір рулы ел жайлаған ортаны бейнелеу арқылы қазақ тұрмысын, тұтас алғанда көшпелілер мәдениетін түгел көрсетіп беретін биік деңгейге көтеріледі.

Жарты ғасыр уақытты қамтитын кең тынысты, сан арналы ұлы шығарманың барлық тарау, бөлімдерінде көшпелі қазақ тұрмысына етене көрініс, сурет, тартыстармен астарлас жалпы адам баласына тән қайшылық күрес, қасиеттер мол қамтылып, кең көлемде терең де сенімді бейнеленген.

Рымғали Нұрғали,

«Алаштың бас шығармасы» мақаласынан

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. Төменде берілген пікірлерді сипаттап түсіндіріңдер.

Ақылды сөз қылмақ қиын, ақылды сөзді іс қылмақ одан да қиын.

Елдің тұрмысын, тілін, мінезін білмеген кісі көш басын да алып жүре алмайды.

Әлихан Бөкейханов

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Бөлімде танысқан Алаш қайраткерлерінің тіл туралы пікірлері мен нақыл сөздерін пайдаланып, жинақы мәтін құрастырыңдар.

Алаш қайраткерлері	Тіл туралы пікірлері мен нақыл сөздері
Әлихан Бөкейханов	
Ахмет Байтұрсынұлы	
Мағжан Жұмабаев	
Тұрар Рысқұлов	
Халел Досмұхамедов	
Міржақып Дулатов	
Жүсіпбек Аймауытов	

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. Көп нүктенің орнына керекті сөздерді жазып, «Шығу парағын» толтырыңдар.

- Маған ... қиын болды.
- Мен ... тапсырмаларын орындадым.
- Мен ... екендігін түсіндім.
- Мен ... үйрендім.
- Мені ... таңғалдырды.

II
бөлімӘЛЕМ ЖАҢАЛЫҚТАРЫ:
ӨНЕР ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТ

Сөз мәдениеті

1-сабақ

ӨНШІ МАЙРА

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. М. Мұхамедқызының орындауында «Агажай, Алтай» халық өнін тыңдап, астарлы ойды анықтаңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқыңдар. Жанрлық ерекшеліктеріне талдау жасаңдар.

Майра Мұхамедқызы

М. Мұхамедқызы

Майра Мұхамедқызы 1969 жылы 5 қыргүйекте ҚХР-да дүниеге келген. Қазір «Астана Опера» театрының өншісі, ҚР еңбек сіңірген өртісі, «Тарлан» сыйлығының лауреаты, ҚР Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, Париждегі «Гранд-Операның» Қазақстаннан шыққан тұңғыш өншісі.

Майра Мұхамедқызының (Еуропа сахнасында – Майра Керей) шығармашылық өміріндегі айтулы кезеңі Францияның «Гранд-Опера» театрымен келісімшарт жасауынан басталды. Әлем опера аренасына Пуччинидің «Богемасындағы» Мюзетта рөлімен дебют жасап, опера жұлдыздары тенор Роберто Аланья, Марсело Альварес қатарлас өншілермен бірге өн салды. Гаэтано Доницеттидің «Махаббат шәрбаты» атты комедиялық операсында Адина рөлімен әлем сахналарында өнерін көрсетті. Классикалық операның үздік үлгілерін жетекші партияларды орындап, Еуропадағы опера карьерасын бүгінге дейін жалғастырып келеді.

2005 жылы Майра Мұхамедқызы әйгілі әлем опера жұлдызы Пласидо Домингоның шақыруымен АҚШ-тың опера сахнасына көтерілді. Вашингтон Ұлттық Опера театрында

П.И. Чайковскийдің «Орлеан Бикешінен» Агнесс Сорель партиясын орындады, аты аңызға айналған опера жұлдызы Мирелла Френимен бір сахнада өн салды.

Alashainasy.kz сайтынан

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. М. Мұхамедқызының өлем сахналарында орындаған өнер туындыларына шолу жасап айтыңдар.

Шығарма атауы	Сенің пікірің

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. «Ағажай, Алтай» өнінің мазмұнын конспектілеп жазыңдар.

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. «Өнді сүйсең, менше сүй» тақырыбында эссе жазыңдар.

Эсеге қойылатын талаптар:

- өнер тақырыбында нақты бір тұлғаның шығармашылығына тоқталу;
- өнерпаз шығармашылығынан 3 дәйек келтіру;
- сөз таңдау мен сөз қолданысына ерекше мән беру;
- көркем тұжырым жасау.

2-сабақ

ӨНЕР ДҮЛДҮЛІ

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. «Дайдидау» өнін Д. Құдайбергеннің орындауында тыңдап, өлемдік деңгейдегі өнер жұлдыздарымен салыстырыңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқыңдар. Өз мәліметтеріңмен мәтінде айтылған ойды толықтырыңдар.

Қазақ бөйге атын көкпарға салмайды

Д. Құдайберген

«Егер менің жүрегімді ашып көрсеңіздер, музыканы көрер едіңіздер. Миымды ашсаңыздар да, музыканы көресіздер. Мен музыкадан жаралғанмын. Мен жай ғана еңбекқор адаммын», – деді бір сұхбатында Димаш Құдайберген. Оның осы ойын қостағандай, «Адам мүмкіндігінен тыс техниканы игерген бір-ақ адам бар, ол – Димаш», – деп зор баға беріпті «Вауан уәні» атты түрік журналы. «Поп музыкада

да, өзге жанрда да өзін мойындатқан әншілер бар. Десек те, бүгінде әншілігінен жалғандығы басым, фонограммамен күн көріп, дұрыс нотада білмейтіндер заманында Димаш бұл әлемге айтулы құбылыс алып келді. Ол аса қасиетті, киелі ән өнерінің қандай болатынын көрсетті. Димаштың дауыс диапазоны 6 октаваны ұстай алады. Бір сәтте бірнеше кісінің дауысын салады. Оның дауысы шексіз», – деп түрік журналындағы әріптес бауырлар оның шығармашылығына баға беріпті.

«Алматы ақшамы» газеті, №33–34, 21 наурыз, 2018 жыл

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. Төменде берілген өнерпаздың сөзіндегі астарлы ойды анықтаңдар.

«Егер менің жүрегімді ашып көрсеңіздер, музыканы көрер едіңіздер. Миымды ашсаңыздар да, музыканы көресіздер. Мен музыкадан жаралғанмын. Мен жай ғана еңбекқор адаммын».

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Димаш Құдайбергенге оның өнері жайында өз пікірлеріңді білдіріп, хат жазыңдар. Хат мәтінінде орфографиялық нормалардың сақталуына мән беріңдер.

ОҚЫЛЫМ

5-тапсырма. Танымдық оқылым стратегиясын пайдаланып, Димаш Құдайберген туралы ақпарат жинаңдар. Сыныпта әлем өнерпаздарының Димаш туралы пікірін топтастырып, таныстырылым өткізіңдер.

3-сабақ**ӨНЕРДІҢ ӨРЕН ЖҮЙРІКТЕРІ****АЙТЫЛЫМ**

1-тапсырма. Өздерің ұнатқан бір фильм туралы шағын мәтін ұсыныңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқып, зерделік стратегиясы арқылы талдаңдар.

«Анаға апарар жол»**Орталық Азияда үздік фильм атанды**

«Шәкен Айманов атындағы «Қазақфильм» АҚ «Новый мир» ЖШС-інің қатысуымен түсірілген «Анаға апарар жол» фильмі Бішкекте өткен «Ақ Ілбіріс» атты VI ұлттық киножүлдесінде Орталық Азияның үздік фильмі атанды», – деп хабарлайды Tengrinews.kz тілшісі «Қазақфильм» АҚ баспасөз қызметіне сілтеме жасап.

Бас продюсер Әлия Назарбаева мен режиссер Ақан Сатаевтың бірлесіп шығарған «Анаға апарар жол» атты туындысы үш номинация бойынша, атап айтсақ, «Орталық Азияның үздік фильмі», «Орталық Азияның үздік актері» (актер Әділ Ахметов – үміткер), «Орталық Азияның үздік актрисасы» (актриса Алтынай Нөгербек – үміткер) номинациялары бойынша қатысты.

«Түсіру тобын осы жеңіспен құттықтаймын. «Анаға апарар жол» – Орталық Азияның үздік фильмі», – деп жазды ре-

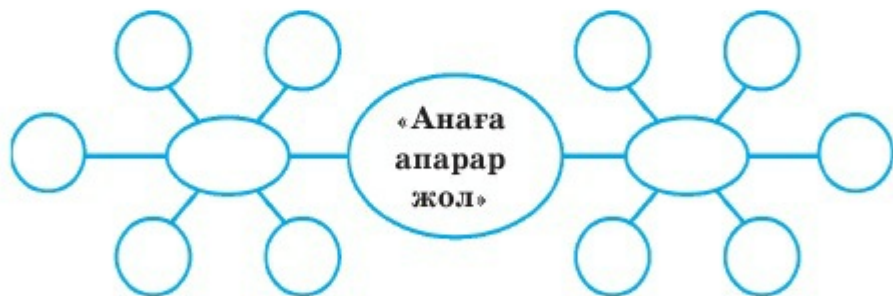
жиссер Ақан Сатаев өзінің Instagram парақшасында. Фильм өмірдің ауыртпалығына төтеп берген, қиын-қыстау күндері сұрапыл соғыстың мекенатын көрген басты кейіпкердің тағдырын баяндайды. Бұл кинотуынды ананың перзентіне деген шексіз махаббаты туралы, перзентінің Отанына деген адалдығы жайлы. Аталған кинотуынды 38-Халықаралық Мәскеу кинофестиваліне және «Еуразиялық көпір» атты фестивальге қатысып, Бас жүлдені, сонымен қатар актриса Алтынай Нөгербек «Үздік әйел адам рөлі» номинациясында жеңіске жетті. Одан бөлек, бұл туынды биыл Қазақстан киносыншылар ассоциациясы ұйымдастырған «Сыншылар таңдауы» жүлдесінде үш бірдей жүлдені иемденді. Атап айтсақ, «Ең үздік актриса» – Алтынай Нөгербек және «Екінші пландағы үздік актриса» Аружан Жазылбекова деп танылды.

Kaz.tengrinews.kz сайтынан

ЖАЗЫЛЫМ

3-тапсырма. Мәтін мазмұны бойынша кластер түзіңдер.

АЙТЫЛЫМ

4-тапсырма. «Анаға апарар жол» фильмі бойынша сыныптастарыңа сауалнама әзірлеңдер.

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. «Мен сүйетін өнер» тақырыбында дискуссивті эссе жазыңдар.

4-сабақ

ДӘСТҮРЛІ ӘН ДАРАБОЗЫ

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Біржан салдың бір әнін тыңдап, алған әсерлеріңмен бөлісіңдер.

1. Қазақтың дәстүрлі ән өнеріндегі өнерпаздарынан кімдерді білесіңдер?
2. Дәстүрлі әндер мен қазіргі орындалып жүрген әндердің қандай ерекшеліктері бар деп ойлайсыңдар?

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқып, автордың сөз қолданысы мен тілдік оралымдарына талдау жасаңдар.

...Жайлауындағы ең әнші, ең өнерлі жастарды жиып әкеп, соларға бар бейілін беріп отыр. Осындай ойын-сауық жиынының ортасында ең қадірлі бір топ қонақ бар. Шеттен келген қонақ. Бұл – қазір төрдің тап ортасында, жағалай, көрпе үстінде, үлкен ақ жастықтарды шынтақтаған сал, серілер. Солардың ішіндегі ең көрнектісі және бар жиынға қадірлі, сүйіктісі – мынау қос ішекті домбыраны безілдетіп отырған орта бойлы, қызғылт жүзді, кең ақ маңдайлы, нұрлы жігіт. Ол – Арқаға аты шыққан, бүкіл Орта жүзді асыл саз, әсем әнімен ұйытқан Біржан сал.

Тобықты ішіне сонау алыс Көкшетаудан келген сирек сыйлы қонақ. Өзі ақын, өзі әнші, өзі сері Біржан. Үстінде қара мақпал, кең, жеңіл шапаны бар. Омырауы ағытылған, «сері жаға» ақ көйлектің сыртынан киген сарғылт түсті қытайы жібек қамзолы бар. Оқалы тақиясының жібек шоғы ырғала түседі. Құйқылжыған әніне қалың жиын қыбыр етпей ұйып, мүлгіп отырғанда, кербез әнші өзі де, жүзіне жылтыр майда рең бітіп, нұрлана құбылады...

Ерекше әсері бар күй менен аса ұнаған ән тыңдаған уақытта Абай сол сарын сөзбен қатар өзге бір дүниені жарыса ойлап кететін. Өмір, қиял суреттерін, уақиға тасқындарын, жаратылыс, құбылыс толқындарын көріп, соған шомып кетеді.

*Мұхтар Әуезов,
«Абай жолы», 2-том*

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. Мәтін бойынша кестені толықтырып айтыңдар.

Сөз таңдау	Сөз қолданысы	Сөз әрлеу (көріктеуіш құралдар)

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Біржанның бейнесін ашатын сөздер мен сөз тіркестерін теріп жазыңдар.

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. «Абай жолы» романы бойынша Біржан салдың Абай ауылына келуін сипаттайтын сахналық көріністің сценарийін жазыңдар.

5-сабақ**ӨНЕРЛІГЕ ӨРІС КЕҢ****ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ**

1-тапсырма. Рахат-би Әбдісағин шығармашылығынан бір туындысын тыңдап, алған әсерлерің туралы сұрақтар құрастырып, пікірлеріңмен бөлісіңдер.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқыңдар. Автордың сөз таңдауы мен сөз қолданысын талдаңдар.

Қазақ Моцарты

Рахат-би Әбдісағинді музыка әлеміндегі «Қазақ Моцарты» деп те атайды. Ол – он жасында кемеліне келген көп композитор арман ететіндей музыка жазған бірегей дарын! Ол – бірнеше халықаралық конкурстың жеңімпазы, 100-ден аса музыкалық шығарманың авторы.

Өуеннің жас перісі дыбыс сиқыры арқылы Ғалам-Ғарыштың ішкі құпияларымен байланысқа ұмтылған жүйрік ой-қиялының қанаттарын өршелене қағуын елестете алуы, музыкадағы аралық үзіліс тылсымы мен аса нәзік дыбыс сырына мұқият, сергек, сақтықпен қарауы, уақыт және кеңістікті

Рахат-би Әбдісағин

еркін де өткір сезінуі – бәрі-бәрі Рахат-биді қазіргі әлемдік және отандық өнердің жұлдызды өкілдері қатарына көтерді.

Рахат-би музыкасы барлық Еуропа және бірқатар Азия мен Америка елдерінің ірі концерт залдарында сахна репертуарынан тұрақты орын алған. Оларды белгілі солистер, камералық ансамбльдер мен симфониялық оркестрлер орындайды. Оның шығармаларының әлемдік деңгейдегі премьералары Лос-Анджелесте, Прагада, Лондонда, Венада, Парижде, Берлинде, Сеулде, Анкарада, Мәскеуде, Томскіде, Каирде, Астана мен Алматыда т.б. шетелдік 12 қалада табысты өтті. Көп ретте өзінің симфониялық шығармаларындағы жеке (сольдік) фортепиано партияларын өзі орындайды, сондай-ақ классиктер мен қазіргі көрнекті шеберлердің шығармаларын ойнап, жеке концерттер берді.

Шетелдік сарапшылар мен музыка сыншылары Рахат-биді: «Нағыз қазақ кереметі, қолдары талуды білмейтін қайратты, бітімі ірі, көркем мінезінің зиялы маңғаздығында табиғи өрлік бар», – деп бағалайды.

Аяғұл Миразова,

«Алматы ақшамы» газеті, №56–57, 19 мамыр, 2018 жыл

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. Мәтіндегі негізгі ақпаратты ғаламдық деңгейдегі өнер шеберлерінің жетістіктерімен салыстыра отырып, баға беріңдер.

Рахат-би үнемі өзін-өзі шығармашылық ізденіспен жетілдіріп келеді. Оның білім, ғылым, шығармашылық табыстары өз алдына бір төбе. Өзі қасиетті санайтын қазақ тілімен қатар, орыс, ағылшын, итальян, испан тілдерін еркін меңгерген, бүгінде неміс тілін білуге ден қойған.

Тума дарындылық, аса жоғары интеллект, тоқтаусыз жаңа танымдарға ұмтылыс, қайтпас күш-жігер мен қай-таланбас еңбекқорлық, өзіне деген үлкен талап пен жауапкершілік, үлкен азаматтық ой-сана – Рахат-би табыстарының алғышарттары. Осынау қасиеттер мен табыстар Рахат-би Өбдісағиннің «Қазақстанның жүз жаңа есімі» атты аса беделді, аса өзекті, аса бағалы республикалық жобада жеңімпаз атануына негіз болды.

Аягүл Миразова,

«Алматы ақшамы» газеті, №56–57, 19 мамыр, 2018 жыл

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. «Өнерліге өріс кең» деген тақырыпта мақала жазыңдар.

АЙТЫЛЫМ

5-тапсырма. Р. Өбдісағиннен шығармашылығына қатысты алынатын интервью сұрақтарын дайындаңдар.

6-сабақ

ЕЛ ІШІ – ӨНЕР КЕНІШІ

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді тыңдап, берілген мәлімет бойынша өз білімдеріңе сүйене отырып, тақырыпты болжаңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқып, БАҚ, энциклопедиялық, ғылыми-көпшілік деректермен толықтырыңдар. Мәліметтер алынған ақпарат көздеріне сілтеме жасаңдар.

Қазақ бейнелеу өнері

Қазақ бейнелеу өнері өзінің бастауын көне тас, қола, темір дәуірлеріндегі жартас суреттерінен, одан қалды сақ-скиф, ғұндар және Түрік қағанаты заманынан алады. Ал нағыз кескіндемелік профессионалдық бейнелеу өнері ХІХ ғасырдағы ұлы бабамыз – ғалым Ш. Уәлихановтан басталады. Одан бері бейнелеу өнерінің негізін қалаған классик суретшілеріміз: Ө. Қастеев, Н. Хлудов, О. Таңсықбаевтарды

атауға болады. Бұлардан кейінгі суретшілер қазақ өнерін әлем танитындай биікке көтерді.

XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырда қазақ бейнелеу өнері өзінің жаңа қырынан көрінді.

«Өнер тарихы» кітабынан

ЖАЗЫЛЫМ

3-тапсырма. Жапсырмада берілген №1 суреттегі Жұмақын Қайранбайдың «Көкпар» картинасы бойынша дискуссивті эссе жазыңдар.

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Мәтіндегі тілдік бірліктерді орфографиялық нормаға сай жазыңдар.

... суретші ел тұрмысын тарихи кезеңдерді (Түркісіб, Амангелді сарбаздары Жас Абай ескі және жаңа тұрмыс үйдің ішкі көрінісі) бейнелейтін туындылар жазды. Оның көптеген еңбектері қазақтың ұлттық болмысын салт-дәстүрін көрсетуге арналды. Соның ішінде суретшінің шеберлігін шыңдай білген атақты туындылары Шалкөде жайлауы Бие сауу Медеу мұзайдыны т.б. суреттері.

«Өнер тарихы» кітабынан

7-сабақ

ҰЛТТЫҚ ӨНЕРДІ ҰЛЫҚТАЙЫҚ

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді тыңдаңдар. Терминдер мен тілдік оралым үлгілерін талдаңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқыңдар. Оқылымның зерделік стратегиясын пайдаланып талдаңдар.

Париж. Ұлттық домбыра күні қарсаңында Қазақстанның Франциядағы елшілігі «Қорқыт» қазақ мәдениет орталығымен бірлесіп, концерт ұйымдастырды.

Концерт Қазақстанның Франциядағы елшілігінің ғимаратында өтті. Көрермендердің алдына қазақстандық дипломаттар мен олардың отбасы мүшелері, «Қорқыт» қазақ

мәдениет орталығы, сонымен қатар диаспора өкілдері мен француз азаматтары асырап алған балалар шығып, сөз сөйледі. Өзінің кіріспе сөзінде Қазақстанның Франциядағы елшісі Жан Ғалиев Франция жерін домбырамен көп нәрсе байланыстыратынын айтты. «Домбыра алғаш рет Парижде 1925 жылы ЭКСПО көрмесінде көрсетілген. Қазақ музыка өнерінің майталманы Өміре Қашаубаев ойнаған домбыраның күмбірлеген дауысына тәнті болған француздар ол туралы бұқаралық ақпарат құралдарында жазды», – деді дипломат. 2014 жылы ЮНЕСКО-ның штаб-пәтерінде қазақтың домбырада күй тарту дәстүрі адамзаттың мәдени мұрасының тізіміне енді. Ж. Ғалиев Ұлттық домбыра күніне орай Қазақстан елшілігінде қазақ тілін және ұлттық аспаптарда ойнауды үйренем (домбыра, қобыз, жетіген) деушілерге арнайы орталық ашылғандығын айтты. Концерттік бағдарламаны Қазақ мәдениеті орталығының жас тәлімгері Маэль Дэкамп ашып, фортепианода Абайдың «Көзімнің қарасы» әнін орындады. Домбырашылар онда Әбдімомун Желдібаевтың «Ерке сылқым», Құрманғазының «Адай», Секен Тұрысбековтің «Көңіл толқыны» және композитор Өлшекей Бектібайұлының «Тепеңкөгі» сияқты туындыларды орындады.

Kazinform.kz сайтынан

ОҚЫЛЫМ.

3-тапсырма. Мәтінге сүйеніп, төменде берілген кестені толтырыңдар.

«✓»	«–»	«+»	«?»
Бұрыннан білемін	Менің ойлағанымға қайшы, кереғар	Мен үшін жаңа ақпарат	Білгім келеді

АЙТЫЛЫМ

4-тапсырма. «Қазақ өнерінің болашағы» деген тақырыпта сыныптастарыңа әңгімелеп беріңдер.

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. Мәтінде берілген орфографиялық нормаға сай жазылған деректі зат есімдерді теріп жазыңдар.

8-сабақ

ҚАЗАҚТЫҢ КҮЙ ӨНЕРІ

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Құрманғазының «Адай» күйін оркестрдің және «Ұлытау» тобының орындауында тыңдап, салыстырыңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтіндерді оқып, жанрлық ерекшеліктерін анықтаңдар. Өнер тақырыбындағы өздерің білетін аңыз-әңгімелер туралы мәлімет жинаңдар.

«Ұшардың ұлуы»

Бір жесір кемпірдің жұрт аузына іліккен жалғыз баласы болыпты. Ол кездегі жақсының әдеті – жүйрік мініп, ит жүгіртіп, құс салатын. Кемпірдің баласының да бір жүйрік аты, Ұшар деген құмай тазысы бар екен. Өсіресе Ұшары қара жерден із кесетін аңсақ, иесіне адал, қағілез, қанжығаның қанын құрғатпайтын жолды ит болса керек. Астындағы аты, соңындағы тазысы келіскен соң, жігіт жиі-жиі аңға шығып, саятшылық құрады екен.

Күндердің бір күнінде жалғыз жігіт тосын дертке шалдығып, дүние салады. Ел аза тұтып, арулап қояды. Сонан соң бұрын-соңғы дәстүр бойынша жұртты ауыстырып, ауыл қонысын өзгертеді.

Жаңа жұртқа келген соң, кемпір «жалғызымның көзі ғой» деп, тазыны іздейді. Содан көңілі алаң болып, ескі жұртқа келсе, Ұшар жас қабірдің басында иесін қимай, ұлып отыр екен. Үшкір тұмсығын көкке қаратып, иесін жоқтап ұлыған Ұшардың дауысын естіген кемпір:

– Жалғызымнан айырылдым,

Қанатымнан қайырылдым!

Ұшар, Ұшар, кө-кө! –

деп дауыс қойып, аңырап қоя береді. Ескі жұртта жалғзынан айырылған сорлы ана мен иесінен айырылған жетім тазы қосыла күңіренеді.

Осы бір қайғылы халді Қорқыт қобызына күй етіп шалған екен.

Ақселеу Сейдімбек, «Қазақтың күй өнері» кітабынан

«Сарыжайлау»

Тоқаның «Сарыжайлауының» дүниеге келуіне қатысты ел ішінде екі-үш түрлі әңгіме айтылады.

Алатаудың қырғыз-қазақ болып тең жайлаған апайтөс алқымында Шәбденнің асы беріліп, оған қазақтың жеті уезінен игі жақсылар шақырылады. Арқаның Ақтау дуанынан Сайдалы Сары Тоқа бастаған бір топ адам келеді. Тоқа құр қол келмейді, Шәбденнің асының жөн-жоралғысы деп елу меңсіз қара жылқы айдап келеді. Бұған қоса әнші-күйшісін, сұңғыла шежірешісін, жауырыны жер иіскемес балуанын, үкілеген бәйге атын, қысқасы, тамақсау мешкейіне дейін жанына ертеді. Содан Алатауды теңселткендей айтулы ас беріледі. Аста Тоқаның Тайқасқа деген аты аламан бәйгеден бірінші келіп, Бақа деген балуаны белдескенін жығып, өзі қырғыз-қазақ домбырашыларын аузына қаратып, үш бірдей жеңіске ие болады. Сол жеңістердің жүлдесі ретінде мың сом ақша, үкілеп кілем жабылған жеті арғымақ, жеті тайтұяқ алтын Тоқаның алдына тартылады. Сонда Тоқа: «Бұл дүние мені пейішке енгізер деймісің, салдым ошаққа, жеті уезд елінің басы бүйтіп күнде қосыла бермес, қылдай етіп бөліп беріңдер!» – деген екен.

Содан Шәбденнің асы тарқап, абыройы аспандаған Тоқа серіктерімен елге қайтып келе жатқанда: «О, шіркін, біздің Арқа елі осы кезде бой жазып, жайлауға шашырап қонып жатыр-ау!» – деп туған жеріне деген сағыныш сазындай бір күйді ат үстінде шертеді. Тоқаның әйгілі «Сарыжайлауы» осылай шығып еді дейді. Бұл дерек бойынша «Сарыжайлау» күйінің алғашқы тыңдаушылары Жетісу жұрты болған.

Ақселеу Сейдімбек, «Қазақтың күй өнері» кітабынан

ЖАЗЫЛЫМ

3-тапсырма. «Қазақ күйшілері» тақырыбында кластер түзіндер.

АЙТЫЛЫМ

4-тапсырма. Берілген даналық сөздерді пайдаланып, пікірталас ұйымдастырыңдар.

1. Ата өнері – балаға мұра.
2. Адамға ақыл көптік қылмайды,
Азаматқа өнер көптік қылмайды.
3. Жігітке жеті өнер де аз,
Жетпіс өнер көп емес.
4. Өнерсізден қашып жүр,
Өнермен үлгі шашып жүр.
5. Өнерді көп білетін дана болар,
Өнерсіздің ісі шала болар.
6. Өнерлінің өнерін үйрен,
Жақпаса мінезінен жирен.
7. Өнерлі өрде озар,
Өнерсіз жігіт жер соғар.
8. Өнерлі өрге жүзер.
9. Ақыл көпке жеткізер,
Өнер көкке жеткізер.

Бірінші сөйлем. «Менің ойымша ...»

Екінші сөйлем. «Себебі, мен оны ... деп түсіндіремін».

Үшінші сөйлем. «Оны мен ... деген деректермен, мысалдармен дәлелдей аламын».

Соңғы сөйлем. «Осыған байланысты мен ... деген шешімге келдім».

III
бөлімҚАЗІРГІ ҚОҒАМ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ:
МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ ӨРКЕНИЕТ

Тілдік жүйе және норма

1-сабақ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ЖҮЙЕСІ

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді мұғалімнің түсіндіруімен тыңдаңдар. Терминдер мен тілдік оралымдарды дәптерге түсіріңдер.

1. Қазіргі қоғам құндылықтарына нелер жатады?
2. «Мәдениет», «өркениет» терминдерін қалай түсінесіңдер?

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Интервью мәтінімен танысып, тілдік оралымдарға талдау жасаңдар.

Ка мырза Каннан оралды

– Асанәлі аға, Францияда өтіп жатқан халықаралық кинофестивальден қандай әсер алып қайттыңыз?

– Әсер, әрине, жақсы. Жалпы фестивальдің атмосфера-сы ұнады. Канн фестивалі – әлемдік кино нарығындағы ең ауқымды шара ғой. Біраз мемлекеттер шатыр тіккен. Биыл фестивальге өзбек елінің делегациясы да қатысты. Көрдім.

Әлемдік деңгейдегі мұндай кинофестивальдер халықтар арасындағы рухани байланысты нығайтуға септігін тигізеді. Мұны ұлттар мәдениетінің ортақ мерекесі деуге болады. Кино – кез келген мемлекеттің мәдениет айнасы.

– Канн фестивалінде сіз ойнаған кинокартиналар қойылды ма?

– Жас режиссер Қуат Ахметов түсірген «Аруақ» атты картина кинофестивальдің көрмесіне қойылып, көрсетілді. Бұл фильмде басты рөлді сомдаймын. Сондай-ақ көрмеге Болат Қалымбетовтың «Талан», Ермек Тұрсыновтың «Киноме-ханик», Джефф Веспаның «Өміре» және басқа да фильмдері қойылды.

– Бұл сіздің Канн фестиваліне алғаш қатысуыңыз ба?

– Бұл менің Канн фестиваліне бірінші келуім емес. Баяғыда көрермен ретінде барғаным бар. Ал жалпы біздің ел де Канн фестиваліне алғаш рет қатысып отырған жоқ. Былтыр осы фестивальдің 70 жылдық мерейтойы құрметіне қазақстандық павильон ашылған болатын. Бұл дегеніміз – Францияның төрінде Қазақстанның өз үйі бар деген сөз.

«Алматы ақшамы» газеті, №56–57, 19 мамыр, 2018 жыл

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. Төмендегі мәтіндерден ғылыми терминдерді тауып айтыңдар. Қай ғылымға тән екенін ажыратыңдар. Мәтіндердің стильдік ерекшеліктерін талдаңдар.

1-мәтін

Көркем әдебиеттің адам өміріндегі мәнін сөз еткенде, бір бөлігі – дүниеге көзқарасына, бір бөлігі – мінезіне, бір бөлігі – талғамына ықпал жасайды деп беталды бұтарлау – қате. Әдеби шығарма адамның күллі ой-қиялын, сыр-сезімін түгел баурайды: қуантады, сүйіндіреді, таңдантады, күйіндіреді, жылатады, күлдіреді... Қысқасы, адамның көңіл күйінде сан-сапа құбылыстар туғызып, із қалдырады. Бұл – әдеби шығарманың эстетикалық әсері, оның таным, тәрбие тарапындағы мәні де осыған негізделген.

Зейнолла Қабдолов, «Сөз өнері» кітабынан

2-мәтін

Алдымен ескертіп алайық, адам өмірінде кездесетін жағдайлар мыналарға бөлінеді: артынан мадақтауға және жазғыруға болмайтын жағдайлар; мадақтауға немесе жазғыруға болатын жағдайлар.

Артынан (не) мадақтауға немесе жазғыруға болатын жағдайларда адам бақытқа жете алмайды. Нәтижесінде әрі мадақтауға, әрі жазғыруға болатын жағдайлардың жиынтығы қосыла келгенде ол адам бақытқа жетеді.

Әрі мадақтауға, әрі жазғыруға соқтыратын мұндай жағдайлар үшеу. 1. Бұл – әрекеттер адам өзінің дене мүшелерін пайдалану үшін керекті, мысалы, орнынан тұру, отыру, көлікке мініп жүру, көру, есту үшін керекті әрекеттер. 2. Жан аффектілері. Мысалы, құштарлық, рақат, қуаныш, ашу, қорқыныш, жабырқау, күйіну, қызғаныш және сол

сияқтылар. 3. Ақыл-парасат. Бұл үшіншісі адамның бүкіл өмір бойында болады немесе кейде болып, кейде болмайды.

*Әбу Насыр әл-Фараби,
«Мәдениет және адамгершілік» еңбегінен*

3-мәтін

Кәсіби сөздер. Арнаулы сөздердің бір түрі – кәсіби сөздерге жалпы халыққа бірдей түсінікті бола бермейтін, белгілі кәсіп я шаруашылық саласымен шұғылданып жүрген адамдардың арасында ғана айтылатын, соларға түсінікті сөздер мен сөз тіркестері жатады. Мысалы, балықшаруашылығына байланысты қабадан ау (талдан иіп жасалған аудың бір түрі), ақаншы (қызыл балық аулаушы адам), инелік (ау тоқитын ағаш ине), азына (адам отыру үшін қайыққа салынған көлденең тақтай) т.б. сөздер осы кәсіппен айналыспаған басқа жердің адамдарына түсініксіз. Бұл жағынан кәсіби сөздер термин сөздерге жақын. Термин сөздерді белгілі бір ғылым, техника саласындағы мамандар ғана болмаса, басқа көпшілік қолданбайды. Бірақ ол екеуінің жасалуында түбірлі айырмашылық бар.

*Әсет Болғанбайұлы, Ғабдолла Қалиұлы,
«Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы»*

Мәтін түрлері	Стильдік ерекшеліктері

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Мәтіндегі терминдерді пайдаланып, интервью сұрақтарын дайындаңдар.

2-сабақ

ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді тыңдап, ұлттық құндылықтар туралы өңгімелеп беріңдер.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтіндерді мәнерлеп, кідіріс, қарқын, темп, тембр, интонация қойып оқыңдар. Қазақ халқына тән ұлттық ерекшеліктерді зерделеңдер.

Қазақты ұлт ретінде сақтау – түрікті сақтау деген сөз. Өйткені ең таза түрік – қазақтар. Қазақ тілі де – ең таза түркі тілі. Түркі тегінің тамыры да осында. Түркиядағы мұсылманшылық – Ясауи уағыздаған мұсылманшылық. Мен америкалық түрікпін. Жүрегімнің бір түкпірінде қазақ тұр...

Камел Карпат

Қазақ халқында қарттарды құрметтеу, үлкендерді сыйлау, балаларға жанашырлық, жастарға қамқорлық ету, ата-ананы ардақтау, әйелдерді аялау ізгі дәстүрге айналған. «Қасқа қатал, досқа адал болу» – қазақ халқының негізгі мінез-құлқы. Қазақ халқында тым ертеден келе жатқан көптеген әдет-ғұрыптар бар. Бұл әдет-ғұрыптар қазақ өмірінде жазбаға түскен заң сияқты терең тамыр тартқан.

Ныгмет Мыңжани

«Азияда көшіп-қонып жүретін түркілердің ішінде қазақтар, басқаларға қарағанда, мәдениетті халық. Сондықтан болашағы мол. Олардың саны күннен-күнге артып келеді. Бұл халық жаңалықты бойына тез сіңіреді екен. Қазақтың мәдениеттілігін тілінің сипатынан, өз ойын дұрыс жеткізу жөніндегі қабілетінен және сөйлеу формасынан, халық әдебиетінің байлығынан және мәдениетінің даму деңгейінен аңғаруға болады...».

А. Седельников

Сейім Кенжеахметұлы, «Қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары» кітабынан

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. Берілген сөздерді сілтеме ретінде алып, қайраткерлердің тілдік оралымдарына талдау жасаңдар.

Мәдениетіміздің негізі – білім. Білімге тіл арқылы жетіледі. Білімді жұрттардың тілі бай болады.

Халел Досмұхамедов

Адамның жасына қарап емес, мәдениеттілігі мен біліміне қарай бағалауымыз керек.

Уинстон Черчилль

Ғылым мен мәдениет барлық дүниенің алтын алқасы болып отыр.

Мұхтар Әуезов

ТІЛДІК БАҒДАР

Пауза (кідіріс) – сөйлеу үстінде болатын кідіріс, үзіліс.

Сөйлеу қарқыны – белгілі уақыт мөлшерінде сөздің (сөйлемнің) айтылу қарқынының шапшаң не баяу болып келуі.

Сөйлеу темпі – сөйлеу элементтерін (дыбыс, буын, сөз) айту жылдамдығы.

Тембр – дыбыс дірілімен байланысты негізгі тон мен көмекші тонның көтеріңкілігі және күші жағынан өзара қарым-қатынасынан туатын дыбыс сапасы.

Интонация – сөзді, сөз тіркесін, сөйлемді айтудағы дауыс мәнері, дауыс ырғағы, сөйлеудің ритм-мелодиялық бейнесі.

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. БАҚ және энциклопедиялық мәліметтерді пайдаланып, ұлттық құндылықтар жөнінде шығармашылық жұмыстар (өлең, хат, әңгіме, шығарма) ұсыныңдар.

3-сабақ

ҚОҒАМДЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді тыңдаңдар. Мәтінде берілген мәліметтерді өздерің тұратын өңір тарихымен байланыстырып айтыңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқыңдар. Мәтіндегі термин сөздерді тауып, қолданысын түсіндіріңдер.

Еліміздегі барлық қасиетті нысандар бес топқа жіктелді:

1. *Ерекше бағаланатын табиғи мұра ескерткіштері.* Ел аузында киелі аталып кеткен, кейбіреуі қазірдің өзінде мемлекет қарауында тұрған табиғат құбылыстарының нәтижесінде пайда болған орындар.

2. *Археологиялық ескерткіштер және ортағасырлық қалалық орталықтар.* Бұл топқа қалашықтар, бекіністер, петроглифтер, қорымдар, халқымыздың қалыптасуында ерекше рөл атқарған, Қазақ мемлекетінің, Ұлы Жібек жолының құрылуына ұйытқы болған ортағасырлық қалалар кіреді.

3. *Діни және гибадат орындары болып табылатын орындар.* Бұндай қасиетті орындарды әулие феноменімен байланыстыруға болады. Түркі кезеңіне дейінгі дәуірдегі аттары аңызға айналған, көне түркі дәуірі және орта ғасырлардағы, сонымен бірге XIX ғасырдың аяғы-XX ғасырдың басына дейінгі тарихи тұлғаларды қамтиды.

4. *Тарихи тұлғаларға қатысты қасиетті орындар.* Қазақстан тарихында елеулі орын алатын, бүкіл өмірін қазақ елінің бостандығы мен егемендігіне арнап, үш жүздің батыр-билерін жиып, елдік маңызды мәселелерді шешкен хандар, Қазақ хандығының тәуелсіздігі үшін күрескен қазақтың батырлары, ұлт-азаттық қозғалысының жетекшілері, қолбасшылар, ғылым мен білімге, мәдениетке үлес қосқан мемлекет және қоғам қайраткерлері, ақындар, ғалымдар, ағартушылар туралы мәні зор орындар алынып отыр.

5. *Саяси, тарихи оқиғаларға байланысты қасиетті орындар.* Қазақ даласында қазақ халқының бірлігі үшін болған шайқастарды, ерлікті, батырлықты, қайсарлықты насихаттайтын, елдің бірлігін білдіретін ескерткіштер мен ел

жадында өшпес із қалдырған қасіретті орындар мен қоғамның, мемлекеттің тарихында ерекше орны бар мемлекетіміздің жаңа нышандары еніп отыр.

*Берік Әбдіғалиұлы, «Алматы ақшамы» газеті,
№36, 29 наурыз, 2018 жыл*

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. Өздерің барып көрген киелі орындар жайлы әңгімелеп, интервью сұрақтарын дайындаңдар.

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Жапсырмадағы №2 суретте берілген «Арыстан баб» кесенесі жайында ізденіп, шағын очерк жазыңдар.

4-сабақ

ДӘСТҮРЛІ МӘДЕНИЕТ

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді тыңдаңдар. Мәтін бойынша сұрақтар құрастырып, ас беру дәстүріне өз көзқарастарыңды білдіріңдер.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқып, ғылыми-көпшілік деректерге назар аударыңдар.

Ас

Қазақ халқының ертеден келе жатқан ең үлкен тойы – ас беру. Бұл – дүниеден өткен ең белгілі адамдардың жылы толғанда, оған жасалатын ақырғы зор құрмет және ұлы жиын, бас қосу. Аста жүздеген ордалар, киіз үйлер тігіліп, үш жүзге бірдей сауын айтылады. Бұған әр елден есімі белгілі ақсақалдар, батырлар, ақындар, палуандар, әнші, жыршылар, көкпаршылар, мергендер арнайы шақырылып, жүйрік аттар әкеледі. Асқа өте көп қаржы мен мал жұмсалған. Жеңімпаздарға қомақты бөйге тиген. 1860 жылы Ерден Сандыбайұлына Ерден көлінде ас берілгенде... 500 үй тігілген, 160 жылқы, 200 қой сойылған. Аттың бөйгесі 100 жылқы болған... Осы Ерденге үш рет осындай ас берілген. Үшеуіндегі

шығын барлығында 1860 жылқы, 600 қой... 1000 саба қымыз болған. 1861 жылы Байдәулет Құлбекұлына ас берген. Мұнда бас бөйгеге 100 жылқы, 100 қой, 1 ақ отау, 10 түйе берген... 1874 жылы Лабақ Қуат баласының асы болған. 300 жылқы, 500 қой сойылған. Жүз атқа бөйге болған. Асқа 700 үй тігілген. Мұның сыртында шақырылғандар аруаққа деп малын, сойысын, сабасын және әкеледі. Аста елдің бірлігі мен байлығы, мырзалығы, біліктілігі сынға түседі.

Ас беру дәулетті адамдардың, ұйымшыл елдің ғана қолынан келген. Абылай ханның асы, Құнанбайдың әкесі Өскенбайдың асы, Қанжығалы Шауыпкел батырдың асы, Керей Сағынайдың асы, Дулат Сыпатай батырдың асы бүкіл елге мәлім болып, аңызға айналған той болды. Бұл тойда жұмсалған шығынның есебінде шек болмаған. Мысалы, «Сағынайдың асына кеткен шығын атақты Тәж-Махал кесенесіне жұмсалған қаржымен бірдей болған», – деп жазды ертеректе «Мәдениет және тұрмыс» журналы.

Сағынай асына 500 ақ үй тігіліп, оған 500 бұхар кілем ілінген, 5 тонна шай әкелінген, жаңа ыдыс-аяқ Ташкент пен Қазан қалаларынан алынған. 10 мың көрпе-жастық, қонақтарға сыйлауға 500 бұхар шапаны келген. Сібірден 500 аң терісі алынған. 20 мың қой, 1000 жылқы сойылған. 500 жігіт атпен табақ тасып, 300 қыз қонақтарға дастарқан жайып, қызмет еткен. Бөйгеге 500 тұлпар қатысқан. Ақанның әйгілі Құлагері осы аста мерт болды.

Ас берудің белгіленген ережелері мен тәртіптері болады. Ас бірнеше күнге созылады. Бірінші күн «ошақ қазар» деп аталады. Бұл – дайындық жұмыстары: үй тігу, ошақ қазу т.б. Екінші күн – «мал сояр», ал үшінші күн «ұстаған» деп аталады. Бұл күні той басталады. Төртінші күн – «ат шабар». Ат жарысы, балуан күресі, ақындар айтысы, көкпар және басқа ойын-сауықтар осы күні өткізіледі. Ас әдетте сәрсенбі, бейсенбі, жұма, сенбі күндері берілген...

Ең жоғары мемлекеттік-саяси рәсім – хан көтеру мәселесі де осы ас үстінде шешімін тауып отырған.

Ас беру дәстүрі қазір де жалғастырылып жатқанын айта кету керек. 1991 жылғы Торғайдағы Ахмет пен Міржақыптың асы, 1992 жылғы Көкшетаудағы Абылай ханның, Ақмоладағы Бөгенбайдың, Талдықорғандағы Қабанбайдың аста-

ры қазынасы мол халықтық дәстүрлердің тәрбиелік, ұлттық, рухани байлығымыздың қайта оралғанының айқын көрінісі екенін тағы да дәлелдеп берді.

Сейіт Кенжеахметұлы, «Қазақ халқының салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары» кітабынан

ЖАЗЫЛЫМ

3-тапсырма. Мәтінге сүйеніп, төменде берілген кестені толтырыңдар.

«✓»	«-»	«+»	«?»
Бұрыннан білемін	Менің ойлағанымға қайшы, кереғар	Мен үшін жаңа ақпарат	Білгім келеді

АЙТЫЛЫМ

4-тапсырма. БАҚ және энциклопедия материалдарын пайдаланып, өздерің тұратын өңір туралы таныстырылым дайындаңдар.

АЙТЫЛЫМ

5-тапсырма. Төменде берілген даналар сөзін пайдаланып, интервью жүргізіңдер.

Тәрбиелеу дегеніміз – адамның бойына білімге негізделген этикалық құндылықтар мен өнер қуатын дарыту.

Әбу Насыр әл-Фараби

Кімде-кім қазіргі уақытта ана тілін, өзінің әдебиетін сыйламаса, бағаламаса, оны сауатты, мәдениетті адам деп санауға болмайды.

Мұхтар Әуезов

Шала білім, шалағай мәдениет бір құлатпай қоймайды.

Ғабит Мүсірепов

Мәдениеттің мәйегі – кітап.

Шерхан Мұртаза

5-сабақ

РУХАНИ БАЙЛЫҚ

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді тыңдаңдар. БАҚ және энциклопедия материалдарымен толықтырыңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқып, жанрлық ерекшелігін түсіндіріңдер.

Жалпы, көшпелілер өнері – ғаламат өнер, әлемдік мәдениет қазынасында оның баламасы жоқ. Ол ғасырлар елегінен өтіп, қадім заманның, аңғал да қатал жалған дүниенің өз үйлесімі мен жөн-жосығының, уақыттың тұңғық иірімдерінің, өмір мен өлімнің мәңгілік арпалысының жаңғырығын бізге жеткізеді.

Оған сырттай зер салғанда-ақ өтміш¹ заманалардың біртіндеп тіріліп, көшпелі әлемнің жасампаз да сарқылмас күш-қуатын арқалап, өзіңе жақындай түскенін сезесің: кешкі мұнарға көмілген көкжиек, мың шақырымдық ұзын сонар соқпақтар, сағымдар, ырдуан² арбаларының сықыры, балалардың жылауы, үлкендердің күлкісі, атты сарбаздар дүбірі, соғыс көліктерінің дүрсілі, төбелер, түйелер, салт аттылар, бақсылар, кезбе дәруіштер, жарқылдаған кіреуке³ сауыттар, жалаңдаған семсерлер, сұсты найзалар, ысқырған жебелер, ұрандар, ен-таңбалар, тұңғық сырлы обалар, түз құландары, көк пен Тәңірі...

Мұның барлығы біздегі құндылықтар жүйесінде әлі де өзінің тиесілі бағасын алып, орнын таба қойған жоқ, әйткенмен де өткен құбылмалы заманаларға, сонда өмір сүрген адамдар мен олардың жетістіктеріне жіті зер салу Еуразия көшпелілері мәдениетінің терең қатпарларын аша түсуге септігін тигізеді, ал ол болса, өз мұрагерлерінің рухани мәдениетінің негізгі құрамдас бөлігі екені анық.

Иманғали Тасмағамбетов,
«Ат жалындағы өркениет» кітабынан

¹ Өтміш – өтіп жатқан.

² Ырдуан – арбаның екі доңғалақты, қорабы биік түрі.

³ Кіреуке – торлы темір сауыт.

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. Мәтінге сүйеніп, төменде берілген кестені толтырыңдар.

«✓»	«-»	«+»	«?»
Бұрыннан білемін	Менің ойлағанымға қайшы, кереғар	Мен үшін жаңа ақпарат	Білгім келеді

ОҚЫЛЫМ

4-тапсырма. Өлеңді *әуен, әуез, тембр, қарқын, кідірісті* сақтап, мәнерлеп оқыңдар.

Бұл – менің Қазақстаным

Таулары көкті тіреген,
Басында бұлты түнеген.
Бағында сайрап бұлбұлы,
Даласы қайта түлеген.
Тыңдаған әлем күшті әнін –
Бұл – менің Қазақстаным!

Шағала шаңқан ауылдар –
Көңілді дарқан қауымдар.
Жандары жарқын, жайдары,
Баршаға бірдей бауырмал.
Бойында жігер, күш-жалын –
Бұл – менің Қазақстаным!

Төрт түлік малы қаптаған,
Теңселтіп жорға баптаған.
Қымыз бен майын кілкітіп,
Қоюлап шайын баптаған.
Жоғалтқан жоқтық қыспағын –
Бұл – менің Қазақстаным!

Көктемде түскен түйір дән
Мың болып күзде жиылған.
Тоқшылық тойын тойлатып,
Қамбаға қаптап құйылған.

Тамсантқан дос пен дұшпанын –
Бұл – менің Қазақстаным!

Алатау, Алтай, Атырау...
Байлыққа тұнып жатыр-ау.
Тимеген тұлпар тұяғы
Қыраттар қанша, япыр-ау!
Ақтарған алтын, мыстарын –
Бұл – менің Қазақстаным!

Қайда да бүгін құбылыс,
Қайда да бүгін шұғыл іс.
Қала мен дала ұласып,
Қанатын жайған құрылыс.
Жаңартқан көне қыстағын –
Бұл – менің Қазақстаным!

Кешегі қазақ қой баққан,
Бүгінгі таңда ой баққан.
Мұхитты кезіп балықтай,
Зымыранын көкте ойнатқан.
Ұштаған ғылым ұшпағын –
Бұл – менің Қазақстаным!

Ғарышты кезіп шарлаған,
Қырандар ерен самғаған.
Ұшса да, қайта қонса да,
Даламнан орын таңдаған.
Бұл – менің ғажапстаным,
Бұл – менің Қазақстаным!

Абдрахман Асылбек

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. «Туған жер» тақырыбында әңгіме жазыңдар.

6-сабақ

ТУҒАН ЖЕРГЕ ТУЫҢ ТІК

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Өлеңді тыңдап, мәтінде көтерілген мәселеге көзқарастарыңды айтыңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқып, ғылыми-көпшілік деректерді зерделендер.

Кенесары үңгірі

Кенесары Қасымұлы – қазақ тарихында орны зор тұлға. Өйткені ол – XVII ғасырдың бірінші ширегінде патшалық Ресей жергілікті халықпен санаспай, сес көрсету мақсатында 1822 жылы «Сібір қазақтары туралы», 1824 жылы «Орынбор қазақтарын басқару туралы» отарлау жарғысын қабылдап, осы арқылы көшпелі жұрттың шабындық – жайылым алқаптарын зорлықпен тартып алып, онымен шектеліп қалмай, қазақ қоғамының ежелгі басқару жүйесі хандық билікті жоюына байланысты, отарлаушыларға қарсы шығып, ұлт-азаттық көтерілісті басқарған бірегей батыр.

Тарихи құжаттарда Кенекеңнің туған жері Бурабай өңірі деп көрсетілген. Демек, осы өлкеде қазақтың соңғы ханына қатысты тарихи нысандар, аңыз-әңгімелер көп. Соның бірі – жалпыұлттық қасиетті нысан тізіміне еніп отырған «Кенесары үңгірі».

Аталмыш орын Бурабай көлінен оңтүстік-батыста жарты шақырым жерде орналасқан. Ғалымдар үңгірді гранитті сілемнің үгілуінен пайда болған дейді. Оның іші дөңгелек пошымдас, аумағы 5-6 метр шамасында. Кіреберіс қуысының биіктігі 3 метрге жуық. Үңгір бір-бірімен тас қуыс арқылы жалғасатын екі бөліктен тұрады. Екінші бөлікте сыртқа шығатын ауыз-қуыс бар.

Бұл нысан – туристер өте көп баратын орынның бірі. Ел ішінде сақталған әңгімелерге қарағанда, Кенесары бала кезінен осы үңгірде қона түнеп, аң аулап жүрген дейді. Кейін, яғни «1840 жылдары ресейлік отарлау саясатына қарсы шыққан тұста батыр сенімді серіктерін үңгірге жинап, алдағы стратегиялық жоспарларын ақылдасатын еді» деп топшылайды тарихшылар.

«Егемен Қазақстан» газеті, №22, 4 ақпан, 2019 жыл

ЖАЗЫЛЫМ

3-тапсырма. Өз мектептеріңнің тарихы мен туған жерлерің туралы интервью сұрақтарын дайындап, шағын мәтін жазыңдар.

АЙТЫЛЫМ

4-тапсырма. Энциклопедиядан салт-дәстүр туралы мәліметтер жинап, таныстырылым дайындаңдар.

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. «Туған тілім» тақырыбында аргументативті эссе жазыңдар.

7-сабақ**ТАМЫРЫ ТЕРЕҢ МӘДЕНИЕТ****ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ**

1-тапсырма. Мәтінді тыңдаңдар. Өркениет тарихына қатысты терминдер мен ұғымдарға, тілдік оралымдарға талдау жасаңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқыңдар. Мәтіннің жанрлық ерекшелігіне талдау жасаңдар.

«Жаңа әлемге» ашылған жол

Шынайы тарихи деректерге негізделген, әртүрлі елдердің түрлі ғылым салалары өкілдерінің қолынан шыққан, 1492 жылға дейінгі Америка тарихын қамтитын зерттеу жұмыстарын сараптай келе, нағыз шындықтың еуроцентристік «шындыққа» мүлде ұқсамайтындығына толық көз жеткізуге болады. Мәселен, бұл күнде өзінің биік өркениетімен бүкіл әлемге ықпалын тигізіп отырған Батыс Еуропа 1450 жылдары әлемдік өркениет көшінің соңғы шебінде келе жатқан кезде, Үндістанда Моғол империясы, Қытайда Мин династиясы, Орталық және Оңтүстік Америкада Ацтек және Инк империялары, Батыс Африкада Бенин корольдігі, Австралияда байырғы аборигендердің төл мәдениеті өз бетімен дамып, басқалардың ықпалынсыз-ақ шарықтап тұрғаны ғылымда белгілі жай.

Христофор Колумб «Жаңа әлемге» бірінші рет аяқ басқан кезде, бұл алып құрлықтар тек еуропалықтар үшін ғана жаңа әлем болатын. Ал бүкіл адамзат тарихы тұрғысынан қарағанда, Америка өркениеті мен мәдениеті ол дәуірге дейін-ақ шарықтау шегіне сан рет жетіп, сан рет қайта құлаған, қайыра өрлеп,

қайта шегінген өркениет пен мәдениет ошағы болатын. Сансыз алмасқан есепсіз уақиғалардың сахнасына айналып үлгерген Америка ол кезде қай жағынан да Ескі әлеммен терезесі тең түспесе, кем түспеген, бірақ оған өз сырын әлі айқара аша қоймаған, құпиясы мол, нағыз көнекөз әлем еді.

Ғылыми деректерге қарағанда, осыдан 500 жыл бұрын Америка құрлықтарында 75 миллионға жуық халық өмір сүрген. Олар 2000 тілде сөйлеген. Олардың бір-бірінен ерекшеленетін өзіндік мәдениеті мен өркениеті болған.

Әділ Ахметов, «Түбі түркі өркениет» кітабынан

ЖАЗЫЛЫМ

3-тапсырма. Мәтінге сүйеніп, төменде берілген кестені толтырыңдар.

«✓»	«-»	«+»	«?»
Бұрыннан білемін	Менің ойлағанымға қайшы, кереғар	Мен үшін жаңа ақпарат	Білгім келеді

АЙТЫЛЫМ

4-тапсырма. «Шумер өркениеті» тақырыбында сыныпта пікірталас ұйымдастырыңдар.

ЖАЗЫЛЫМ. АЙТЫЛЫМ

5-тапсырма. М. Әлімбайдың батасына тыныс белгілерін қойып жазып, мәнерлеп оқыңдар.

Өулет түбірлі болсын
 Ұрпақ ғұмырлы болсын
 Ұлың ұғымды болсын
 Қызың жұғымды болсын
 Жастар қанатты болсын
 Қарттар санатты болсын
 Еңбек тынымды болсын
 Жеміс шырынды болсын

8-сабақ

ӨРКЕНИЕТ

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді тыңдап, мазмұны бойынша парталасыңа интервью сұрақтарын дайындаңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқып, осы тақырыпқа қатысты өз жобаларыңды сынып алдында қорғаңдар.

Ботай мәдениеті

Еуразия даласында бүкіләлемдік маңызы бар оқиға болды: адам жылқыны қолға үйретті. Бұл Ботай мәдениетінің бірқатар ескерткіштерін көп жылдар бойы зерттеудің нәтижесінде дәлелденді. Ерттеулі ат яки арбаға жегілген ат уақыт жағынан ілгерілеуге жол ашып, байланыс жүйесінің жаңа – «доңғалақ» дәуірін ашты. Әлем мәдениеттері бір-біріне жақындай түсті. Көшіп-қону, жаңа жерлерді игеру басталды. Адамның ең жақын досы жылқы болды. Жылқы көптеген әлем халықтары үшін уақыттың, кеңістіктің, жылдамдықтың, өсімталдықтың, байлықтың нышаны деп танылды...

Энеолиттік Ботай қонысында 30 жыл бойы жүргізілген Солтүстік Қазақстан және Көкшетау археологиялық экспедицияларының ғылыми зерттеулері, сондай-ақ бірқатар ғалымдардың ізденістері жалпы Еуразия құрлығы мен Қазақстанның ежелгі тарихында ғылыми жаңалықтар ашуға мүмкіндік берді. Жылқы тұңғыш рет б.з.б. IV мыңжылдықта Солтүстік және Орталық Қазақстан даласында қолға үйретілді.

Виктор Зайберт, «Ботай.

Дала өркениетінің бастауында» кітабынан

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. БАҚ, энциклопедиялық, ғылыми-көпшілік ақпарат көздерінен мәдениет пен өркениетке қатысты мәліметтерді «Уақыт тізбегіне» салып айтыңдар.

ОҚЫЛЫМ

4-тапсырма. Өлеңді мәнерлеп оқып, жаттап алыңдар.

Қазақтарды шетелдік қонақтарға таныстыру

Жайлауында жүрген жігіт бағып қой,
Дос келді деп,
Жасап жатыр анық той.
Тұңғыш рет көріп тұрсың сен оны,
Нағыз қазақ осы, міне,
Танып қой!

Сөйгүлікті құйрық-жалы таралған
Сүйетұғын қазақ осы,
Қараңдар!
Қазақ осы:
Күй шығарып,
Өн салып,
Көкпар тартып,
Қыз қууға жаралған.

Қазақ осы:
Дала дейтін,
Күн дейтін,
Қазақ осы:
«Өнер алды – тіл» дейтін.
Қазақ осы:
Қарасың ба,
Ақсың ба,
Қоңырсың ба,
Жатырқауды білмейтін.

Қазақ осы:
Ашық-жарқын қабағы
Қонақ келсе,
Шабылып бір қалады,
Байқа да тұр,
Саған да ол кетерде
Ат мінгізіп,
Жібек шапан жабады.

Қадыр Мырза Әли

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. Өздерің тұратын өңірлердегі мәдени кешендер мен киелі орындар туралы жарнама мәтінін дайындаңдар.

9-сабақ

ҚАЗІРГІ АЙТЫС

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді тыңдап, ақындардың тілдік оралымына талдау жасаңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқыңдар. Айтыстың жанрлық ерекшелігін көрсететін белгілерді талдаңдар. БАҚ беттеріндегі тыңдарман көзқарастарымен салыстырыңдар.

*Әбілқайыр Сыздықов пен Айнұр Тұрсынбаеваның
айтысынан үзінді*

Әбілқайыр:

Елі шын күтіп отыр құлынынан,
Бата алса екен деп ұлы мыңнан.
Ақ батаң, ақ пейілің маған қымбат,
Сапалы сары алтынның сынығынан.
Алматы – қазағыма алтын бесік,
Бауырыңа бас мені де, ұлы тұлғам.
Сенсің – ұлы айтыстың астанасы,
Жүрегіңе ақынның жыры тұнған.
Ассалаумағалайкүм, армысыңдар,
Ыстық сәлем қабылда Сыр ұлынан!
Алматы, алтын орда, асқақтай бер,
Айтысты бес парыздың бірі қылған.

Қайраттар қазағыма бақыт берген,
Батыр да туады елден, алып та елден.
Қасық қанын аямай қазақ үшін
Қараңғы қара түнекке жарық берген.
Тілейміз дінімізді қайта оятып,
Көгіне көк байрақты тағып берген.
Елімізді еге қылып жерімізге,
Тәуелсіз баянды өмір салып берген.
Үкімет қимай Ербол мен Ләззаттарға,
Қаһарман деген атты халық берген.
Желтоқсан ерлігін ел ұмытпайды,
Қазақты қайта өмірге алып келген...

Айнұр:

Алматым, менің Алматым,
Тарихта қалды мәңгі атың.
Қазақта сені жырына
Қоспаған, айтшы, бар ма ақын?
Сахнаға жеттіңіз,
Тиісе сөйлеп кеттіңіз.
Соншама, аға, Айнұрда
Атаңнан қалған бар ма ақың?

Тілімнің төгіп құнарын,
Тарқатам елдің құмарын.
Адамдық пенен адалдық –
Бойыма таққан тұмарым.
Алдымен, халқым, өрине,
Сіздерге ізет қыламын.
Содан соң барып, ағатай,
Өзіңе мойын бұрамын.

Армысың, Алатауым, асқаралым,
Ел-жұрты есенбісің астананың?
Мен бүгін пейіліңнен шабыт алсам,
Елжіреп, мейлінше мас боламын.
Армысың, Өбілқайыр – ақын жігіт,
Сенің де жарқырасын баста бағың.
Айбынды өзіңіздей азаматқа,
Мен қатты сөйлеуден де жасқанамын.
Азаннан кешке дейін бір жігіттің
Күзетіп үйрендік қой қас-қабағын.

«Қазіргі айтыс» кітабынан

ЖАЗЫЛЫМ

3-тапсырма. Ұлттық өнердің бүгінгі майталмандарына өз ұсыныстарыңды білдіріп, хат жазыңдар.

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Төменде берілген Елбасы пікірін басшылыққа алып, «Бабалар үні» тақырыбында эссе жазыңдар.

Ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда, ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуға тиіс.

Абайдың даналығы, Өуезовтің ғұламалығы, Жамбылдың жырлары мен Құрманғазының күйлері, ғасырлар қойнауынан жеткен бабалар үні – бұлар біздің рухани мәдениетіміздің бір парасы ғана.

Нұрсұлтан Назарбаев, «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру»

АЙТЫЛЫМ

5-тапсырма. Өздерің тыңдаған айтыс ақындарының интонациясы мен мәнеріне талдау жасаңдар.

10-сабақ

ӨНЕРПАЗ БОЛСАҢ АРҚАЛАН...

ОҚЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді жалғастырып, өнер иесіне қоятын сұрақтарыңды дайындаңдар.

«Тағы да ананың рөліндемін...»

Канн кинофестивалінде ең үздік әйел рөлін жеңіп алған қазақ қызы Самал Еслямова «Барымташылар» фильмінде басты рөлде ойнайды. Міне, фильмнің түсірілім алаңы. Көптің көзайымына айналған Самал да осында. Өкініштісі, кең көсіліп әңгімелесуге мұрша болмады. Тәңіртаудың етегінде ауа райы қысқа күнде қырық құбылады. Күн көзі жылт ете қалса, түсірілім басталады да, қызу жұмысқа кіріседі. Жаңбыр себелей бастаса, қуанып кетеміз. Себебі сол сәтте түсірілім тоқтайды да, сұхбат құрамыз. Сондай бір сәтте Самалдың айтқаны:

– Бұл фильмде де ананың рөлін сомдаймын. Екі күн бұрын Мәскеуден ұшып келдім. Жазда Венецияда болдым. Туған күнімді сол жақта қарсы алдым. Туған күн тойлау өзіме онша ұнамайды. Достарымның өтінішімен барып, қыдырып келдім. Түсірілім алаңына келгеніме екі күн болды. Бұл картина маған қарапайымдылығымен ұнады. Талап-тілегі аз, өзіңді ғана сомдап шығасың. Жан-жақтан қысым болмағанда ғана әртіс өзінің рөлін сәтті алып шығады.

«Ұлан» газеті, №38, 18 қыргүйек, 2018 жыл

ЖАЗЫЛЫМ

2-тапсырма. Жапсырмада берілген №4 суреттегі ақындар айтысының жазбаларының біреуін ғаламтордан тыңдап, әуені мен сөз сазына талдау жасап, шағын мәтін жазыңдар.

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. БАҚ және энциклопедия материалдарын пайдаланып, ғылыми-көпшілік деректерді жинап, белгілі бір танымал өнер адамы туралы таныстырылым ұсыныңдар.

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. «Кім жылдам?». Ғұламалардың нақыл сөздеріндегі керекті сөздерді, сөз тіркестерін тауып, орнына қойып жазыңдар, айтылған ойдың мағынасын түсіндіріңдер.

- 1) ... жарасы бітпейді, ... жарасы бітеді.

Ахмет Иүгінеки

- 2) ... сөз көңіл күйді идіреді,
... сөз амалсыздан күйдіреді.
... сөз пайдасы көп тебіренер,
Бәрі де қисық сөздің кері кетер.

- 3) Айтылады тілменен сөз, сыр-ішің,
Жақсы сөз де білсең – ..., тынысың.

- 4) Керексіз сөз күйдіреді

Жүсіп Баласағұн

- 5) Жақсы сөз – дәмнің

Құтып

- 6) Бұрын айтылмаған білімді жұрт ... таниды.

- 7) Алтын, күміс жиған бай емес, ... адам бай.

Жүсіп Баласағұн

- 8) Көп сөйлеген ... сөйлейді.

Бабыр

- 9) ... сырыңды тілің білдіреді,
Шіріген жаңғақты ... білдіреді.

Сайф Сарайи

- 10) ... сөз көп ұтады.

Ахмет Иүгінеки

Керекті сөздер: жақсы, қыңыр, әділ, тіл, оқ, бедел, ойлы, тұзы, сөзіңнен, сөз, дәмсіз, ішкі, жеңілдігі, от сияқты.

АЙТЫЛЫМ

5-тапсырма. Мектебіңдегі өнерлі оқушылар туралы портфолио дайындаңдар.

IV
бөлімЭКОНОМИКАЛЫҚ ИНТЕГРАЦИЯ –
БҮГІНГІ КҮННІҢ ДАМУ ҮРДІСІ

Тілдік жүйе және норма

1-сабақ

НАРЫҚ ЖОЛЫ

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді мұқият тыңдаңдар. Онда айтылған мәліметтерге талдау жасаңдар.

1. «Экономикалық интеграция» дегенді қалай түсінесіңдер?
2. Қазақстан қандай елдермен белсенді интеграциялық қатынаста деп ойлайсыңдар?

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқыңдар. Оқылымның ізденімдік стратегиясын пайдаланып, мәтінді толықтырыңдар.

Міне, осы кезде «Мен, халқым, осы нарық жолын таңдадым, бұл сапарда қиыншылық көп болады, төзуге тура келеді. Ал нәтижесінде біз тиімді экономикалық жүйе жасаймыз, соның негізінде тұрмысты жақсартып, өркениетті елдердің қатарына қосыламыз. Мен сіздерді осы жолмен жүруге шақырамын» деген Елбасының жалынды сөздерін естідік. Бұл Тұңғыш Президенттің ой-толғанысы мен танымталқысынан күш алған тебіренісі еді. Сол кездегі орасан сілкіністерден туған ойы болатын. Осындай алдағы қауіп-қатерге төуекелі мол тебіреніс біздерді, қазақ қоғамын, нарық жолына шығарды. Отан тарихында бұл – орны өшпес оқиға.

«Саяси басшының баршаға керек үлкен бір қасиеті – алдын болжай білу және алға қойған мақсатын орындау ісінде табандылық көрсету» деген екен Аристотель. Реформалардың алғашқы сатысында да, кейінгі жалғасында да осы саладағы мақсатын орындауда Елбасы тарапынан көрсетіліп отырған табандылықты атап айтпауға болмайды.

Кенжеғали Сагадиев, «Нұрсұлтан Назарбаев:

«Алдымен – экономика...» мақаласынан

ЖАЗЫЛЫМ

3-тапсырма. Жоғарыда айтылған мәтіндегі ойды бүгінгі күнгі мәліметтермен толықтырып, «Жасампаз Қазақстан» тақырыбына мақала дайындаңдар.

АЙТЫЛЫМ

4-тапсырма. БАҚ материалдарын пайдалана отырып, Қазақстанның экономикалық дамуын диаграммаға салып түсіндіріңдер.

ТІЛДІК БАҒДАР

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. Мекеменің негізгі құжаттары мен жеке адамға қатысты құжаттарды белгілеңдер. Аталған құжаттардың біреуін таңдап алып, үлгісін дайындаңдар.

	Ісқағаз түрлері	Мекеме құжаттары	Жеке адам құжаттары
1	Қуәлік		
2	Жарғы		
3	Арыз		
4	Бұйрық		
5	Өтініш		
6	Хаттама		
7	Сенімхат		
8	Мекеме есебі		
9	Өмірбаян		

10	Анықтама		
11	Келісім		
12	Мәлімдеме		
13	Шарт		
14	Міндеттеме		
15	Түйінсөз		
16	Ақпараттық хаттар		

2-сабақ**ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҮНТЫМАҚТАСТЫҚ****ОҚЫЛЫМ**

1-тапсырма. Мәтінде берілген мәліметтерді кестеге түсіріп, талдаңдар.

Қазақстан–Жапон қарым-қатынастары

Сауда-экономикалық ынтымақтастық. Жапониямен экономикалық ынтымақтастық, негізінен, дамуға ресми көмек бағдарламасы арқылы іске асып жатыр. Барлық жылдар бойынша Қазақстанға көмек 102,1 млрд йенаны құрады (1 млрд доллардай), оның ішінде, ұзақмерзімді несиелер – 88,8 млрд йена (880 млн доллар шамасында), техникалық ынтымақтастық – 8,7 млрд йена (87 млн долларға жуық) және гуманитарлық көмек – 4,6 млрд йена (46 млн доллар шамасында). Йенамен алған несиелерді Жапон үкіметі жеңілдіктермен берген: қарыз ұзақ мерзімде қайтарылады және пайыздық мөлшерлемесі онша жоғары емес.

«Қазақстан және әлем елдері» кітабынан

ЖАЗЫЛЫМ

2-тапсырма. Өздерің тұратын өңірдің экономикасы жөнінде топтық мақала дайындап жазыңдар.

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. Өздерің тұратын өңір бойынша кәсіпкерлер жөнінде мәлімет жинап, сыныпқа таныстырыңдар.

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Мәтіндерден экономикаға қатысты сөздерді іріктеп алып, түрлендіріп, шағын мәтін дайындаңдар.

АЙТЫЛЫМ

5-тапсырма. «Экономикалық өсудің факторлары» кестесіне қарап, қоғамдағы жағдай жөнінде болжам ұсыныңдар. Нәтижесін диаграмма түрінде көрсетіңдер.

Экономикалық өсудің факторлары	
Тікелей факторлар	Жанама факторлар
– Еңбек ресурстарының саны мен сапасының өсуі. – Негізгі капитал көлемінің өсуі және сапалық құрамының жақсаруы. – Өндірісті ұйымдастырумен қатар технологияның жетілдірілуі. – Пайдаланатын табиғи ресурстардың саны мен сапалылығының артуы. – Қоғамдағы кәсіпкерлік қабілетінің өсуі.	– Сұраныс факторлары – тұтыну, инвестициялық, мемлекеттік шығындардың өсуі. – Ұсыныс факторлары – бәсекенің дамуы, ресурстар бағасының төмендеуі, несие алу мүмкіндігінің өсуі. – Бөлу факторлары – қоғамдағы барлық ресурстарды тиімді пайдалану.

3-сабақ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨРЛЕУ**ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ**

1-тапсырма. Тұжырымдар мазмұнын талдаңдар. Өз топтарыңда талқылап, таныстырылым дайындаңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқып, мәліметтерді кластерге түсіріңдер.

**Қазақстанның Тұңғыш Президенті Н. Назарбаевтың
Ұлытау төріндегі сұхбаты**

...Картаға қарайық, Қазақстан құрлықтың дәл ортасында орналасқан. Теңізге шығатын жолымыз жоқ. Қазақстанда екі қабатты бір үй салу бағасы Малайзияда сондай 10 үй салу құнымен бірдей. Неге? Біздің елдегі суық 40 градусқа дейін

жетеді. Ыстығымыз да солай. Ал Малайзияда да, Сингапурда да ауа райы біркелкі. Бізде зауыт, фабрика салу Малайзиядан 5-6 есе қымбат. Ал енді олар теңіздің, мұхиттың жағасында отырған соң, тауарын кемеге тиейді де, арзан жолмен жібере салады. Біз мына Қарағандыдан, Жезқазғаннан мысты пойызға тиеп, анау Қара теңіздің жағасына жеткізгенше әр шақырымына ақша төлейміз. Қытайға, Ресейге жеткенше ақы береміз. Анау Еуропаға барғанша қыруар ақша жұмсаймыз. Сонда біздің «теңізіміз» не болды? Біздің «теңізіміз» – Ресей аумағы. Біздің «теңізіміз» – Қытай аумағы. Осы екі мемлекетті теңіз деп санасақ, біз солардың жағасында тұрмыз. Енді біз осылармен сауда-саттық жасамасақ, онда экономикамыз қалай өседі? 17 миллион ғана халқымыз бар. 250 миллиардқа жақын өндіріс өніміміз бар. 17 миллион халықты қамтамасыз етіп болғаннан кейін ары қарай қалай өсеміз? Егер біздің шығарған тауарларымызды біреу сатып алмаса, ол қоймада тұрып қалады.

«Өнегелі өмір» кітабынан

ЖАЗЫЛЫМ

3-тапсырма. Мәтінге сүйеніп, төменде берілген кестені толтырыңдар.

«✓»	«—»	«+»	«?»
Бұрыннан білемін	Менің ойлағанымна қайшы, кереғар	Мен үшін жаңа ақпарат	Білгім келеді

АЙТЫЛЫМ

4-тапсырма. Бірінші қанатты сөзді тақырып етіп, сынып алдында өңірдің экономикалық ахуалы жөнінде баяндама жасаңдар.

Жер тағдыры – ел тағдыры.

Адам мен адамды, халық пен халықты, мемлекет пен мемлекетті жалғастырар ең берік дәнекер – мүдде жақындығы.

Адамзат өркениеті экономикада – шаруашылық жүргізудің нарықтық тәсілінен, саясатта – демократиядан, идеологияда – пікір алуандығынан тиімді еш нәрсе тапқан жоқ.

Нұрсұлтан Назарбаев

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. Жоғарыдағы мәтінде келтірілген деректерді талдап жазыңдар. Сыныптастарыңа интервью сұрақтарын дайындаңдар.

4-сабақ**ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӘРІПТЕСТІК****ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ**

1-тапсырма. Мәтінді тыңдаңдар. Мәтіндегі терминдер мен тілдік оралымдарды пайдалана отырып талдаңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқыңдар. Мазмұны бойынша диаграмма дайындап, сыныпта хабарлама эссе ұсыныңдар.

Сауда палатасы өкілдерімен кездесті

Үкімет үйінде Қазақстан Республикасының Премьер-министрі «Франция–Қазақстан» сауда-өнеркәсіптік палатасының президенті, «КАТКО» ЖШС бас директоры Жерар Фриес бастаған «Франция–Қазақстан» сауда-өнеркәсіптік палатасының өкілдерімен кездесу өткізді.

Кездесу барысында инвестициялар, ауылшаруашылығы, энергетика және цифрландыру салаларындағы екіжақты ынтымақтастық мәселелері талқыланды. Бұдан өзге, Қазақстан–Франция қарым-қатынасын одан әрі кеңейтуге қатысты бірлескен жұмыстардың жоспары қаралды.

Қазақстан мен Франция арасындағы тауар айналымы 2018 жылғы қаңтар-қараша айлары аралығында 4 млрд АҚШ долларын құрады, бұл өткен жылдың сәйкес кезеңіндегі көрсеткіштен (3,1 млрд доллар) 27,3% -ға жоғары. Қазақстаннан Францияға экспорт 2018 жылғы қаңтар-қараша айларында 27,7% -ға өсіп, 3,4 млрд долларды құрады.

*«Егемен Қазақстан» газеті, №13,
22 қаңтар, 2019 жыл*

ЖАЗЫЛЫМ

3-тапсырма. Өздерің тұратын өңірдегі кәсіпкерге жолығып, интервью алу үшін сұрақтар дайындаңдар. Баспасөзге мақала ұсыныңдар.

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Мәтіндердегі экономикалық терминдер мен тілдік оралымдарды пайдалана отырып, келісімшарт үлгісін дайындаңдар.

5-сабақ**МӘҢГІЛІК ЕЛ МҰРАТТАРЫ****ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ**

1-тапсырма. Мәтінді тыңдаңдар. Онда берілген мәліметтерді жүйелеп, ой бөлісіндер.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқып, шетелдік экономистерден алатын интервью сұрақтарын өзіңдер.

Маңызды келіссөз

Алматыда Қазақстан Республикасының Премьер-министрі мен Еуразиялық үкіметаралық кеңестің отырысына қатысу үшін келген Ресей Федерациясы Үкіметінің төрағасы Дмитрий Медведев арасында екіжақты кездесу өтті.

Кездесу барысында сауда-экономикалық, транзиттік-көлік, отын-энергетика салаларындағы, сондай-ақ ғарышты игеру мен цифрландыру саласындағы өзара іс-қимылды одан әрі тереңдетуге және кеңейтуге бағытталған екіжақты қарым-қатынастардың мәселелері талқыланды. «Байқоңыр» бойынша ынтымақтастық әлеуетін дамыту перспективалары қаралды. Аймақаралық және шегара маңындағы ынтымақтастық мәселелеріне ерекше көңіл бөлінді.

2018 жылдың қаңтар-қараша айларында екіжақты тауар айналымы 2017 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 6% -ға ұлғайып, 15,7 млрд долларды құрады.

Қазақстанның сыртқы сауда айналымында Ресей үлесі шамамен 19% -ды құрайды, бұл ел Қазақстан өнімдерін экспорттау бойынша 4-орында.

«Егемен Қазақстан» газеті, №13, 22 қаңтар, 2019 жыл

ЖАЗЫЛЫМ

3-тапсырма. Берілген тұжырымдарды салыстырыңдар, топташағын мақала дайындаңдар.

Ауыл – қазақтың алтын бесігі.

Бізге ұлттық буржуазия керек. Ұлттың қалталы адамдары қалыптаспайынша, көп істің қиюы келмейді. Ұлттық буржуазия пайда болса, мемлекет мүддесін ойлайтын адамдар көбейер еді.

XXI ғасыр қазақ халқының жұлдызы жанатын ғасыр болатынына сенемін.

Нұрсұлтан Назарбаев

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Мәтіндерге сүйеніп, экономикалық терминдерді қолдана отырып, нұсқаулық дайындаңдар.

6-сабақ

ТАБЫСТЫ ДАМУ ЖОЛЫ

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді тыңдап, «Қазақстан әлемдік аренада» тақырыбында хабарлама дайындаңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Шетел басшысының сөз әдебіне назар аударыңдар.

Достыққа негізделген байланыс

Кездесу барысында Тұрақты комитет төрағасы Ли Чжаньшу Қытайдың Бүкілқытайлық халық өкілдері жиналысының атынан Қазақстан Президентіне ілтипат білдіріп, мемлекеттік сапар аясында жүргізілген келіссөздердің жемісті болғанына тоқталды және солардың нәтижелері бойынша қол қойылған құжаттар қазіргі кезеңдегі екіжақты қатынастардың нақты даму жоспарын айқындағанын атап өтті.

– Сіз – біздің халқымыздың нағыз досысыз, ал мен үшін ең құрметті мемлекет қайраткерлерінің бірісіз. Сіздің басшылығыңызбен Қазақстанда нарықтық экономика қалыптасып, халықтың жағдайы жақсара түсті, қоғамда тұрақтылық бар. Еліңіздің әлемдегі және өңірдегі беделі әрдайым артуда. Өздеріңіз «Нұрлы жол» деп атағандай, Сіздің мемлекетіңіз жарқын болашаққа жол ашты. Сіз халық

арасынан шықтыңыз, оның арман-мүддесін білесіз және ұзақ жылдар бойы Қазақстанды табысты даму жолына бастап келесіз. Сіз – қытай халқы үшін қаһарман тұлғасыз және біздер – басшылар үшін үлгі саналасыз. Сіздердің достарыңыз әрі көршілеріңіз ретінде Қазақстанның жетістіктері үшін шын жүректен қуаныштымыз, – деді Бүкілқытайлық халық өкілдері жиналысы Тұрақты комитетінің төрағасы.

«Егемен Қазақстан» газеті, №107, 11 маусым, 2018 жыл

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. Төменде берілген мәтіндерді оқыңдар. Ондағы деректерді салыстырып, өз болжамдарыңды ұсыныңдар.

Қазақстан және Араб Әмірліктері іскерлік қатынастары

Экономиканы дамытудың негізгі бағыттарының бірі – бизнес ортаны жақсарту және инвестиция тиімділігін күшейту. Мәселен, 20 жылда Қазақстанға 320 млрд АҚШ доллары көлемінде қаражат тартылды. Атап айтқанда, БАӘ елінен Қазақстанға келген тікелей шетелдік инвестиция 2,1 млрд АҚШ долларына жетті. БАӘ қатысуымен 242 кәсіпорын жұмыс істейді, құны 1,73 млрд АҚШ долларын құрайтын бірнеше инвестициялық жоба жүзеге асырылып отыр. Олар – көпфункционалды «Абу Даби Плаза» кешені мен астанадағы халықаралық мектептің құрылысы, экструзия әдісімен өңделген Алматы облысындағы құрама жем өндірісі және жеміс-жидектің өңделуі. Mubadala инвестициялық қорымен бірге «Қорғас – Шығыс қақпасы» арнаулы еркін экономикалық аймағы аумағында «А» санатындағы заманауи қойма орынжайларын салу жобасы жалғасып жатыр.

Қазақстанда қазір Ұлттық инвестициялық стратегия іске асырылып жатыр. Тартылатын тікелей шетелдік инвестицияның 2022 жылға қарай 1,26 есе ұлғайтылуы – оның басты міндеті ретінде белгіленген. Айқындалған 6 ба-
сым сала: агроөнеркәсіп кешені, мәшине жасау, химия және мұнай химиясы, инфрақұрылым, тау-кен металлургиялық кешені сауда инвесторлары үшін салыққа, кеден салығынан босатуға, табиғи гранттарға қатысты преференциялар қарастырылған.

«Егемен Қазақстан» газеті, №37, 25 ақпан, 2019 жыл

Вьетнам–Қытай–Қазақстан–Еуропа

Қазақстанның Вьетнамдағы елшілігі «Қазақстан Темір жолы» ҰК» АҚ-мен (ҚТЖ) Вьетнам–Қытай–Қазақстан–Еуропа бағыты бойынша алғашқы теміржол транзиттік-көліктік дәлізінің жұмысын іске қосқан көліктік-логистикалық жобаны жүзеге асырды.

Қазақстандық дипломаттардың қолдауы және ҚТЖ өкілдерінің белсенді қатысуымен 2017 жылдың наурызы мен шілдесінде Алматы мен Ханойда Қазақстан, Вьетнам және Қытайдың теміржол өкімшіліктерінің алғашқы үшжақты келіссөздері жүргізілді. Нәтижесінде тараптар тасымал көлемдері, бағыттар және логистикалық операторлар жөнінде келісті. Аталған форматтағы келіссөздердің келесі раундына Ресей мен Моңғолияның серіктестері қосылды.

Белгілі болғандай, Вьетнам Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО) елдерімен Еркін сауда туралы келісімге қол қойған тұңғыш ел болды. Қазақстан–ҚХР–Вьетнам транзиттік бағыты біздің еліміз бен өзге де ЕАЭО елдеріне Вьетнам нарығына ауылшаруашылық тауарларын, оның ішінде, ет-сүт өнімдері мен өзге де тез тасымалдауды қажет ететін тауарлардың жеткізілімін жасауға мүмкіндік береді. Иранға бидай жеткізілімі бойынша Қазақстан мен Ресей арасындағы бірлескен жобалар үлгі бола алады. Өз кезегінде, Вьетнам аталған дәліздің мүмкіндіктерін пайдалана отырып, теңіз өнімдері мен тропикалық жемістерді Қазақстанға экспорттау мүмкіндіктерін алады.

2018 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстан мен Вьетнам арасындағы тауар айналымы 467,2 млн АҚШ долларын құрады. Вьетнам–ҚХР–Қазақстан–Еуропа теміржол дәлізінің іске қосылуымен екі ел арасындағы тауар айналымы айтарлықтай артады деп күтілуде.

«Егемен Қазақстан» газеті, №45, 7 наурыз, 2018 жыл

ЖАЗЫЛЫМ. АЙТЫЛЫМ

4-тапсырма. Шетелдік кәсіпкерлермен кездесудің сценарийін дайындап, диалог құрыңдар.

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. «Табыстың даму көзі» тақырыбында аргументативті эссе жазыңдар.

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді тыңдаңдар. Мазмұны бойынша сыныптастарыңа сұрақтар дайындаңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқыңдар. Астарлы ойды таратып айтыңдар. Жанрлық ерекшелігін талдаңдар.

Абай мен Әбіш

Наушабай атты кісі жол жүріп келе жатып, Абай үйіне түсіпті. Жайғасып отырған соң ол:

– Абайжан, өзіңе асыл сөз, алғыр ой тауып айтқан кісі болды ма? – деп сұрапты.

Абай сәл ойланып отырыпты да, мына бір әңгімені айтып береді:

– Менің Әбдірахман деген балам бар еді. Он тоғыз жасында Семейдегі орыс мектебіне түсірдім. Оны бітірген соң, Петерборға жібердім. Қыс оқып, жазда демалысқа үйге келді. Баламның алымдылығын сынап білейін деген оймен әңгіме үстінде:

– Қалқам, Әбіш, осы әлемдегі жаратылыста ақ зат асыл ма, қара зат асыл ма? – деп сұраған едім. Ол іркілместен:

– Ақ зат асыл ғой, – деді.

– Неге, қара зат асыл емес пе?

Әбіш бетіме қарап күліп:

– Қараны қалай асыл дейсіз? – деді.

– Біріншіден, адам баласы барлық дүниедегі жаратылысты көзбен көреді емес пе? – дедім мен. – Бірақ көздің ағы көрмейді, ортасындағы кішкене қарашығы ғана көреді. Екіншіден, қағаз ақ, одан адам оқып білім ала алмайды, үстіне қара сиямен жазғаннан өнер-білім алады. Үшіншіден, жас шақта адамның сақал-шашы қара болады. Осыған байланысты жас күнде адамда ақыл, білім, қайрат көп болады. Қартайғанда адамның шаш-сақалы ағарады. Ал адамда

ақыл, білім, қайрат та азаяды, сондықтан қараны асыл ма деп ойлаймын, – дедім.

– Оның бәрін қалай білдіңіз?

– Ақылмен білдім.

– Олай болса, ақыл мида болмай ма, ал ми ақ зат емес пе? Екіншіден, ақыл – нұр, жарық зат. Ал жарық о да аққа ұқсамай ма? – деді Өбіш.

Ұлымның тауып айтқан сөзіне риза болып, маңдайынан сипадым.

«Шешендік шиырлары» кітабынан

ЖАЗЫЛЫМ

3-тапсырма. Мәтін мазмұны бойынша Өбішке мінездеме беріңдер.

АЙТЫЛЫМ

4-тапсырма. Абай мен Өбіш арасындағы әңгімені негізге ала отырып, сыныпта пікірталас ұйымдастырыңдар.

АЙТЫЛЫМ

5-тапсырма. «Ғылымның соңғы жетістіктері» тақырыбында кластер түзіндер.

2-сабақ

БОЛАШАҚ ЭНЕРГИЯСЫ

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Толғауда айтылған ойды әңгіме түрінде дайындаңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқыңдар. Мәтінде айтылған ойды дамытыңдар.

Болашақ энергиясы

Болашақ энергиясы – жалпы мағынада, үшінші индустриалды төңкерістің негізін құрайтын, энергетикалық жүйенің дизайнын, сипаттамасын білдіретін термин.

Болашақ энергиясының келешегі бар бағыттарының бірі сутекті энергетика болып табылады. Бұл – энергетиканың дамып келе жатқан саласы, адамдармен, транспорттық инфрақұрылыммен және түрлі өндірістік бағыттармен энергияны

шоғырландыру, тасымалдау және тұтыну үшін құрал ретінде сутегін пайдалануға негізделген, адамзатпен энергияны шығару және тұтыну бағыты. Сутегі Жер бетінде және ғарышта кең таралған элемент ретінде таңдалған, сутегінің жану жылуы анағұрлым жоғары, ал оттегіде жану өнімі су болып табылады (ол сутекті энергетиканың айналымына қайта енгізіледі). Сутекті энергетика энергетиканың дәстүрлі емес түрлеріне жатады.

«Терминологиялық анықтамалық»

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. Теледидардағы, газет-журналдардағы білім-ғылым саласы бойынша жаңалықтар негізінде мәтін дайындаңдар. Сыныпта ой бөлісіңдер.

АЙТЫЛЫМ

4-тапсырма. Еңбегімен еленген тұлғалардың өмір жолына ғылыми-инновациялық терминдерді қолдана отырып, зерделік стратегиясымен ізденіс жұмысын жүргізіңдер.

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. «Табысты болудың басты факторы – жаңа инновациялық білім» тақырыбында эссе жазыңдар.

3-сабақ

БІЛІМДІДЕН ШЫҚҚАН СӨЗ...

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Нақыл сөздерді тыңдаңдар. Білім мен ғылымның маңыздылығына бағалау жасаңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Интервью мәтінін оқыңдар. Өз топтарыңда мәтіннен алынған үлгімен интервью сұрақтарын дайындаңдар.

Ертай Нүсіпжанов:

«Үш тіл білгеннің ұтылғанын көргеміз жоқ»

– ...Осы орайда сұрағым келгені, көпшілігі ағылшын тілін үйренем деп Еуропаға, АҚШ-қа кеткенде неліктен дәл осы Қытайды, қытай тілін меңгеруді таңдадыңыз?

– Рас, қытай тіліне ертеден қызықтым. Ойын бейнелеу арқылы жазу-сызу ертеден қалыптасқан алып елдің мәдениетін үйренуге іштей ұмтылыс болды. Қазір екі елдің қарым-қатынасы сан салалы дамып жатқан уақыт. Өз саламызда бізге де ол елді білудің әрі жан-жақты зерттеудің қажеттілігі сезіле бастады. Маған сондай ой келгені күні кеше ғана сияқты еді, содан бері он жылға таяу уақыт өтіпті. Бірауыз сөз білмей, тек тәуекелге бел буып бардым. Таңдауымның қате болмағанына, еңбегімнің жемісті болғанына көзім жетті.

– Көп тіл білу – заман талабы, өмірлік қажеттілік. Тіл үйренуде қандай негізгі талаптарды басшылыққа аласыз?

– Кез келген жемісті істер оған қызығып кірісуден басталады деп есептеймін. Тіл үйренуге де, ең алдымен, қызығушылық қажет. Тілді дұрыс үйрене алмай, алтын уақытын жоғалтқандардың көбі қызықпай кірісіп кеткендер болып жатады. Ал тіл үйренуге деген қызығушылықты қажеттілікпен ұштастырса, тіптен ғажап болады.

Тіл үйренуде ұялмау керек дейміз. Бұл жерде «ұялу» сөзін қолданған дұрыс емес. Өйткені ұят адамға ешқашан да зиян шектіріп, кедергі келтірмейді. Ал тіл үйренуге үлкен кедергі жасайтын ұят емес, ол – адамның жасқаншақтық мінезі. Сол себепті, тіл үйренуді мақсат етіп қойғаннан кейін еш жасқанбау керек.

«Ақжелкен» журналы, №5, 2018 жыл

ЖАЗЫЛЫМ

3-тапсырма. Мәтіннен тіл үйренуге керекті кеңестерді жазып алыңдар.

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Берілген мақал-мәтелдерді пайдаланып, «Оқығанның беті – жарық» тақырыбында эссе жазыңдар.

Өнер-білім жайындағы мақал-мәтелдер

Оқу – білім азығы,
Білім – ырыс қазығы.

Оқу түбі – тоқу.

Оқымаған – бір бала,
Оқыса – екі бала.

Оқығанның беті – жарық,
Оқымағанның беті – көн-шарық.

Оқу – білім бұлағы,
Білім – өмір шырағы.

Оқу инемен құдық қазғандай.

Өнерлі қол – бақытқа жол.

Ілім – бұлақ,
Білім – шырақ.

Ілім – іштегі нұр,
Өнер – сыртқа салынған түр.

Наданмен дос болғанша,
Кітаппен дос бол.

Өнер көпке де жеткізеді,
Көкке де жеткізеді.

Өр нәрсеге асық болғанша,
Бір нәрсеге машық бол.

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. Елбасы тұжырымын дәйек ретінде алып, мақала жазыңдар.

Ең бастысы – адам факторы: оның еркі, күш-жігері, табандылығы мен білімі. Өркендеп даму мен тәуелсіздікке аттар табалдырықтың алтын кілтін де осы шамадан іздеген жөн.

Нұрсұлтан Назарбаев

4-сабақ

ДҮНИЕНІҢ ЕҢ ҮЛКЕН ҚАЗЫНАСЫ – БІЛІМ

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді тыңдаңдар. Білімнің маңызын бүгінгі күнмен байланыстырып айтыңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтін мазмұны бойынша мәліметтер жинап, сыныпта қорғаңдар.

Жасыл экономика

Бүгінгі таңда жасыл экономиканың дамуы ерекше мәнге ие болды. Еуроодақта «жасыл экономика» секторы 2 трлн евроға жуық іскерлік айналымға ие және 22 млн-нан астам адамды немесе ЕО-ның еңбекке жарамды халқының 9% -ын жұмыспен қамтуда.

Аталған нарықта Германия мен Оңтүстік Корея кәсіпорындары – көшбасшылар, бұл негізінен, осы елдерде «жасыл» секторға көрсетілетін ауқымды мемлекеттік қолдаумен шарттастырылған.

«Жасыл» технологиялар нарығындағы әлемдік көшбасшылардың бірі – Германия. Қазіргі кезде әлем бойынша патенттелетін бүкіл технологиялардың экология саласындағы 23% -ы және Күн мен жел энергетикасы саласындағы 30% -дан астамы неміс компанияларына тиесілі болып келеді. «Жасыл» сектор кәсіпорындарында 2 млн-ға жуық адам немесе Германияның экономикалық белсенді бүкіл халқының 4,5% -ы жұмыс істейді және берілген көрсеткіш тұрақты өсу тенденциясына ие. Соңғы жылдар ішінде, тек қайта қалпына келетін энергетика саласында ғана 370 мыңға жуық жаңа жұмыс орындары құрылған.

«Терминологиялық анықтамалық»

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. Суреттерге қарап, жасыл экономика саласына қатысты сөздерді іріктеп алып, «Менің ел дамуына қосар үлесім» тақырыбына болжам ұсыныңдар.

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Жасыл экономика саласына қатысты сұрақтар дайындап, сыныптастарыңнан интервью алып жазыңдар.

5-сабақ**ТАЛАП ҚЫЛ АРТЫҚ БІЛҮГЕ...****ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ**

1-тапсырма. Мәтінде берілген ақпаратты ғаламдық мәселелермен байланыстырып, жоба дайындаңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқыңдар. Берілген қағидаларды өз ойларыңмен толықтырыңдар. Осы үлгімен өздеріңе арналған нұсқаулық түзіңдер.

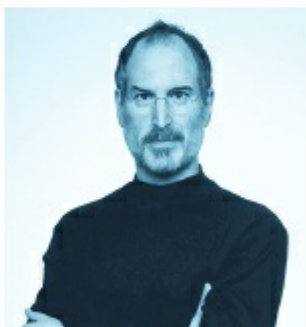
Стив Джобс: жетістіктің 12 қағидасы

1) Сүйікті ісіңмен айналыс. Өзіңе шын керектіні тап. Өмірде ұлылық жасаудың бір ғана жолы бар, ол – жасаған нәрсенді жақсы көру.

2) Өзгеше бол. Басқаша ойла. «Батыл жігіт жол бастар ...».

3) Шамаң жететіннің ең жақсысын жаса. Бастаған әр ісіңе барынды сал. Қалғыма! Жетістік одан да зор жетістікке есік ашады. Жетістікке талпын! Кемелдікке ғашық адамдарды жұмысқа тарт.

4) SWOT-сараптама жаса. Өзің компанияңды аша салысымен бір параққа оның ұтымды және ұтылатын тұстарын тізіп жаз. Шірік алмаларды компаниядан шығару үшін еш мүдірме.

Стив Джобс

5) Пысық бол. Өр кез зор мақсат қоя біл. Мыңдаған ойдың ішінен тез арада, тиянақты түрде жүзеге асыратынын таңда. Бірінші қадам – ең күрделі нәрсе. Еш ойланбай атта! Жүрегің мен түйсігіңе сенетіндей батыл бол!

6) Кішкентайдан баста, ұлы мақсатты арманда. Қарапайым бір-екі істен бастасаң, күрделісіне де жетесің. Ертеңгі күнді ғана ойлап тоқтама. Келешекті де ойла. «Бүкіл әлемге не бере алам?» деп ойла.

7) Нарықтың көшбасшысы болуға талпын. Соңғы технологияға ие бол. Қызметіңнің бар саласын қадағала. Ең мықты технология бар болса, оны ешкім қолданбаса да – соны пайдалан. Бірінші бол! Өндірістік стандартты өзің ұсынып отыр.

8) Нәтижеге мән бер. Адамдар әрекетіңе қарай бағалайды. Сондықтан нәтижені назардан тыс қалдырма. Сапаның та-разысы бол. Көп адам сапаның не екенін білмейді. Оларға соны ескерту керек. Сапасын білмесе, өнімді сатып алмайды. Безендіруіне мән бер. «Дизайн, образ не сезінгеніңді білдірмейді, ол ыңғайлылығымен жаулап алады».

9) Ақыл сұра. Өр саланың мамандарынан ақыл сұра. Өрбірі өзінің пайдалы кеңесін айтады. Егер сен істің мәйегі болсаң, онда кей кезде саған шынайы жауап бермейтініне өкпелеме. Олар қорқады. Бетперде ки, басқа ақпарат көздеріне жүгін. Сенің өніміңді қолданатын тұтынушыларға назар сал. Олардың дегеніне құлақ түр.

10) Өзгерт. Инновация көшбасшыны ізінен ілесушілерден өзгешелейді. Адамдарыңды жұмсап үйрен. Өзге басшылықта отырғандарға сенің ісіңнің 50 пайызын бер. Қалған 50-ын өзіңе қалдыр. Дұрыс жолдан тайып кетпеу үшін мыңдаған кедергілерге жоқ деп айт. Тек маңызды нәрселерге мән бер. Инновацияға ұмтыл. Әлем үшін ең керектіні, ең жақсыны жасағысы келетіндерді жұмысқа ал. Тіпті техникалық компанияда да өнімге барын салатын адамдардың мәдениетін қалыптастыру керек. Көптеген компанияларда талантты инженерлер мен ақылды адамдары бар, бірақ нәтижесінде солардың басын біріктіретін ұлы күш керек.

11) Өз қателіктеріңнен үйрен. Жаңаны жасап жатқан адамның қателік жасауы қалыпты. Ең маңыздысы – дер кезінде қателігіңді тауып, оны түзеу.

12) Үздіксіз оқып, білім ал. Өр кезде оқитын, тануға тұрарлық нәрсе табылады. Өзгелермен ой бөліс. Өз компанияңдағы адамдармен, компаниядан тыс адамдармен сөйлесіп жүр. Тұтынушыдан, бәсекелестен, серіктестен үйрен. Егер серіктесің сен ұнатпайтын адамдармен сөйлессе, оларды жақсы көріп үйрен. Мақта, мадақта, өзіңе пайдалының бәрін жаса. Дұшпаныңды сына. Бірақ ашық сына. Ақиқатты мойындап сына.

*Стив Джобс, «Abai.kz» сайтынан
Аударған Шынар Әбілді*

ЖАЗЫЛЫМ

3-тапсырма. Мәтінге сүйеніп, төменде берілген кестені толтырып, көшіріп жазыңдар.

«✓»	«—»	«+»	«?»
Бұрыннан білемін	Менің ойлағанымға қайшы, кереғар	Мен үшін жаңа ақпарат	Білгім келеді

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Жоғарыдағы мәтінде берілген қағидалар бойынша Стив Джобсқа өз сұрақтарыңды дайындап, хат жазыңдар.

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. «Адамзат қол жеткізген игіліктер» деген тақырыпта білім мен ғылымның жетістігіне арнап кластер құраңдар.

6-сабақ

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді тыңдаңдар. Мәтіндегі ақпараттарды іріктеп, керекті мәліметтерді жазып алыңдар.

2-тапсырма. Мәтінді оқыңдар. Берілген мәліметті болашақтағы жоспарларыңмен байланыстырып, дәптерге түсіріңдер.

Шетелге өзін мойындатқан Дархан

«Ұлан»: Шетелде оқу туралы ой қалай, қашан туды?

Дархан Құралханов: «Қарашығанақ» компаниясында жұмыс істеп жүргенімде магистратура оқуым керек екенін түсіндім. Өндірістегі міндеттерімді күнделікті атқара бергеннен жалықтым. Жан-жағымдағы қызметкерлерге қарасам, маған қарағанда көп нәрсе біледі. Жиналыстарда бір мәселе туындаса, менен гөрі жылдам әрі дұрыс шешім қабылдайды. Олардың менен несі артық деп ойладым. Сөйтсем, білімі артық екен. Бакалаврдың білімімен алысқа бара алмайтынды түсіндім. Өзіме жаңашылдық қажет деп шештім. Сөйттім де, оны қайдан іздеу керек деген ойға қалдым. Өрине, шетелден! Осылайша 4 бірдей шетелдік университетке өтініш жібердім. Нәтижесін ұзақ уақыт күттім. Ақырында төртеуіне де грантқа түскенімді білдім. Алайда Стэнфорд университетін таңдадым.

«Ұлан»: Америкада ғана емес, басқа да мемлекеттерде білім алып, тәжірибе жинап келгеніңізді білеміз. Осы жайында толығырақ айтып берсеңіз...

Дархан Құралханов: АҚШ-тағы оқуымды аяқтаған соң, екі жыл сонда қалып, жұмыс істедім. Үйренгім келді. Себебі онда расымен үйренетін нәрсе көп. Америкада жүріп INSEAD MBA деңгейін алдым. Оның не екенін біле бермейтін шығарсыздар, Financial Times-тің айтуынша, бұл әлемдегі №1 бизнес-мектеп. Америкалық компанияның өндірісін толық меңгеріп болған соң, жаңа деңгейге өткім келді. Мені коммерциялық жобалар мен өндірістегі бизнес саласы қызықтырды. Алайда INSEAD-ті меңгермегенім үшін компания мұндай мүмкіндік бермеді. Ал INSEAD-ті меңгерген соң, мені Германияның Siemens компаниясы CEO бағдарламасы бойынша дайындықтан өтуге шақырды. CEO бойынша Сингапурда және Францияда оқыдым.

Қарап тұрсам, мені алға жетелеген сөз – «Сенің қолыңнан келмейді!». Мектеп бітірген тұста мұнай-газ саласы бедел-

ді еді. Оған түсу әркімнің қолынан келмейтін. Ал менің «әркім» болғым келмеді. «Қолымнан келеді!» дедім де, грантқа түстім. «Егер сен Батыс Қазақстаннан болмасаң, мұнай-газ саласында ағаң немесе «көкең» болмаса, жұмысқа орналаса алмайсың» дегендерге ерегескенде «Қарашығанаққа» жұмысқа тұрдым. Менің қолымнан келді. Шетелде оқимын дегенде әріптестерім тағы да сол «қолыңнан келмейдіні» алға тартты. Мен тағы да өз дегенімді істедім. АҚШ-та да маған: «Бизнес саласында жұмыс істеу үшін жоғары білім керек, ал бұл сенің қолыңнан келмейді», – деді. Мен адамның мүмкіндігі шексіз екенін, қолынан бәрі келетінін дәлелдеп келемін. Қазір маған ешкім «қолыңнан келмейдіні» айтпай жүр. Егер айтса, не істейтінімді білмеймін.

«Ұлан» газеті, №9, 27 ақпан, 2018 жыл

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. Жоғарыдағы интервью мәтіні бойынша сыныптастарыңмен болашақтағы жоспарлары жөнінде ой бөлісіңдер.

АЙТЫЛЫМ

4-тапсырма. Тыңдалым мәтіні бойынша миллиардердің кеңестеріне мән беріп, топта талқылаңдар.

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. Қазіргі таңдағы дүниежүзіне танымал өнертапқыштар мен кәсіпкерлердің біреуіне жоспарлап жүрген жобаларың жөнінде хат жазыңдар.

VI
бөлім

ҚАЗІРГІ ҚОҒАМ: ӘЛЕУМЕТТІК ТЕҢСІЗДІК

Тілдік жүйе және стиль

1-сабақ

ЕҢБЕК ЕТСЕҢ ЕРІНБЕЙ ...

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді тыңдап, қазіргі әлеуметтік мәселелермен салыстырып айтыңдар. Мәтін бойынша сұрақтар дайындап, сыныптастарыңмен ой бөлісіңдер.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқыңдар. Мәтінде айтылған идеяға өз болжамдарыңды ұсыныңдар.

Кедейлігіңді неге Құдайдан көресің?

Біз шай ішіп отырғанда, еңгезердей бір қара кісі сәлем беріп кіріп келді. Басында тысы жыртылған елтірі тымағы бар, үстінде жыртық, қой жүнді шекпен, аяғында киізден сырған башмақ, алқам-салқам, өзі тоңған сияқты. Абай әлгі келгенге тесірейіп қарады да, Әйгерімге:

– Мынау кім? – деді.

Әйгерім:

– Бұл – менің қойшым, өзі Көкше, қыстай қой жаюға жалдап алып едім, – деді.

Абай:

– Әй, Әйгерім, сен қойды жақсы көресің, қой баққан кісіні жалаңаш қоясың. Тоңған, ашыққан адамда ақыл, қайрат бола ма, бұл да өзіндей адам емес пе?! Мен осында үш қонып, Семейге жүремін, мен жүргенде мына қойшының киімін бүтінде, – деді.

Әйгерім қатты қысылып:

– Жарайды, өзім де киім тіккізіп жатыр едім, тез бітіртейін енді, – деді...

Қойшы шайға тойып, терлеп, кейін барып отырған соң Абай:

– Ей, Көкше, енді ертегі айтшы, – деді.

Қойшы:

– Абай аға, кедейде ертегі бола ма? Не айтамын?

Абай:

– Сені кім кедей қылды?

Қойшы:

– Мені кедей қылған Құдай дағы.

Абай:

– Не, Құдаймен бұрыннан араздық, өштігің бар ма еді?

Қойшы:

– Жоқ.

Абай:

– Ендеше, неге Құдайдан көресің?

Қойшы:

– Мал бермеген соң, айтқаным ғой.

Абай:

– Құдайдың елге үлестіріп жатқан малы бар ма еді?

Қойшы үндемеді.

Абай қойшыға қараған көзін аударып, біз жаққа қарады да:

– Міне, біздің қазақтың көбінің сөзі осылай келеді. Бұл – зор адасқандық. Жас шағынан жалқаулыққа салынып алады да, талап қылып, талпынып, алысқа барып, еңбек қылып мал таппайды. Мұндай адамдар ішсе тамаққа, кесе киімге жарымайды, жоқшылықтан арылмайды. Ол жоқшылықты, кедейлікті Құдайдан көреді. Құдай оған еңбек қып, мал таппа деп пе? Осы уақытта үлкен қалаларда, зауытта жұмыс істеуші жұмысшылар бастарын қосып, байға ақымызды жегізбейміз десіп жатқандар бар. Олар Құдайдан мал сұрамайды. Аянбай еңбек қылып, оны күш қосып бірігіп жоқтап алады. Еңбек етсең ерінбей, тояды қарның тіленбей, – деді.

«Шешендік сөздер» кітабынан

ЖАЗЫЛЫМ

3-тапсырма. Мәтінге сүйеніп, «Қос жазба» күнделігін толтырыңдар.

Үзінді	Түсініктеме

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Мәтіннен сөзжасамдық және синтаксистік нормаларға сай мысалдарды тауып, көшіріп жазыңдар.

Тағы да бір асқынған проблеманың бірі – жұмыссыздық. Өлбетте, бұл мәселе ауылды жерде асқынып тұр. Сондықтан мемлекет жұмыссыз ауыл тұрғындарына жеңілдікпен микро-несие беру мәселесін жандандырмақ.

Өткен жылы осы мақсатта жалпы құны 30 млрд теңге тұратын 7 мыңнан астам несие бөлініпті.

– Үстіміздегі жылы жалпы микро-несие мөлшерін 62 млрд теңгеге дейін молайтып, қосымша тағы да 20 млрд теңге бөлуді қарастырып отырмыз. Соның нәтижесінде шағын несие алушылардың саны 14 мың адамнан асады деп күтілуде. Ал өткен жылғы мөлшер бұдан екі есе төмен болатын. Әрі үкімет бұл жұмысты одан әрі де жалғастырады, – деп атап көрсетті Нұрсұлтан Назарбаев.

«Алматы ақшамы» газеті, №35, 27 наурыз, 2018 жыл

ТІЛДІК БАҒДАР

АЙТЫЛЫМ

5-тапсырма. 2-тапсырмадағы және 4-тапсырмадағы мәтіндердің құрылымын, стилін, тілдік ерекшеліктерін салыстырыңдар.

ЖАЗЫЛЫМ

6-тапсырма. Әлеуметтік қарым-қатынас түрлері бойынша нақыл сөздерді тауып, өз ойларыңды мақала түрінде жазыңдар.

2-сабақ

ӘЛЕУМЕТТІК ОРТА

ЖАЗЫЛЫМ

1-тапсырма. Берілген суретке қарап, «Еңбек етсең ерінбей» тақырыбында мақала жазыңдар.

ЖАЗЫЛЫМ

2-тапсырма. Төменде берілген даналық сөзді пайдаланып, эссе жазыңдар.

Адамдар кедейліктен және белгісіздіктен қорқады; егер де екеуінен де құтыла алмасаңыз, намысты жоғалтпай, оларды қабылдаған жөн.

Конфуций

Азғантай дүниесі бар адам кедей емес, көп дүние қалайтын адам – кедей.

Сенека Луций Анней

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. Мәтін бойынша БАҚ ақпараттарын пайдалана отырып, ауызсу мәселесін диаграммаға түсіріңдер. Сыныпта қорғандар.

2001 жылы күшіне енген «Ауызсу» бағдарламасының жүзеге асырылуына байланысты, 2011 жылы 1 қаңтарда қаланың сумен қамтылуы 82%-ды құраса, ауылдық аймақтарда бұл көрсеткіш 42,5% -ды құрады.

ТІЛДІК БАҒДАР

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Үзінді бойынша негізгі ойды анықтап, мәтінді жалғастырыңдар. Сөзжасам тәсілдеріне мысал келтіріңдер.

Қараш-Қараш оқиғасы

– Қайран тектім-ай!.. Алпамсадай арысым едің... Қаңбақтай жеп-жеңіл болып қаусап қалғаның-ау! Қолыма салмағың білінсеші, – деп ауру жігітті қолына көтерген ағасы енді төсекте жайғап салған әйелі Қатшаның қасына алып келеді. Ауру жанды Қатша мен ағасы жертөсекке оң жақ қырынан жатқызды.

Көтергенде қатты демігіп, өңі қуарып, әлсіреп қалған ауру жігіт ерні қыбырлап, сыбырлай сөйлейді. Аға мен жеңге оның жүзіне қатар үңілгенде: «Ер арыса – аруақ...» – деп, зорға ғана басын изегендей белгі етті.

– «... Ат арыса – тулақ», – деп Қатша қайнысын ұққан жай білдіріп, бас изеді де, шерлене күрсініп алды.

Жұмақын Қайранбай. "Көкпар"

№1 сурет

Арыстан баб кесенесі

№2 сурет

Халықаралық кездесу

№3 сурет

Серікзат Дүйсенғазы мен Серік Қалиевтің айтысы

Жандарбек Бұлғақов пен Айнұр Тұрсынбаеваның айтысы

Жансая Мусина мен Шұғайып Сезімханұлының айтысы

№4 сурет

Домалақ ана кесенесі

Үкаша ата құдығы

Бекет ата жерасты мешіті

№5 сурет

**Нұр-Сұлтан
қаласының мәдени
орындары**

№6 сурет

Ақтомы Смағұлова. "Саят"

№7 сурет

Табиғат көріністері

№8 сурет

Құстар

№9 сурет

Бірі – ауру, бірі – сау екі еркек ағайынды Бақтығұл, Тектіғұл болғанда, Қатша – жаңа арман айтқан қара мүрт Бақтығұлдың әйелі.

Мұхтар Әуезов, «Қараш-Қараш оқиғасы» повесінен

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. Жазушының стилінен кедейшілік тақырыбына жататын сөздерге талдау жасаңдар. Мәтіннен сөздердің байланысу тәсілдеріне мысал келтіріңдер.

Тектіғұлдың да есіне бір күйік түскендей. «Кескен теректей құлатты ғой мені. Қу жоқшылық бір құлатты. Аямас дұшпан соққы жазасы құртты, міне, бар дәрменімді... Нем қалды?.. Тектіғұл ініңнің орнына кімің қалды сенің?!» – деп әлсіз жүзін Бақтығұлға зорға дегенде бұрып, аға-жеңге – екеуіне бірдей кезек көз тастап, соңғы ғана бір, қара өзекті қақ жарғандай шынын айтты. Сыры да – сол. Шерлі шыны:

– «Кегім... кегім кетті!...» – деді де, екі танауы қусырылып, кемсеңдеп тұншыға жылады. Қатты қинала жөтеліп, іргеде қарай құлай аунады.

– Қыс отарында, жаз күзетінде. Қасындағы бес-алты Жамантай, Қоқай сияқты бірі үлкен, бірі құрбы жылқышылармен үздіксіз өмір кешті. Інісі Тектіғұл болса, қойшылықпен он шақты жыл қыршын жас күнін кешіріп еді. Кейін биеші етісті. Күндіз сауында, кешке қой күзетінде оның да тынымсыз, толассыз бейнет өмірі зая кеткен. Өзгезгесінен бұрын, өз малы көзіне көрінбей, Қозыбек ауылы «барымташы», «жортуылшы» деп, малай жігіттерін кей жаздарда некилы пәлеге де салатын.

Мұхтар Әуезов, «Қараш-Қараш оқиғасы» повесінен

3-сабақ

ХАЛЫҚТЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Даналық сөздерді тыңдаңдар. Бүгінгі қоғамның әлеуметтік жағдайымен байланыстырып, ойларыңды дәлелдеңдер.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтін бойынша проблемалық сұрақтар дайындаңдар.

6–4392

Халықты әлеуметтік қорғау саласындағы үйлестіру кеңесінің көшпелі отырысы үкіметтік делегацияның қатысуымен Өскеменде өтті. Барлық облыс пен Алматы, Нұр-Сұлтан және Шымкент қалалары әкімдерінің әлеуметтік салаға жауапты орынбасарлары қатысқан бейнережімдегі жиында 2025 жылға дейінгі жаңа Ұлттық жоспардың жобасы талқыланды. Үкімет басшысының орынбасары елімізде мүмкіндігі шектеулі азаматтарды қолдау бағытында біршама жұмыс қолға алынғанымен, түйіні тарқамаған мәселелер бар екенін, азаматтардың аталған санаты қоғамдық көліктерге мініп-түсуде, түрлі ғимараттарға кіруде, жоғары қабаттарға көтерілуде өуре-сарсаңға түсіп жүргенін тілге тиек етті. Б. Сапарбаев 2025 жылға дейінгі Ұлттық жоспар 7 бағыттан тұратынын, осы уақытқа дейін азаматтардан 400-ге жуық ұсыныс түскенін, өтініш-тілектер министрліктің ресми сайтында қабылданатынын атап өтті.

*Азамат Қасым, «Егемен Қазақстан»
газеті, №76, 22 сәуір, 2019 жыл*

ЖАЗЫЛЫМ

3-тапсырма. Мәтіннен терминдер мен ұғымдарды теріп жазып, түсіндіріңдер. Сөзжасамдық және синтаксистік нормаларға сәйкес келетін бірліктерді жазыңдар.

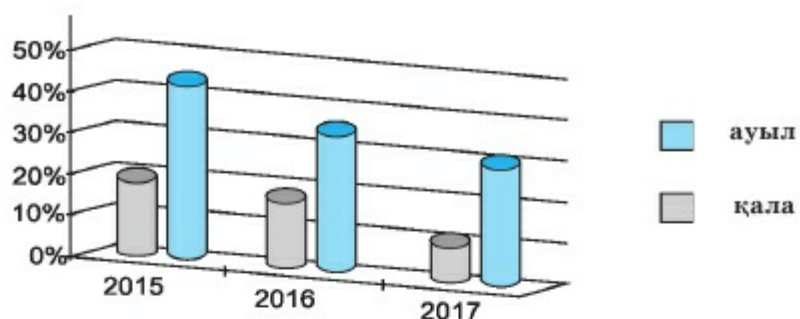
АЙТЫЛЫМ

4-тапсырма. Берілген диаграмманы талдап, өз өңірлерің бойынша болжам ұсыныңдар.

Статистикалық деректер бойынша 2015 жылы ауыл тұрғындарының 4,2% -ның табысы күнкөріс минимумынан төмен болса, қала тұрғындары үшін бұл көрсеткіш 1,9% -ды құрады.

жылдар	қала	ауыл
2015	1,90%	4,20%
2016	1,70%	3,30%
2017	1%	3,00%

АЙТЫЛЫМ

5-тапсырма. Мәтіндегі ақпараттар бойынша өз пікірлеріңді дәлелдендер.

Бірінші сөйлем. «Менің ойымша, ...».

Екінші сөйлем. «Себебі мен оны ... деп түсіндіремін».

Үшінші сөйлем. «Оны мен ... деген деректермен, мысалдармен дәлелдей аламын».

Соңғы сөйлем. «Осыған байланысты мен ... деген шешімге келдім».

4-сабақ

КЕҢ БОЛСАҢ, КЕМ БОЛМАЙСЫҢ...

ОҚЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді оқыңдар. Жанрлық ерекшелігін түсіндіріңдер.

«Мектепке жол» қайырымдылықтан басталады

Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі Балалардың құқығын қорғау комитеті әдетте жаңа оқу жылының басталуына бір ай қалғанда «Мектепке жол» жалпыреспубликалық қайырымдылық акциясын өткізеді. Биылғы акция 1 тамыздан 30 қыргүйекке дейін «Менің таңдауым – балаларға көмек көрсету!» ұранымен өтеді. Екі ай бойы жүргізілетін ауқымды шараның мақсаты – әлеуметтік жағдайы төмен отбасылар мен қараусыз қалған балаларды мектепке дайындап, қажетті құрал-жабдықтарын алып беру. Орталық коммуникациялар қызметінде өткен брифингте ҚР Білім

және ғылым министрлігі Балалардың құқығын қорғау комитеті төрағасының орынбасары Мәншүк Өбдікәрім жылдан-жылға акцияның ауқымы кеңейіп, тұрақты демеушілер мен меценаттардың қатары артқанын жеткізді. Былтыр 320 мың балаға жалпы сомасы 2 млрд 468 млн теңгенің көмегі көрсетіліпті. Көмекке мұқтаж балаларға көмектесу жағынан Жамбыл, Қарағанды, Қызылорда, Ақтөбе облыстары көш бастаған. Бұл өңірлерде 30 мыңнан астам бала «Мектепке жол» акциясына қатысып, мектепке қажетті керек-жарақтармен қамтамасыз етіліпті. Ал акция аясында қаржы тарту жағынан Алматы, Қарағанды, Жамбыл облыстары алдыңғы лектен көрінген. Өр өңір шамамен 500 млн теңгеден астам қаражат тартып, көмекке зәру жеткіншектерге мектеп құралдарын алып берген.

Әлбетте, балалардың қуанышы – қуаныштардың төресі. Жағдайы төмен отбасылардың балаларына көмектесіп, сауап алғанға не жетсін?!

Қымбат Тоқтамұрат,

«Егемен Қазақстан» газеті, №145, 1 тамыз, 2017 жыл

ЖАЗЫЛЫМ

2-тапсырма. Жоғарыда берілген мәтіннің маңызды тұстарын талдап жазыңдар.

ЖАЗЫЛЫМ

3-тапсырма. Мәтінде көтерілген мәселе бойынша эссе жазыңдар.

АЙТЫЛЫМ

4-тапсырма. Мәтіннен сөзжасамның синтаксистік тәсілі арқылы жасалған сөздерге мысал келтіріңдер.

АЙТЫЛЫМ

5-тапсырма. Өзің тұратын өңірдегі немесе мектеп бойынша ұйымдастырылған әлеуметтік көмектің мәліметтерін диаграммаға түсіріп, талдаңдар.

5-сабақ

АДАМЗАТТЫҢ БӘРІН СҮЙ...

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді тыңдаңдар. Мәтінде берілген мәліметтерге сүйеніп, қоғамның әлеуметтік жағдайына талдау жасаңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқыңдар. Тақырыпқа қатысты сөз таңдау ерекшелігіне талдау жасаңдар.

Түлектердің тартуы

«Адамзаттың бәрін сүй бауырым деп...» – Абай атамыз айтпақшы, адам әрқашан да мейірімділік пен ізгілікті серік ете жүріп, жақсылыққа құштар болуы керек. Сонда ғана өзара сыйластықты «Адам адамға дос, бауыр, жолдас» деген қағидамен ұштастырады.

Осы мақсатта Жетісу ауданы №110 мектеп-гимназиясының 11-сынып түлектері адамгершілік, қайырымдылық және алғыс білдіру акциясы аясында 1 маусым – Халықаралық балаларды қорғау күнінде №2 қалалық мамандандырылған балалар үйіне барып, кішкентай сәбилерге көмектерін көрсетіп қайтты. Іс-шараның мақсаты – ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға материалдық және моральдық қолдау көрсету, еліміздің озық ойлы жастарымен араласуға мүмкіншілік беру.

Аталған балалар үйінің ұжымы түлектерімізді аса жоғары ілтипатпен қарсы алды. Түлектер балалар үйінің тәрбиеленушілеріне түрлі сыйлықтар апарып, ізгі ниеттерін білдіріп, мерекемен құттықтады.

Шара балаларға да, мектеп түлектеріне де жарқын көңіл, қызықты сәт сыйлады. «Жетім көрсең, жебей жүр» деген тәрбиені бойларына сіңірген оқушыларға балалар үйінің ұжымы үлкен алғыстарын білдірді.

Лайым, барлық сәбилердің жүзінде нұрлы күлкі тұрсын! Барлық бала бақытты болуға лайықты!

«Алматы ақшамы» газеті, №65, 7 маусым, 2018 жыл

ЖАЗЫЛЫМ

3-тапсырма. Мәтінге сүйеніп, «Қос жазба» күнделігін толтырыңдар. Берілген мәтіндерден сөзжасамның аналитикалық

төсілі арқылы жасалған сөздерге, сөздердің байланысу түрлеріне мысалдар келтіріңдер.

Үзінді	Түсініктеме

АЙТЫЛЫМ

4-тапсырма. Шешеннің астарлы ойын таратып айтыңдар.

Анық жомарт, ер кісі

Өзін ғана ойлаған –
Жамандықтың белгісі.
Өзгені де ойлаған –
Адалдықтың белгісі.

Үлгілі сөз білмеген –
Надандықтың белгісі.
Бар-жоғына қарамас –
Анық жомарт, ер кісі.

Шағырай шешен

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. Жоғарыда берілген мәтін негізінде «Ел үмітін ақтаған...» тақырыбында аргументативті эссе жазыңдар.

6-сабақ

ТҰРМЫС ТАУҚЫМЕТІ

ОҚЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтіннің сөз таңдауы мен сөз қолданысына талдау жасап, кейіпкерлердің өлеуметтік жағдайына сипаттама беріңдер.

Біз қайтуға бет алғанда медбике менің кішкентай достарым туралы әңгімелеп берді. «Никола мен Жакопаның әпкесі Люсиядан басқа туған-туысқаны жоқ. Бұлардың шешесі ерте көз жұмған. Әкесі әйгілі опера әншісі еді. Соғыс басталып, Веронаны бомбалаған кезде қаза тапты. Содан бері екі бала әпкесімен бірге көшеде жүр. Өйткені олардың үйіне бомба түскен. Жау қаланы басып алғанда балалар Веронаны азат ету үшін күрескен әскердің қолбасшысына шұғыл мағлұмат жеткізіп тұрды. Ол кезде тауда жүретін. Ал әпкесі қалада болды. Соғыс аяқталғанда балалар Веронаға қайтып келіп, әпкесін тауып алды. Қыз қатты ауырды. Оны осында жеткізген де – сол бауырлары. «Енді қашан әкетеміз?» деп сұрап қояды. Қазір науқастың беті бері қарады. Ол да әкесі сияқты, дауысы жақсы.

Балалар аптасына бір рет келіп, бізге ақысын төлеп тұрады. Олардың қандай жұмыс істейтінін де білмеймін. Өйтеуір, бауырмал, еңбекқор екеніне күмәнім жоқ», – деді.

*Ағылшын тілінен аударған Срайыл Смайыл,
«Жас қазақ» газеті, №37, 28 қыргүйек, 2018 жыл*

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтіннің жанрын анықтаңдар. Сөздердің байланысу түрлеріне мысал келтіріңдер.

Жетім

Жақын, жанашыр туысқаны жоқ болса да, маңайындағы ел әжесінің өлігін үйден алып шығарда, кішкентай Қасым үлкейген кексе кісі айтатын зардың бәрін айтып, әжесінің үстіне жығылып, айырылғысы келмей құшақтап:

– Әжетай, мені кімге тастап кеттің?! Мені неге ала кетпедің, менің қаңғып қалғаным ба? Менің шынымен сорлы, шынымен жетім болғаным ба? – деп зарлағанда, елдің сай-сүйегін босатып, көрі-жастың жүрегін еріткен болатын.

Исаға Қасымның малын берерде жұрт:

– Жетімнің малына қиянат қылма! Өзін адам қыл, күт, асыра, жылатпа! – деп тапсырған болып беріп еді...

– Мені мұндай сорлы қылғандай не жазып едім?.. Неңді жеп едім?! Жазығым – қуарып қалған жетімдігім бе? – деп, жерде жатқан үлкен тасты ала салып, төніп келіп қалған Исаны тізесінен періп жіберіп, далаға қарай қаша жөнеліп еді.

Мұхтар Әуезов, «Жетім» әңгімесінен

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. Қоғамдағы әлеуметтік теңсіздік мәселелерін оқыған мәтіндеріңмен байланыстырып айтыңдар.

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Өздерің тұратын өңір бойынша әлеуметтік талдау жасап, «Ауылына қарап, азаматын таны» тақырыбында сипаттама эссе жазыңдар.

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. Өздерің тұратын өңір (қала, ауыл) бойынша халықтың әлеуметтік жағдайы жөнінде баспасөз мәліметтері негізінде жоспар құрыңдар немесе бағдарлама дайындаңдар.

VII
бөлімСӘУЛЕТ ӨНЕРІ
Стильдік ерекшеліктер

1-сабақ

ХАЛЫҚ СӘУЛЕТКЕРЛІГІ

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді тыңдаңдар. Мәтінде көтерілген мәселе жайында ой бөлісіңдер. Негізгі ойды ғаламдық мәселелермен байланыстырып айтыңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқып, алдыңғы мәтінмен салыстырыңдар. Ой желісін дамытып, құрылымына мән беріңдер. Сөзжасамның синтетикалық және аналитикалық түрлеріне мысал келтіріңдер.

Құрастырылып-ажыратылатын тұрғынжайдың түркі-қыпшақ үлгісіне жататын қазақтың киіз үйі құрылымдық жағынан осы уақытқа дейін көшпелі халықтардың бірде-біреуі асып түсе алмаған, жылжымалы баспананың ең жетілдірілген түрі болып табылады. Моңғолдың гәрімен салыстырғанда керегесі биіктеу, уығының төменгі жағы иіңкі болатындығынан күмбезі көтеріңкі, келбеті сымбатты болып келеді.

Киіз үй қазақпен көршілес Орта Азия халықтарында да кездеседі. Олардағы киіз үй де құрылымында немесе кескінінде ішінара кездесетін, бұрын көшпелі, жартылай көшпелі өмір кешкен қырғыз, түрікмен, қарақалпақ елдерінің тарихи дамуы арқылы енген кейбір ерекшеліктер ғасырлар бойы қалыптасқан құрылғыны түбегейлі өзгерістерге түсіре алмағандықтан, түркі халықтарына төн бірегейлік сақталып қалған.

Қазақ – қадім заманнан бастап-ақ өзінің ататегін құраған ежелгі тайпалар мен халықтардан киіз басуды, тері ұқсатуды, алаша тоқуды, ши орауды, алтынмен аптап, күміспен күптеуді өзіне мұра етіп қабылдаған ел. Дәстүрлі өнердің осы түрлерінің барлығы киіз үйден көрінетіні хақ.

Киіз үй – қазақтың өзімен бірге жасасып, тарих белестерінен бірге асқан заттық, тұрмыстық мәдениетінің көрінісі.

Өзбекәлі Жәнібеков, «Жолайырықта» кітабынан

ЖАЗЫЛЫМ

3-тапсырма. Қосымша еңбектерді пайдаланып, кесте бойынша киіз үй түрлері туралы «Алты қанат ақ орда» тақырыбында аргументативті эссе жазыңдар.

Киіз үй түрлері	Құрылымы
Орда	салтанатты, жоғары мәртебелі адамдар басын қосып, елдік мәселе шешетін немесе аса құрметті хан, би, сұлтандар отыратын үй
Алтын орда	30 қанаттан (керегеден) тұратын ханның мәжіліс ордасы
Алтын үзік	24 қанаттан тұратын аса лауазымды хан отбасы тұратын үй
Ақ ала орда	8 қанатты дәулетті бай үйі
Ақ үй	6 қанатты дәулетті бай үйі
Боз үй, қоңыр үй	4-5 қанатты орташалар үйі
Қараша үй	кедей үйі
Отау	жас жұбайлар үйі
Жолым үй, абылайша, жаппа	уақытша ғана отыратын шағын немесе жартылай тігілетін үйлер
Күрке, қос	ас сақтайтын, далада малшылар немесе кедейлер тұратын үйлер

Сейіт Кенжеахметұлы, «Жеті қазына» кітабынан

АЙТЫЛЫМ

4-тапсырма. Киіз үй құрылысына қатысты атауларды жіктеп айтыңдар.

№	Атаулары	Сүйектері	Киіздері мен шилері	Арқан, баулары	Есік құрамы
1	шаңырақ				
2	туырлық				
3	сықырлауық				
4	шеңбер (тоғын)				
5	түндік бау				

6	көгі				
7	үзік				
8	күлдіреуіш				
9	қазық				
10	кепілдік				
11	таңғыш				
12	дөдеге				
13	кереге				
14	бақалақ, босаға				
15	сағанақ				
16	бақан				
17	уық				
18	аяққұр				
19	ши				
20	азаткөз				
21	белдеу				
22	ерісі				
23	желкөз				
24	жіп				
25	торкөз				
26	құр				
27	балашық				
28	үзік бау				
29	шымши				
30	басқұр				
31	түндік				
32	уықбау				
33	үшбау				
34	табалдырық				
35	жел арқан				
36	белдеу арқан				
37	бау				

2-сабақ

ЕЖЕЛГІ ҚАЛА СЫРЫ

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді тыңдаңдар. Мәтінде берілген мәліметті дамытып, сыныпта пікірталас өткізіндер.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінде айтылған ойдың құрылымына талдау жасаңдар.

Сауранның бай базарлары Шығыс пен Батыстың саудагерлерін өзіне тартты. Дала жолымен керуендер Қытайдан Қырымға және кері қарай жүрді. Жол жақын емес еді. Он айға жуық! Тауарлар әртүрлі болатын: фарфордан фаянс, паршаға дейін, зағыпыран мен күріш. Сауран ірі тауар таситын елді мекен болды. Дегенмен саяхатшылар мен көпестерді қызу сауда ғана тартып қоймады. Міне, он алтыншы ғасырда Рузбиханның жазғандарынан: «...Таңғаларлық сүйкімді қала. Жазық далаға салынған. Ерекше жарқын, жұмсақ, дененді сергітетін ауасы санаңа қуаныш пен күш береді. Айналаның барлығы өсіп тұрған түрлі әдемі ағаштар».

Айналасында бір өзені жоқ Сауранның қалай тіршілік еткенін қазір түсіну қиын. Су тек ағаштарды суару үшін ғана емес, халыққа да қажет болатын. Тереңдігі үш, ұзындығы он бес метр шұңқырды да сумен толтыру қажет еді! Сауранды жандандыратын суды қайдан алған? Бұл сұрақтың жауабы табылды. Бұл жерде тамаша көрізді су жүйесі салынған. Жерасты каналдары арқылы келетін су жүйесінің ұзындығы бірнеше шақырымға созылған. Васафидің айтуынша: «Орта ғасырда бұған ұқсас кереметті құрлық пен теңіз арқылы бүкіл әлемді аралаған адамдардың өздері де көрмеген». Суландыру жүйесі құрылысын жүздеген үнділік құлдар салған. Жергілікті магнат және діни жетекші Мир-Араб демеушілік көрсеткен. Көріздің бастауы қаладан бір фарсах қашықтықта болған. Осы жерде үлкен құдық қазылып, суды шығыр арқылы өгіздің күшімен қозғалысқа келтіріп айдаған. Сауранның айналасында ауқатты адамдардың жер меншігі, гүлденген бақтар,

жүзімдіктер, көгөністер мен бақшалар, дөнді дақылдар егетін алқаптары болған.

Әнуар Мамраимов, «Ұлы Жібек жолындағы киелі жерлер» кітабынан

ЖАЗЫЛЫМ

3-тапсырма. Мәтіннен сөзжасамдық тәсілдер арқылы жасалған сөздерге, сөздердің байланысу түрлеріне мысалдар теріп жазыңдар.

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Мәтіннің маңызды тұстарын сыныпта талдап, дискуссивті эссе жазыңдар.

3-сабақ

ТАРИХИ-МӘДЕНИ ЕСКЕРТКІШТЕР

ТЫҢДАЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді тыңдап, түсінгендеріңді өз сөздеріңмен жеткізіндер. Жаңа атаулардың мағынасын ашыңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінде берілген сәулет өнеріне қатысты ұғымдар мен түсініктерді талдап жазыңдар.

Мешіт – сәулет өнерінің керемет туындысы. Оның әр тетігінен нағыз шеберлердің алақан жылуы сезіліп тұрғандай. Қабырғаға салынған нәзік өрнектерге қараған адамның бойы жеңілдеп, ерекше бір сиқыр күшті сезеді. Бұнда өсімдік тектес өрнектер ғана емес, құстардың, балықтардың, қиял-ғажайып жануарлардың сюжеттерін де кездестіруге болады. Ағаштан ойып салынған ою-өрнектер ернеулерін көркемдей түскен.

Мешіттің ішкі жиһаздары көз тартарлық. Тәуап жасайтын орын – михраб Аспан асты елінің фонарлары стилінде жасалған.

Қабырғалары мен ернеулерінде, жиһаздарында қызыл, сары, жасыл түстер басым.

Ұелибайдың мешіті Қытаймен шегаралас ауданда орналасқан. Сондықтан өзімізге таныс шығыстық күмбездің

жанында көкке қанатын жайған будда ғибадатханасының шатыры орналасуы сияқты архитектура стильдерінің араласып кетуі таңғаларлық нәрсе емес. Бұған «Доу» және «Гун» деп аталатын кронштейндердің қабырғаға бекітілген қиғаш тіреуіштердің көмегімен қол жеткізілді. Осылар ернеулерді өдемілеп қанат тәрізді иіп тұр. Ағаштар шабу әдісімен қиюластырылып жалғанған.

Екі қабатты мұнаралы ғибадатханаға сирек кездесетін суреттер салынған. Суреттелген бейнелер табиғаттың өзінен алынған: аспан, бұлт, жапырақтар, гүлдер.

Мешіт құрылысы 5 жылға созылғанымен, ғасырларға жететіндей дүние болды! 1892 жылы негізгі жұмыстар аяқталған. 1910 жылы жойқын жерасты дүмпуі болып, ғимараттың беріктігі сыналды. Жаркент түгелге жуық қирап, кейбір ғимараттардың үйінділері ғана қалды. Сәулет өнерінің жауһары да бүлінді: кіреберістегі мұнаралар құлап, күмбездерде жарықшақтар пайда болды. Бірақ діни орталық табиғат күшіне төтеп берді.

Әнуар Мамраимов, «Ұлы Жібек жолындағы киелі жерлер» кітабынан

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. Жапсырмадағы №5 суретте берілген тарихи-мәдени ескерткіштер туралы білетіндеріңді айтыңдар. Қазақстан аумағындағы басқа да тарихи-мәдени ескерткіштер туралы мәліметтер жинап, кестеге түсіріңдер.

Тарихи-мәдени ескерткіштер	Ерекшеліктері

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Елбасының қанатты сөзін басшылыққа алып, мақала дайындаңдар.

«Салтанаты жарасқан қаласы бар, байтағы ұшан-теңіз даласы бар, аруақ қолдаған бабасы бар ел екендігімізді мақтан етейік!»

Нұрсұлтан Назарбаев

4-сабақ

ҒАЖАЙЫП МҰРА

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді тыңдаңдар. Мәтінде берілген мәліметті дамытып, сыныпта пікірталас өткізіңдер.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінде айтылған ойды ғаламдық ескерткіш үлгілерімен байланыстырып айтыңдар.

Айша бибі кесенесінің басқа тарихи ескерткіштердің қатарында орны бөлек. Ол – қазақ халқының зиярат ететін орны.

Сәулет өнері жауһарының «жасын» новосібірлік ғалымдар анықтаған. Ескі тақтатастар мен ағаш құрылымның нұсқалары ресейлік әріптестерге жіберіліп, осы материалдың көмегімен

анықталғаны: мың жылдан кем емес! Ендеше, мазар он бірінші ғасырда салынған.

Айша бибі кесенесінің пішіні шаршыланып біткен, сыртқы беті түгелдей бедерлі ұсақ плиткалармен, геометриялық, өсімдік әлемін бейнелейтін оюлармен әшекейленген. Олар бір-біріне ұқсамайтын әр алуан. Бізге жеткен қазіргі жұрнағында 20 түрі сақталған. Тақтатастар көне дәуірде де, қалпына келтірілгеннен кейін де қолмен жасалған.

Қабырғалары мен бағана тіректердің оюлары көз алдыңызға Шығыс кілемін елестетеді. Бұл әсерді тудырып тұрған – қоңырқызыл түсті тақтатастар. Мұндай кесене Қазақстан аумағы мен Орталық Азияда біреу ғана.

Әнуар Мамраимов, «Ұлы Жібек жолындағы киелі жерлер» кітабынан

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. Келесі бетте берілген қолданыстағы жаңа сөздерді қатыстырып, сөйлемдер құраңдар.

Дара, обыр, сауал, үрдіс, кежеуіл, әлеует, нысан, бопса, сұхбат, сарашы, ұнқағаз, ұналғы, төлқұжат, жеңіскер, сараптама, оқылым, қойылым, сынама, баспагер, бітімгерлер т.б.

ТІЛДІК БАҒДАР

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Өздерің тұратын өңірдегі сәулет ескерткіштері бойынша ізденімдік стратегиясын пайдаланып, нұсқаулық дайындаңдар.

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. Елбасы пікірін дәйексөз ретінде алып, эссе жазыңдар.

«Уақыт пен кеңістіктің көкжиегі тоғысқан кезде ұлт тарихы басталады».

Нұрсұлтан Назарбаев

5-сабақ

ӨЛЕМ КЕРЕМЕТТЕРІ

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді тыңдаңдар. Сәулет ескерткіштері жайында сыныпта ойталқыға түсіңдер.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтіндерді салыстырыңдар. Ондағы мәліметтерді талдап, ұқсастықтары мен ерекшеліктерін ажыратыңдар. Тақырыпқа қатысты жаңа сөздерді түсіндіріңдер.

Фарфор пагодасы (ғибадатханасы)

Нанкин қаласы (қазіргі Нанжинг) – Янцзы өзенінің оңтүстік жағалауындағы қала, бір кезде Қытайдың астанасы болған. 1412 жылы император Юнг өзінің өлген әкесі император Хунг-вудың құрметіне фарфордан пагода салдырады. Ол биіктігі – 79 м, сегіз бұрышты, тоғыз қабатты болған. Келушілер ғибадатханаға сүйсініп, қаланы көру үшін жоғарғы жағына шыққан. Пагоданы орта ғасырдағы өлем кереметтерінің қатарына қосады.

Эйфель мұнарасы

Өлемдегі адамдар көп баратын орынның бірі – Францияның астанасы Париждегі Эйфель мұнарасы. Ол 1889 ж. уақытша әмбебап көрме ұйымдастыру мақсатында салынған. Мұнара жобасын Гюстав Эйфельдің қарауында жұмыс істейтін екі инженер жасаған, жобаға 300 құрыш құюшылар қатысып, құрылыс жұмысы екі жыл, екі ай және 5 күнде аяқталған.

1930 жылға дейін Нью-Йорктегі Крайслер Билдинг салынғанша Эйфель мұнарасы өлемдегі ең биік ғимарат болып саналды. Мұнараны тамашалауға бүгінгі күнге дейін жылына 5 миллион саяхатшы келеді.

Рассел Эш, «Өлемнің ұлы кереметтері» кітабынан

ЖАЗЫЛЫМ

3-тапсырма. Төменде берілген мәтіндердегі деректерді салыстырып, құрылысқа тән сипаттамаларды талдап жазыңдар.

Тәж-Махал

Үндістандағы ең танымал Тәж-Махал кесенесі Агранның жанындағы Джамна өзенінің жағалауында орналасқан. Ол Шах Жаһанның сүйікті әйелі Мумтаз Махалға Моғол империясы падишасының кесенесі ретінде салынған, екеуі де осында жерленген. Падиша кесене салуға таңдаулы сәулетшілерді жалдаған, осылайша 20 мың шебер күшімен 1630–1652 ж.ж. салынған. Ислам дінінде адамдарды бейнелеуге болмайтындықтан, қабырғаларды қаптаған мәрмәр тастарға өсімдіктер суреті салынған. Тәж-Махалдың кейбір байлықтары тоналып, соңынан қалпына келтірілген.

Рассел Эш, «Әлемнің ұлы кереметтері» кітабынан

Ұлы Қытай қорғаны

Қытайдың бірінші императоры Цин Шихуанди Ұлы Қытай қорғанының құрылысын б.з. 220 ж. елді солтүстік

басқыншылардан қорғау мақсатында бастаған. Бұл – әлемдегі ең ұзын қорған, оның негізгі бөлігінің ұзындығы – 3460 км. Қабырғасының қалыңдығы – 5,5 м, 10 әскер қатар жүре алатындай етіп жасалынған. Биік қарауыл мұнаралары қорғанның бойындағы әскерлердің бір-бірімен хабарласу және сигналдар беру қызметін атқарды.

Рассел Эш, «Әлемнің ұлы кереметтері» кітабынан

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Жапсырмада берілген №6 суреттегі Нұр-Сұлтан қаласының сәулет өнері туындылары – мәдени орындарына саяхат жасауға арналған нұсқаулық дайындаңдар.

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. «Жеріңнің аты – еліңнің хаты» тақырыбында аргументативті эссе жазыңдар.

6-сабақ**АСТАНА ҒАЖАЙЫПТАРЫ****ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ**

1-тапсырма. Мәтінді тыңдаңдар. Нұр-Сұлтан қаласының даму жолы жайында ой бөлісіңдер. Сөзжасамның аналитикалық тәсіліне мысалдар келтіріңдер.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Осы сабақта берілген мәтіндерді салыстырыңдар. Нұр-Сұлтан қаласының басқа да сәулет ескерткіштері жайында пікірталасқа түсіңдер.

«Астана Опера» театры

«Астана Опера» театры – дәстүрлі қазақ колоритімен безендірілген классикалық және неоклассикалық сәулет өнерінің эталоны. Ғимараттың сырт келбетіне көз тастаған барлық адам мұны бірден байқайды.

Театрдың кіреберіс есігінің екі жағында мүсіншілер Мұрат Мансұровтың «Қобызшы» және Тоқтар Ермековтің «Жетігенші» атты мүсін композициялары көзге бірден түседі. Ал ғимараттың дәл төбесінде мүсінші Қанат Нұрбатырдың жасаған күйме үстіндегі сақ патшайымы Томирисің бейнесі берілген квадрига тұр.

«Астана Опера» театрының бас залы таға пішіндес. 1 250 көрермен орындығы бар залда жалпы аумағы 3 000 шаршы метр болатын төрт деңгейлі сахна орнатылған. Оркестр ұрасы 120 музыканттың жайғасып, орналасуына есептелген. Ал камералық музыка залында барлығы 250 орын бар.

Зәуре Төреханова, «Ел жүрегі – ажарлы қала.

Астана» кітабынан

3-тапсырма. Мәтінде берілген мәліметтерді талдап, «Орта Азия аймағының жауһары» тақырыбында дискуссивті эссе жазыңдар. Сөзжасамдық талдау жасаңдар.

«Өзірет Сұлтан» мешіті

Бұл мешіт Орта Азиядағы ең үлкен ғибадатханалардың бірі болып табылады және әлемдегі ең әдемі мешіттердің ондығына кіреді. Жаз бен қыс, бұлтты күндері, Күннің шығуы мен батуы – қай мезгіл болмасын, мешіттің келбеті ертегідей әдемі көрінеді.

Мешітке аяқ басқан сәттен-ақ ерекше рух сезінесің. Биіктігінен бас айналады, ою-өрнектері мен ұлттық нақыштағы сәндік элементтері құдды бір ертегідегі Шығыс қорғанында жүргендей ерекше сезімге бөлейді.

Мешіт Орталық Азия сәулет өнері үлгісімен, қазақстандық сәулетші Сағындық Жанболатовтың жобасымен, айбынды ұстындары мен аркалары Мединадағы Әулие Мұхаммед мешітінің үлгісімен салынды.

Мешіт құрылысына қажетті материалдар Түркия, Италия, Қытай және Ресей сияқты әлемнің 11 елінен әкелінді. Мысалы, 3 тонналық алып шамдал тапсырыс бойынша чех хрусталінен жасалған, ал кілемдер таза жүн өнімінен тоқылған.

Михраб Мекке (Қаба) бағытын көрсетіп тұр, ол ұлттық ою-өрнектер бедері тәсілінде алтынмен сәнделген.

Мешіттің жалпы аумағы 18 мың шаршы метрді құрайды, 11 гектар аумақты алып жатыр. Мұнда 7 мың көлікке арналған автотұрақ бар. Қазақстандағы ең үлкен мешіт күмбезінің биіктігі – 51 метр, диаметрі – 28 метр. Мешіттің әртүрлі көлемдегі 10 күмбезі бар.

Биіктіктері 77 метр болатын мешіттің төрт мұнарасы әлемнің төрт бұрышына қарап асқақтайды. Ғимарат 20 бағанға қондырылған. Отандық дизайнерлер жасаған ғимараттың ішкі және сыртқы келбетінің 80% -ы қазақтың ұлттық нақышында өрнектелген. Мешіт ғимараты техниканың ең соңғы жетістіктерімен жабдықталған. Ішіндегі температураның өзі диспетчерлік бөлімдегі пульт арқылы реттеледі.

Зәуре Төреханова, «Ел жүрегі – ажарлы қала. Астана» кітабынан

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Мәтіннен сөздердің байланысу тәсілдері мен түрлеріне мысалдар келтіріп жазыңдар.

«Қазақ елі» тәуелсіздік монументі

Бейбітшілік және келісім сарайы мен Тәуелсіздік алаңында орналасқан «Қазақ елі» монументі ескерткіш кешенінің арасын Тәуелсіздік деп аталатын кең даңғыл бөліп жатыр. Алаң – еліміздегі ұлттық мерекелер өтетін орын, мұнда астаналықтар түркілердің жаңа жылы Наурызды, Халықтар бірлігі, Отан қорғаушылар, сондай-ақ Нұр-

Сұлтан қаласы күндерін атап өту үшін жиналады.

Бедер тақтаның ұшар басына қонақтаған Самұрық қала үстінен қырағы қарап, елдің бейбіт өмірін қорғап отырғандай. Ал монумент тұғырында «Халық және Президент», «Ерлік», «Жасампаздық» және «Болашақ» деп аталатын қоладан құйылған төрт ойма бедер бар.

«Қазақ елі» монументі тәуелсіздік құрметіне жасалынған, биіктігі 91 метрге жетеді. Ал тарихи-мемориалдық кешеннің жалпы көлемі 5 гектардан астам. Монумент елімізді мекендейтін барлық ұлттар мен ұлыстардың бір-біріне деген ашық-жарқын көңілдерін, адалдықтары мен достық ниеттерін меңзейтін ақ түсті мәрмөрдан салынған. Монументтің сыртқы бөлігі доға тәріздес келген жалпы ұзындығы – 120 метр және 28 бағанадан тұрады. Бағаналардың дәл ортасында монументке кіреберіс ретінде Салтанат қақпасы орнатылған. Салтанат қақпасының алдында «Бірлесу» деп аталатын үйлесім бар.

Зәуре Төреханова, «Ел жүрегі – ажарлы қала. Астана» кітабынан

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. «Мен таныған кереметтер» тақырыбында ізденіс жасап, дискуссивті эссе жазыңдар.

VIII
бөлімҚАЗІРГІ ӘЛЕМДЕГІ САЯСАТ ЖӘНЕ
ЖАҢАНДЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР

Пунктуация

1-сабақ

ӘЛЕМ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. «Елім менің» әнін ұнтаспадан тыңдаңдар. Мәтіннің идеясын таратып айтыңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқыңдар. Өз білімдеріңе сүйеніп, мәтінді жалғастырыңдар.

Бодандықтан бостандыққа бастаған басшы

Нұрсұлтан Назарбаев – сынға төзімді саясаткер.

Төзімді болғанда да өте төзімді.

Оның «*Бүгінгі істің нәтижесіне ертеңгі ұрпақ өз бағасын береді*» деуі, Тұңғыш Президент ретінде өз атына айтылар сан алуан сынға қарсы оның өзіне деген сенімділігін де білдірсе керек. Бірақ бұл – «ол сынға немқұрайды қарайды» деген сөз емес...

Еуропа мен Азия сияқты екі құрлықтың арасында жатқан Қазақстанның көшбасшысы болу оған адамзаттың аманатын артқандай еді. Қазақстанның Еуразиялық құрлықта жатуы – оның геосаяси ерекшелігі. Сондықтан Тәуелсіздіктің алғашқы сәтінен бастап Назарбаевтың: «*Қазақстан өзгелерге ұқсамайтын өз даму жолын іздестіруі, жасауы керек*», – деп үзбей қайталап отыратыны тегін емес.

Абай Ескендіров,

«Жаһан таныған жеті түлға» кітабынан

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. Мәтіндегі ақпаратты «Төрт сөйлем» тәсілін пайдаланып айтыңдар.

Пікір. Оқыған мәтін бойынша өз пікіріңді бір сөйлеммен жаз.

Дәлел. Өз пікіріңді бір сөйлеммен дәлелде.

Мысал. Пікіріңді өмірмен байланыстырып, мысал келтір.

Қорытынды. Тақырып бойынша қорытынды жаз.

АЙТЫЛЫМ

4-тапсырма. Мәтіннен курсивпен берілген сөйлемдерді ғаламдық мәселелермен байланыстырып айтыңдар.

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. Жапсырмада берілген №3 сурет бойынша «Әлем таныған Қазақстан» тақырыбында салыстырмалы эссе жазыңдар.

2-сабақ

МӘҢГІЛІК ЕЛ

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Ф.Оңғарсынова өлеңін тыңдаңдар. Өз білімдеріңе сүйеніп, тақырыпты жалғастырып айтыңдар.

1. «Мәңгілік ел» ұғымын қалай түсінесіңдер?
2. «XXI ғасыр Қазақстанның» қалай елестетесіңдер?

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқыңдар. Мәтінде берілген ақпараттардың ішінен негізгі ойды анықтаңдар.

Кеңестер Одағының қабырғасы қақырап, он бес республика қирандының үстінде қалған кезде, тез арада етек-жеңін жинаған шын мәнінде барыс сияқты секіріс жасаған Қазақстан болатын. Барыстың табиғи сипаты – ол жүрісі жұмсақ, ың-шыңсыз, аса сақ, секірісі серпінді әрі нақ, дәл. Шеңгелі де темірдей, одан сау қалу – екіталай нәрсе. Қазақ даналығында ырымдап ат тағу бұрыннан бар қасиет десек, қазақ сияқты халықтың ырымы қырын кетпесі және анық.

Тұтас бір империяны құрдымға кетірген жоспарлы экономикадан соң, баяулау немесе атүсті асығыс шешім жасау – енді ғана Тәуелсіздік алған Қазақстан сияқты жас мемлекет үшін қатермен тең болғаны анық.

Тек ақылға бағындырылған секіріс қажет еді және нартәуекел, еш нәрсеге алаңдамай, ешкімге жалтақтамай, тек алдағы нақты мақсатқа деген секіріс!

*Абай Ескендіров,
«Жаһан таныған жеті тұлға» кітабынан*

Сұрақ-тапсырма:

- 1) Қазақ елі барысты не себепті символдық белгі етіп алды деп ойлайсыңдар?
- 2) Қазақ елінің болашағы жайында «Мәңгілік ел» тақырыбында өз жобаларыңды ұсыныңдар.

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. Қарамен берілген сөйлемді таратып айтыңдар. Мәтінде қойылған тыныс белгілерінің себебін түсіндіріңдер.

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. БАҚ ақпараттарын пайдалана отырып, Қазақстанның әлемдік саясаттағы беделіне баға беріп жазыңдар.

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. «Ел үмітін арқалаған перзенттерден не күтеміз?» тақырыбында дискуссивті эссе жазыңдар.

3-сабақ

ҚАЗАҚСТАННЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫ

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді тыңдап, ондағы ақпаратты ғаламдық мәселелермен байланыстырып айтыңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқып, Қазақстанның сыртқы саясатта атқарған істеріне баға беріп, жаңа мәліметтермен толықтырыңдар.

Қазақстанның Тұңғыш Президенті осы уақытқа дейін көптеген халықаралық бастамалар жасады. Осы негізде елде ірі халықаралық форумдар, ТМД, ШОС, ЕуроАзЭО және т.б. ұйымдардың саммиттері өткізілді. Қазір бұл халықаралық

құрылымдар өте танымал және сапалы жұмыс істеуде. Енді осы аталған халықаралық құрылымдардың барлығы дерлік не Назарбаевтың бастамасымен, не оның қолдауы бойынша құрылып, жұмыс істеп тұрғаны жасырын емес.

Қазақстанның 2010 жылы ЕЫҚҰ-ға, 2011 жылы Ислам ұйымы конференциясына төрағалық етуі де Қазақстанды халықаралық қауымдастықтың мойындағанын танытса керек.

Ал, ең бастысы, Назарбаев қазақстандық Ұлт көшбасшысы ретінде, тәуелсіздік тарихының бүкіл барысында Қазақстан қоғамын біріктіруші тұлға болғаны даусыз.

Өзгелерге қызықты болатын тағы бір жай – адамзат тарихындағы ұлы көшбасшылар тарихын қатарластыра салыстырар болса, Назарбаевтың Ұлт көшбасшысы ретінде өзіндік ерекшелігі де көзге түсер еді. Айталық, XX ғасырдың саяси көшбасшылары өз мемлекеті мен ұлтына қатысты аса маңызды стратегиялық мәселелер шешкені және осы арқылы танымал болғаны белгілі. Рузвельт АҚШ-ты аса үлкен дағдарыс пен күйзелістен шығарды; Ататүрік Түркияны жаңаша даму жолына бұрды; Ли Куан Сингапурдың өзгелерден қара үзіп, дара шығуы үшін модернизациялауды жедел түрде енгізді. Дэн Сяопин Қытайды қаракөлеңке заман құрсауынан шығарды.

Енді Қазақстан дамуы мен Назарбаевтың қызметін салыстыра қарастырғанда, саяси-экономикалық, өлеуметтік, мәдени-тарихи кешенді стратегиялық тапсырмалар жүзеге асып жатқанын көреміз.

Абай Ескендіров,

«Жаһан таныған жеті тұлға» кітабынан

ЖАЗЫЛЫМ

3-тапсырма. Берілген пікірді басшылыққа ала отырып, «Қазақстанның сыртқы елдермен саясаты» тақырыбында мақала жазыңдар.

«Қазақстан ТМД елдері арасында саяси тұрақтылық, экономикалық дамуымен ерекшеленеді. Бүгін Қазақстанда тұрғылықты ұлттан өзге ұлт өкілдері мен ұлыстар тату-тәтті тұрып жатыр. Ал Қазақстанның ядролық қарудан бас тартуы БҰҰ құрылған кезден бастап, оның алға қойған басты мақсаттарының бірі үшін үлкен қолдау болып отыр».

Кофи Аннан, Біріккен Ұлттар Ұйымының

Бас хатшысы (1997–2006 жж.)

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Оқылым және тыңдалым материалдары бойынша негізгі ақпаратты іріктеп, көшіріп жазыңдар.

АЙТЫЛЫМ

5-тапсырма. Қазақстанның шетелдермен байланысы жөнінде таныстырылым дайындаңдар.

Қазақстан – Өзбекстан,
 Қазақстан – Ресей,
 Қазақстан – Қытай,
 Қазақстан – Түркия,
 Қазақстан – Жапония,
 Қазақстан – АҚШ т.б.

4-сабақ**ЖАҢАНДЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР****ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ**

1-тапсырма. Мәтінді тыңдаңдар. Берілген пікірді басшылыққа алып, өз болжамдарыңды айтыңдар.

1. Бүгінгі жаһандық мәселелерге нелер жатады?
2. Жаһандану мәселелері жөнінде ой бөлісіңдер.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқып, көтерілген мәселеге баға беріңдер. Ақпарат көздерінен лаңкестік туралы мәліметтермен толықтырыңдар.

2017 жылы әлемде 10 900 лаңкестік оқиға орын алды. Олардың басым бөлігі ғаламшарымыздың ыстық өңірлеріне тиесілі: Сирия, Ауғанстан, Сомали және Пәкстан. Олардың жауапкершілігін 369 топ өз мойнына алды. 26,5 мың адам қаза тауып (соның ішінде, 8 мыңы экстремистер болуы мүмкін), 33 мыңы жарақат алды.

Лаңкестік әрекеттер бірінші кезекте бейбіт тұрғындарға бағытталғанына қарамастан, ұйымдастырушылар инфрақұрылымды құртуға да қарсы емес. Террористер түрлі байбалам шақырып, билікті одан туындаған ысырапты жою жолында есепсіз шығынға батыруды көздейді.

Мысалы, Нью-Йорктегі Бүкіләлемдік сауда орталығындағы шабуыл адам шығынынан бөлек 639 млрд доллар залал келтірді, сондай-ақ 2 млн жұмыс орнының жойылуына ықпал етті (2001 жылдың соңындағы дерек).

«Oyla» журналы, №5, 2017 жыл

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. Мәтінде берілген ақпаратты ғаламдық мәселелермен байланыстырып айтыңдар.

АЙТЫЛЫМ

4-тапсырма. Мәтінді оқып, хаттың тақырыбы мен құрылымын, тілдік ерекшелігін түсіндіріп айтыңдар.

Альберт Эйнштейннің хаты

...Кейін Эйнштейн өз хатының зардабын түсінді де, төмендегінше түсініктеме берді:

«Менің ядролық бомбаны жасауға атсалысуым бір ғана өрекетіммен шектелді. Мен президент Рузвельтке жазылған хатқа қол қойдым. Онда ядролық бомбаны жасауды зерттеуге байланысты ірі көлемдегі тәжірибелер жүргізу керектігі туралы айтылған еді.

Мен бұл іс-шараның сәтті аяқталуы адамзат баласына қаншалықты қауіп-қатер әкелетінін жақсы түсіндім. Алайда аталған мәселені шешуде нацистік Германия жетістікке қол жеткізуі мүмкін деген ой мені осы қадамға итермеледі.

Өрдайым өзіне сенімді пацифист¹ болғанымға қарамастан, менде басқа таңдау болған жоқ».

«Oyla» журналы, №5, 2017 жыл

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. А. Эйнштейннің хатына өз көзқарастарыңды білдіріп, жауап жазыңдар.

¹ Пацифист – бейбітшілікті жақтаушы.

5-сабақ

АЙНАЛАҢ – АЯЛЫ АЛТЫН БЕСІГІҢ

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді тыңдап, өз білімдеріңе сүйеніп, тақырыпты жалғастырыңдар.

1. «Экологиялық ахуал» дегенді қалай түсінесіңдер?
2. Өздерің тұратын өңірдің экологиясын ғаламдық экология мәселелерімен байланыстырып айтыңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқып, автордың пікірі мен келтірген мәліметтерін өңдеңдер.

Онсыз да экологиялық оңтайлы қонысқа орналаспаған республиканың бар болғаны он пайыздық таулы аймағы кен өндіру, түсті металлургия, химия өнеркәсібінің еншісіне тиді. Теріскейіндегі мал өсіруге таптырмайтын шүйгін жазықтарды түп-түгел жыртып салып, бүкіл құнарын желге ұшырдық. Азғантай өзендердің алқабын бірыңғай техникалық дақылдар егіп, гербицид¹ пен пестицидке² бөктірілдік. Өуелден де өсімдік жамылғысына кедей шөл мен шөлейт алқаптарда кен қазып, қара металлургия өркендетіп, шаң мен түтінді бұрқыраттық. Жиырма миллионнан астам гектар жерді беталды соқаға тырнатсақ, сонша жерді әскери полигондарға беріп, ең қатерлі қаруларды сынайтын Қазақстанның көп жері күкірт, сынап, кадмий, таллий, литий, уран, хлор сынды улы химикаттардың молдығынан онсыз да денсаулық үшін қатерлі аймақ екендігі аз болғандай, көмір мен бокситті, темір кенін мен фосфоритті ғана емес, радиоактивті стратегиялық шикізаттардың өзін ашық карьер қазу жолымен өндірілдік. Бұның бәрінің табиғи ортаны мекендейтін халықтың денсаулығына тигізіп жатқан әсері қандай? Ол жайында қам жеген ешкім болған жоқ. Қайта оның орнына бізден өндірілген кен, астық, мұнай, шикізат тиелген эшелондар тізбегінің Жер шарын қанша рет орап алуға жететінін айтып мақтандық. Ештеңенің есебі бар деп білмедік. Бәрін тау-

¹ Гербицид – егістіктегі арамшөпке қарсы қолданылатын химиялық зат.

² Пестицид – мәдени өсімдіктерді зиянкестерден қорғау үшін қолданылатын химиялық зат.

сылмастай, сарқылмастай көрдік. Сөйтіп жүргенде кеше көл-көсір көсіліп жатқан Аралдың айдыны жоғалып, Балқаштың шалқары тартылып бара жатқанын бір-ақ көріп, есімізді өзер жинадық.

Әбіш Кекілбаев, «Заманмен сұхбат» кітабынан

ЖАЗЫЛЫМ

3-тапсырма. Мәтіндегі мәліметтерді негізге ала отырып, «Қос диаграмманы» толтырып жазыңдар.

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Оқылым мен тыңдалым мәтіндеріндегі ақпараттарды іріктеп, мақала жазыңдар.

АЙТЫЛЫМ

5-тапсырма. Мақалада тыныс белгілерінің қолданылуын түсіндіріп айтыңдар.

6-сабақ

БАСТЫ ҚҰНДЫЛЫҚ – БЕЙБІТШІЛІК

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді тыңдап, бүгінгі қоғам өмірімен байланыстырып айтыңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтіндегі негізгі ойды анықтап, көтерілген мәселеге баға беріңдер.

Бүгінгі бейбітшілік

Адамдардың көбі қазіргі бейбіт уақытты бағаламайды. Ешқайсысымыз мың жыл бұрынғы ахуалды көрген жоқпыз,

сол кезде дүниенің қаншалықты қауіпті болғанын ұмытып та кеттік. Бұған қоса, қазір енді сиреп кеткендіктен, соғыс атаулыға елең ете қаламыз. Ауғанстан мен Ирактағы соғысқа бола қаншама адам көңіліне алаң тұтады, ал Бразилия мен Үндістандағы бейбітшілікке қуанған біреу бар ма арамызда?

Тағы бір маңызды нәрсені айтайын: бүтін бір халықтан гөрі жекелеген адамдардың шеккен азабына көбірек жанымыз ашиды. Ауқымды тарихи оқиғаларды түйсіну үшін жекелеген оқиғаларға емес, ауқымды сандардың астарына үңілуге тура келеді. Мәселен, 2000 жылғы соғыста 310 мың адам қаза тапса, зорлық-зомбылықпен жасалатын қылмыстардан 520 мың адам құрбан болды. Өрбір өлген адам – көктей солған қайталанбас ерекше әлем, ойрандалған отбасы, туған-туыстары мен дос-жарандарының айықпастай қайғы-мұңы. Ал жаһандық өреден қарағанда, 830 мың құрбандық – 2000 жылы қайтыс болғандардың жалпы санының (56 миллион) 1,5% - ы ғана.

Ювал Ноах Харари,

«Адамзаттың қысқаша тарихы» кітабынан

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. Мәтінде берілген мәліметтер мен пікірлерді жіктеп түсіндіріңдер.

Империялар орнына құрылған тәуелсіз мемлекеттер соғысқа ұмтылды. Жалпы алғанда, 1945 жылдан кейін ешбір мемлекет жаулап алып, жұтып жіберу мақсатында екіншісіне енді баса-көктеп кірмейтін болды. Мұндай жаулап алу деректері есте жоқ ескі заманнан бергі тарихтың негізгі сюжетін құраған еді. Ұлы империялардың құрылу тарихы өзгеріссіз қаларына патшалар да, халық та сенген еді. Алайда римдіктер, моңғолдар, османдардың жаулап алу соғыстары бүгінгі күні еш нәтиже әкелмейді. 1945 жылдан кейін БҰҰ мойындаған бірде-бір тәуелсіз мемлекет карта бетінен жоғалған емес. Иә, әлі де ара-тұра кейбір жерлерде соғыс өрті бүрқ ете қалып, миллиондаған адам соғыста жан тапсырып жатады. Бірақ соғыс қалыпты жағдайға айналған емес.

Ювал Ноах Харари,

«Адамзаттың қысқаша тарихы» кітабынан

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Мәтіндегі негізгі ақпаратты іріктеп жазып алыңдар.

Көптен бері бір байқағаным, халық бостандық пен тәуелсіздікке жетер жолында неғұрлым көбірек тар жол, тайғақ кешуден өтсе, оның өзгелер қасіретіне жаны ашып, бірге қиналу сезімі көбірек болады. Қазақтардың «біреудің қиналысын сезгің келсе, жаның бірге ауырсын» дейтіні тегін емес.

Жүздеп саналатын ядролық және термоядролық жара салған Жұмыр Жердің бүкіл қиналысын, оның орнына өзіңді қоймай, болған нәрсенің бөріне Жер көзімен қарауға тырыспай, түсіне алармысың...

Ежелгі Шығыс даласы. Қазақ ұлтының ар-ұжданына айналған алыптарды әлдилеген дала... Ұлы Абай, Шөкәрім Құдайбердіұлы, Мұхтар Әуезов. Заманында шегара мен қашықтық дегенді білмеген дала кемеңгерлігі мен адамзат рухының кіндігі болған жер.

Біздің мемлекетіміздің бір бастауы осы арада. Абылай хан билеген даланың бір пұшпағы да – осында...

Нұрсұлтан Назарбаев, «Бейбітшілік кіндігі» кітабынан

АЙТЫЛЫМ

5-тапсырма. Мәтіндегі тыныс белгілерінің қойылуын түсіндіріңдер.

Бөрі бітті... Жалғыз түп шөп қалмаған, түтігіп қарайып кеткен даланың тұл жамылғысы. Жаңа жұмыртқа жарған балапандай, қайда, неге баратынын білмейтіндей әнтек-әнтек басқан соқыр бүркіттер. Жан тәсілім алдында жанталасқан тышқандардың, қарсақтардың, қасқырлардың, түнде ғана тынымсыз жортқан кесірткелердің денесі. Олардың жанталасынан кімге қаратып айтылғаны белгісіз «неліктен..?» деген үнсіз сұрақ сезілетіндей. Ал зәресі ұшып, аңырған адамдар «ол не?» деген сұраққа жауап таба алмай, беймәлім құрсаудан босана алмай тұр. Бұрын-соңды көрмеген бұл құбылыс оларды үн-түнсіз қатып қалуға мәжбүр етті, олар өздері де байқамай, дала өрістері мен тау бөктерлерінің бұрынғы шешек атқан, гүл жайнаған рақат күндеріне, бөлкім, енді қайтып оралуы көдік күндеріне тағзым еткендей еді.

Нұрсұлтан Назарбаев, «Бейбітшілік кіндігі» кітабынан

IX
бөлімСӨЗ МӘДЕНИЕТІ ЖӘНЕ
ШЕШЕНДІК ӨНЕР
Пунктуация

1-сабақ

АСЫЛ СӨЗ

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді тыңдап, шешендікке қатысты терминдер мен тілдік ұғымдарды анықтаңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқыңдар. Мәтіннен жай сөйлем түрлеріне қарай бірнеше мысал тауып, талдаңдар. Қарамен берілген нақыл сөзді талдап, сыныпта пікірлеріңмен бөлісіңдер.

Ұлылар өнегесі

М. Әуезов 1910–1911 жылдары Семейде орыс мектебінің екінші класында оқыған. Оның алғашқы ұстаздары қаршадай балаға сол кездің өзінде-ақ үлкен үміт артса керек. Солардың бірі озық шәкірттің таза жазу дәптерін қырық жыл бойы архивінде сақтап келген де, бұрынғы бала Мұхтар дана атанып, Мемлекеттік сыйлық алғаннан кейін жазушыға тарту етіп жіберген.

Он үш жасар бала, бірақ ойлы шәкірт сол 1911 жылдың 11 қазан күні тұңғыш рет тұтас сөйлем жазған екен. Алғашқы сөйлемнің өзін Әуезов «Қара күш ақылға төтеп бере алмас» деген ақылды сөздерден бастапты.

Иә, өмір ұлы жандардың үлес-сыбағасын кейде осылай о баста-ақ белгілейтіні бар-ау!

Мұзафар Әлімбаев, «Біздің Мұхтар» кітабынан

Сұрақтар:

- 1) «Көркем сөз» деген тіркесті қалай түсінесіңдер?
- 2) М. Әуезовтің ана тілі жайында айтқан қандай нақыл сөздерін білесіңдер?

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. Берілген көркем ойды таратып айтыңдар.

Адамның ғазизлігі сөзбен болды. Көңіл – бір жатқан кеннің дариясы. Сонан шыққан сөз – жауһар. Ауыздан шыққан сөз – көмір. Тіл – бір болаттан жасалған өткір қанжар. Оның майдалап, уақтап жасап шығарып жатқанының бәрі – інжу.

Мәшһүр Жүсіп Көпеев

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Төменде берілген нақыл сөздерге сүйеніп, нұсқаулық дайындап жазыңдар.

Шешендік – кісінің көркі.

Горацій

Пікірге, сөзге екпін дарыту үшін қысқалық қажет.

Горацій

Шешеннің ең ұлы қасиеті – қажет нәрсені ғана айту емес, сонымен бірге қажеті жоқ нәрсені айтпау.

Цицерон

Сөзге сақ болу шешендіктен де асқақ.

Бэкон

ТІЛДІК БАҒДАР

АЙТЫЛЫМ

5-тапсырма. Мәтіннен курсивпен терілген сөздердің стильдік қолданысына талдау жасаңдар. Тыныс белгілеріне мән беріңдер.

1) Дәл осы тұста ай астынан күміс ағыс төгілгендей қылаң атын сылаң қақтырып келе жатқан жалғыз жүргінші кілт тоқтап, аттан түседі де, шеткі үйден ұрлана шығып, шолпы сыңғырын қамзолымен тұншықтыра өзіне қарай *үргедек* басқан жас сұлудың жолын тосады.

2) Мен Мергенді түсінемін: бағана бұл Мұқаңа *кермал* келіп қалған тұстағы біздің ыңғайсызданғанымыз секілді енді өзінен-өзі қысылып, «Ағаға осынша тымық түкпірін қопартып, тұнығын лайлағандай несіне сұңқылдай қалып едім» деп өкініп отыр.

3) Бейнелі сөзді, образды ойды бұлай ежіктеуге болмайды. Сен енді мұндай сауатсыз сұрақтан *аққұла* безесің.

4) «Адам сөйлескенше, жылқы кісінескенше» деген емес пе, Тұрағұл өзі бұрыннан білетін Қасымбекті ғана емес, енді Мұхтарды да етене іш тартты.

5) «Ораздының он қонағы бір келеді» дегендей, көршілер дәм-тұзының үстіне ойда жоқта қашаннан қадірлес, сыйлы Әуез ауылының екі жігіті келіп қосылғанына қонақжай, әкесіне тартқан ақылды, тіпті, ақындығы да бар *ақжелең* Тұрағұл қатты қуанды.

6) Үй тігіп жүрген әйелдердің ішінде бұл келіншектің *бедені* бөтен: сырғасы мен шолпысы қосыла сыбырласқан кәдімгі қиғаш қас, бұраң бел сылқымның өзі екен.

Зейнолла Қабдол, «Менің Әуезовім» роман-эссесінен

2-сабақ**СӨЗ СЫРЫ****ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ**

1-тапсырма. Мәтінді мұғалімнің оқуында тыңдап, курсивпен берілген тілдік тұлғалар жөнінде ой бөлісіңдер.

Асқан психолог (М. Әуезов) әлеуметтік топтың, адамның қандайымен жолығысып отырғанын қатты ескеруші еді, ортамен санасып, орайлы тіл тауып, ой толғауға тым икемді болатын. Бәрінің де өз тілін тауып, теңдесіндей еркін тілдесер еді.

8-4392

Халық жазушысы халықтың тілін тауып сөйлесе білетін де еді, шығармаларында кейіпкерлерін халықша ұтымды, өрнекті сөйлете де білетін еді.

Алдабергенов Нұрмолданың Төлеген деген бес жасар баласымен есік алдында тілдескенде:

– «Қошақаннан қорықпайсың ба?»

– «Бұзауқанға міндің бе?»

– «Тайға шауып көрдің бе?»

– «Менімен, ана біздің Ернармен қақпақыл ойнайсың ба, асығың көп пе?», «Өкең сақаңа қорғасын құйып бере ме?» – деп отырғанын да есіттім.

*Мұзафар Әлімбаев,
«Біздің Мұхтар» кітабынан*

ЖАЗЫЛЫМ

2-тапсырма. Төменде берілген тұрақты сөз тіркестерінің мағыналық сәйкестігін тауып, көшіріп жазыңдар.

1	қан кешті	А	бір келіп көрініп қайтты
2	мойнына артты	Ө	батылы бармады
3	төбе көрсетті	Б	жанын құрбан қылды
4	аузынан дүр шашты	В	ықтиярынан айырылды
5	бата алмады	Г	теуіп тастады
6	бетінен басты	Ғ	сөз айтты, сөйледі
7	ғилман болды	Д	кескілесіп соғысты
8	душар болды	Е	үні өшті
9	еркі кетті	Ж	ұялды, қысылды
10	жағы қарысты	З	мәжбүр етті
11	зарп ұрды	И	назары ауды
12	көзі түсті	К	кезіге кетті

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. Екі бағанға бөлінген сөздердің әдеби тілдегі және диалект нұсқаларының сәйкестігін көрсетіңдер.

Фонетикалық ерекшеліктер түрінде

үгей		қорытынды
күміскі		құдағи
құрытынды		малшы
дұмалау		тыңда

маңлай		доғару
тыңла		шаңғырақ
полат		бұл жақ
тоғару		көмескі
малчы		маңдай
бұяқ		өгей
шаңғырақ		домалау
құдағай		болат

Морфологиялық ерекшеліктер түрінде

малдаршылық		әшкереле
кішірт		кел
әшкерт		бар
пойызбынан		алашақ
атпан		келді
барулы		малшаруашылығы
келулі		барайық
алажақ		барғым келеді
бережақ		берешек
келелі		кішірейт
баралы		айтқым келмейді
барғым бар		барды
айтқым жоқ		келейік
барың		атпен
келің		пойызбен

Лексикалық ерекшеліктер түрінде

ақыр		бұршақ, жүгері
бойлай		кенже
жамбарласу		күн бату

көдек	қуатты
бейсәубет	күдер үзу
жар	үлкен, дәу
жарын	ықтимал
сой	ауылшылау
шалт	нағашы
рабайда	жарамсақтану
кейінжі	күкірт
күн баю	тебен ине
баз кешу	біз
жуалдыз	келер жыл
кеуірт	анда-санда
таға	ақ шыт
етмал	үнемі
бақуат	қабырға

АЙТЫЛЫМ

4-тапсырма. 1-тапсырмадағы кездесетін тыныс белгілерінің қолданылуын түсіндіріңдер.

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. «Таза мінсіз асыл сөз – ой түбінде жатады» тақырыбына әдеби эссе жазыңдар.

3-сабақ

ТАУЫП СӨЙЛЕУ – ӨНЕР

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді тыңдап, сөйлеу әдебі мен көркем сөйлеу жөніндегі көзқарастарыңды білдіріңдер.

АЙТЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтіндегі негізгі ойды анықтап, қойылған сұрақтарға өз ойларыңмен жауап беріп көріңдер.

Жерден ауыр не?!

Бала би қартайған шағында халқын жиып:

- Жерден ауыр не?
- Судан терең не?
- Оттан ыстық не?
- Көктен биік не? –

деп, төрт сұрақ берген екен. Ешкім шеше алмапты.

Сонда Бала би өзі айтқан сұрақтарын өзі былай деп шешкен екен:

- Жерден ауыр дегенім – ақыл, білім.
- Судан терең дегенім – оқу, ғылым.
- Оттан ыстық дегенім – фәни жалған, адамның өмірі.
- Көктен биік дегенім – төкаппардың көңілі.

«Шешендік сөздер» кітабынан

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. Кестеде сөз дәлдігіне орай түрлі қолданыс үлгілері берілген. Дұрыс, бұрыс қолданыс үлгілерін анықтаңдар.

Қолданыс үлгілері	Дұрыс	Бұрыс
Күнге, Айға сыйыну		
Күнге, Айға табыну		
Жерге, отқа, суға сыйыну		
Жерге, отқа, суға табыну		
аң мен құсты пір тұту		
аң мен құсты кие тұту		
көк түсті кие тұту		
көк түсті пір тұту		
қобыз шабу		
қобыз жасау		
астық егілді		
астық бастырылды		
астық жиналды		
егін жиналды		
жауын-шашын жаумайды		
жауын-шашын болмайды		

әкеміз 76 жасқа толып отыр		
әкеміз 76 жасқа келіп отыр		
100 жасаған қарт тұрғын		
100 жасқа келген қарт тұрғын		
келесі кездескенше күн жақсы бол- сын		
көріскенше күн жақсы		
жарғақ басы жастыққа тимей		
жарғақ құлағы жастыққа тимей		
20 жасар жігіт		
90 жасар қария		

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Берілген сөздерді «қызыл» сөзімен тіркестіріп, сөз тіркестерін жазып жарысыңдар. Сөздердің мағынасын айтыңдар.

Кім қанша тұрақты тіркес жасай алады?

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. «Асыл сөз» тақырыбында бүгінгі қоғамдағы тіл мәселесі жайында шығарма жазыңдар.

4-сабақ

СӨЗ ӨРНЕГІ

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді тыңдап, аталған өндердің мазмұнына өз көзқарастарыңды білдіріп, сұрақтар дайындаңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтін мазмұнымен танысып, өз ойларыңды ұсыныңдар.

Не тәтті?

Жиренше шешен бір күні жолда келе жатып алдынан қарсы кездескен бір баладан:

– Дүниеде бөрінен не тәтті, балам? – деп сұрайды. Сонда бала:

- Бал тәтті, – деген екен.
- Ал жұмсақта не жұмсақ?
- Мамық жұмсақ.
- Қаттыда не қатты?
- Тас қатты.

Бұл баланың жауабын тыңдап тұрған екінші бала: «Осы сұрақтарыңызға мен жауап беріп көрейін, рұқсат етіңіз», – деп өтінеді.

– Ал, айта ғой, балам, не тәтті? – дейді Жиренше шешен.

- *Ананың сүті*, – деп жауап беріпті бала.
- Не жұмсақ?
- *Ананың қолы!*
- Ал не қатты? – деп сұрағанда.
- *Атаның жүрегі*, – деген екен.

Шешен екінші баланың жауабына риза болып, батасын беріпті.

«Шешендік сөздер» кітабынан

Сұрақ-тапсырма:

- 1) Бірінші баланың жауабын неге жақтамады?
- 2) Курсивпен берілген сөз тіркестерін талдап айтыңдар.

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. Берілген сөзді дәйексөз ретінде алып, сыныпта ойталқы өткізіңдер.

Қазақты жансыз ағаш қылып отқа жаққыларың келмесе,
өнді сақтаудың қамын қылыңдар.

Сұлтанмахмұт Торайғыров

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Мәтінді оқып, кестеге түсіріп жазыңдар.

Сөз мәдениеті – өз мәдениетің

Сөз сөзге жарығын да түсіріп тұрады, көлеңкесін де түсіріп тұрады. Біріне-бірі жарығын түсіріп тұратын сөздерден құралған сөйлем айтайын деген ойыңды оқушыға дәл жеткізеді. Бұл арада ерекше ескеретін бір нәрсе – әр сөздің ой мен сезімге дөп тиіп жатуы, ең үлкен арман осында. Біріне-бірі көлеңкесін түсіріп тұратын сөздер өз мағынасын дәл баспай, екі оқты болып, ауытқып шығады. Жазба сөз – бір өңкей әскер легі де емес, қой-сиыры аралас шұбаған көш те емес, теңіз толқыны да емес, жайнап тұрған бақша да емес, өмірге түгел ортақ ой-сезімді дәлірек те толығырақ бере алатын тіл байлығы. Бұл байлықты қалай болса солай пайдалану – болашақ үшін үлкен қиянат.

Көркем сөзі бар болғырдың өзін орақпен орып, күрекпен күреп ала алмайсың: оларды бір-бірлеп тересің, бір-бірлеп тізесің.

Ғабит Мүсірепов, «Әдебиет тілі жайында» мақаласынан

Мәтіндегі негізгі ойды анықта	Көтерілген мәселені тауып, баға бер	Мәліметтер мен пікірлерді жіктеп, қайта өңдеп жаз

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. Жапсырмадағы №7 суретке қарап, картинаның мазмұны бойынша очерк дайындаңдар.

5-сабақ

СӨЗ САПАСЫ

ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ ЖАЗЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді тыңдап, терминдер мен ұғымдарды жазып алыңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді оқып, үлгілі сөз қолданыстары мен көркемдегіш құралдарды теріп жазыңдар.

Күздің таңы баяулап атып келеді екен. Қос аңшы құстарын ұстап қостан шықты да, белдеудегі аттарын келіп шешті.

Мосқал жасты, бурыл сақал қарт бүркітші Бекбол жуан торы аттың шылбырын беліне қыстырып, енді үзеңгіге аяғын сала бергенде, арт жағынан ат пысқырды. Сұр тонды, кеспелтек денесін шапшаң бұрып сырт айналғанда, Бекбол кезең асып келе жатқан қасқа атты жүргіншіні көрді. Мойнына мылтық асынған, мезгілсіз жүрген жолаушы асығып, жедел келеді екен.

Бекбол ерге мінбей, тор атты сулығынан тартып, жүргінші келе жатқан жаққа бұрды.

Жас аңшы Жәнібек Бекболдың неге аңырғанын байқаған жоқ екен. Ол да сырт қарады. Бұл ұзын бойлы, сом денелі жігіттің бет ажарында тау күніне күйген қою қызыл бар.

Осы кезде жуан торы аттың еріне мініп отырған Қызылбалақ оқыстан дүр-дүр сілкініп салды. Көк жасыл болаттың ажарындай ажары бар қат-қат қауырсындары бүркіт қатты сілкінген уақытта, құйын үйірген шоқ қамыстай су-су етіп судыр қақты.

Мұхтар Әуезов, «Бүркітші» әңгімесінен

ЖАЗЫЛЫМ

3-тапсырма. Төмендегі аңдардың аталығын, аналығын, төлін сәйкестендіріп жазыңдар.

Аң аты	Аталығы	Аналығы	Төлі
Аю	Түлкі	Ілбиін	Бөлтірік
Арыстан	Барыс, ілбіс	Борсық	Інсін

Жолбарыс	Борақ (борсаң)	Кірекей	Алан
Барыс	Сырттан, ызақор	Қаншық, құртқа, шулан	Шөңжік, сармақ
Сілеусін	Арлан, көкжал, бірішек, абадан, сырттан	Мыршық (қанжыр)	Жаутаң, мыртот, түлкішек
Қасқыр (бөрі)	Сілеусін	Таутан	Өзборақ
Түлкі	Мақат	Өлекшін	Қонжық
Борсық	Шері	Қаншыр	Теңбілше, абадан

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Өн мәтінін дамытып, сюжет немесе шағын өңгіме жазыңдар.

Бұлбұлым

Дүние-ау қарап тұрсаң, шолақ екен,
Адамдар бір-біріне қонақ екен, бұлбұлым.
Мың күніме тұрады-ау,
Осы отырған бір күнім.

Құлпырған қызғалдақтай қайран өмір,
Қар жаумай, қазан ұрмай солады екен, бұлбұлым.

Қайырмасы:

Мың күніме татиды-ау,
Осы отырған бір күнім.
Жалған екен көргенім,
Арман екен көрмегім. 2 рет

Серінің серілігі елде қалар,
Аққудың арман өні көлде қалар.
Мың күніме татиды-ай,
Осы отырған бір күнім-ай.

Жігіттер, жас шағыңда ойна да күл,
Қадірлі алтын басың көрде қалар.

Қайырмасы:

Мың күніме татиды-ау,
Осы отырған бір күнім.
Жалған екен көргенім,
Арман екен көрмегім. 2 рет

Өнің жақсы сайрашы-ау,
Бақшадағы бұлбұлым.

АЙТЫЛЫМ

5-тапсырма. Мәтіндегі негізгі ойды анықтаңдар. «Біздің қоғамның жастары» тақырыбында пікірталас ұйымдастырыңдар.

Қыз тілімен түйілген түйін

Сыйқым елінде бір байдың үлкен баласы ұрда-жық, даңғазалау екен. Көрші ауылдың өзі сұлу, ақылды қызын алмақ болады. Тәрбиелі қыз оның ниетіне қарсылық жасап, өзін аулақ ұстап жүреді. Бір жолы оңашада қызды ұстап алып, мойнына қыл шылбырды салып, буындырмақ болады.

– Шылбырыңды тарт әрі, мойнымның қытығы бар, – депті сонда қыз өжеттеніп.

Осы оқиға ауылға тарап кетеді. Жігіт әкесі намысқа тырысып Төлеге келеді. Бай қыздың қалай болған күнде де баласының тұзағына түсетінін айтады.

– Қыз тілімен түйілген түйінді жігіт тісімен шеше алмас, – депті сонда шешен.

«Шешендік сөздер» кітабынан

Сұрақ-тапсырма:

- 1) Жігіттің қылығын қалай бағалайсыңдар?
- 2) «Қыз тілімен түйілген түйінді жігіт тісімен шеше алмас» деген сөйлемде берілген ойды түсіндіріңдер.

6-сабақ**СҮЛУ СӨЗ****ОҚЫЛЫМ**

1-тапсырма. Мәтінді мұқият оқып, өздеріңе керекті пікірлерді жазып алыңдар.

– Сен сөздің дертін қайта-қайта есіме сала бердің-ау. Бірақ көңіліңе келмесін, сендер оның қадір-қасиетін жете түсіне бермейсіңдер, – деп бір қойды да, кідірмей ойын жалғастыра берді. – Сөз шіркін де адам секілді ғой. Оның да ала-құласы көп. Орнатқан жеріңе қорғасындай құйыла қалатын орнықты сөз бар да, құрайдың басында қылп-қылп етіп ұшып кеткелі тұрған торғайдай ұшқалақ сөз бар. Сіздің жақта арбаға екі атты парлап жекпеуші ме еді?! Сонда желісті, күшті атты түпке салады да, ал басын садақша иіп, сәнді қырындап отыратын сұлу жылқыны қасына жегеді. Сөздің де сондай жүк тартқыш түптегісі мен қиғаштап сұлу жүретін маңайламасы болады. Халық соны біліп, сөз екеш сөзді де «одағай сөз, сүйкімді сөз, салқын сөз, жылы сөз» деп түр-түске бөліп жүр ғой. Біз жазушы болғандықтан, осының барлығын білуіміз керек. Солай мәні мен әріне, әуені мен мүсініне қарап, електен өткізіп, сұрыптап алмасақ, жазған шығармаларымыз әлдебірдемеге ұқсап кетер еді. Халық арасында небір жаңа сөз, жаңа ұғымдар туып жатады, бұл – табиғи үрдіс. Солардың шала туғандары өліп, мезгілін біліп туған өміршеңдері қанаттанып, қажетке асады. Құдайға шүкір, сөздік қоры жағынан қазақ тілі ешкімнен кем де, кедей де емес, әдебиетіміздің қаулап өсуінің бір себебі осында жатқан сияқты.

Илияс Омаров, «Біздің Мұхтар» кітабынан

Сұрақ-тапсырма:

- 1) «Сөз шіркін де адам секілді ғой. Оның да ала-құласы көп» деген сөйлемді дамытып айтыңдар.
- 2) Жазушының толғанысынан қандай ой түйдіңдер?

АЙТЫЛЫМ

2-тапсырма. Энциклопедия, ақпарат құралдарына ізденіс жұмысын жүргізіп, берілген жаңбыр атауларын толықтырып айтыңдар.

Жаңбыр атаулары	Анықтамалары
Жаңбыр	бұлттан бөлініп, жерге түсетін атмосфералық су тамшылары, тосап
Ақ жаңбыр	бір қалыпта толассыз ұзақ жауатын жаңбыр

Боз жаңбыр	атмосфералық су тамшыларының салқындықтан кішігірім бұршаққа айналып жаууы
Былғары бұрку	атмосфералық тосаптың тамшыламай бұркуі
Қара жаңбыр	күзгі қалың жаңбыр
Қарлы жаңбыр	ерте көктемдегі және күздегі қар аралас жауын
Нөсер	төгіп-төгіп жауып, тез аяқталатын будақ жаңбыр
Өткінші жаңбыр	аспан күмбезі көшпелі алабұлттанып, тез жауып өтетін жаңбыр
Сылбыр жаңбыр	желсіз күнгі жай жаңбыр
Сіркіреу	өте баяу себезгілеп жауу
Сірлету	жаңбырдың бұркуден, сіркіреуден мол, нөсерден саябыр жаууы
Шық	суық түндерде және таңертең топырақ бетіне не шөп басына тұрып қалатын мөлтілдеген тамшы су, атмосфералық дымқыл
Кемпірқосақ	жаңбырдан кейін аспан күмбезінде түрлі түсті доға түрінде көрінетін жолақ, атмосферадағы оптикалық құбылыс
Қос кемпірқосақ	Күн сәулесі жаңбыр тамшысына белгілі бір бұрыш жасай түсіп, оның ішінде екі рет шағылысуы нәтижесінде қабаттас түскен екі кемпірқосақ

«Жыл – он екі ай» кітабынан

ЖАЗЫЛЫМ

3-тапсырма. Берілген тұрақты сөз тіркестерінің дәл мағынасын табыңдар. Сәйкестіктерді сызық бойынша ойша қосып, көшіріп жазыңдар.

Қанат берді		Қарқын алды, шабыттанды; демеп шабыт берді.
Қанат болды		Талпынды, алуға ұмтылды.
Қанат бітті		Ең жақын (аяулы) сүйеніштаянышынан айырылды.

Қанат жайды	Аяулысы, ең ардақтысы.
Қанат қақты (сермеді)	Еш жәбір-жапа көрсет- тірмеді, қиянат жасатпады.
Қанаты бүтін сұңқар жоқ, тұяғы бүтін тұлпар жоқ	Жігерлендірді, шабыт берді.
Қанаты қайырылды, қанаты сынды	Сүйемелдейтін жақындары, аға-іні, баласы бар кісіні ай- тады.
Қанатында қияғы	Серік, сүйеу етті.
Қанаттыға қақтырып, тұмсықтыға шоқытпады	Мінсіз, кемшіліксіз ешбір нәрсе болмайды.
Қанатымен ұшып, құйрығымен қонды	Етек алды, өрледі, дамыды, үдеді.

АЙТЫЛЫМ

4-тапсырма. Мәтіннің қандай тұлғаға арналғанын айқындаңдар. Логикалық және стильдік түзетулер енгізіп жүйелеңдер.

Құрметті!

Қаумалаған қалың әлеуметтің бүгінгі басқосуы әбден-ақ орынды. Бүгінгі той ардан туып, арман құған, адам баласы кісілігінің ең биік өлшемі – терең ой мен биік парасат иесі, сырлы да нұрлы тұлға – Ұстаздың тойы.

Мәдениет сусынының дәмін татқан өрелі елдің бөрінде ұстаз тәрбиесін көрмеген адам болмайды. Адам деген ұлы тұлғаны шетсіз-шексіз шындық теңізіне жүздіріп, өмірдің бар мәнін жалықпастан үйрететін тәрбиешісіне әрбір адам-зат баласы өз көкірегінен мәңгілік орын беретіні ақиқат. Ал бір кісінің емес, тұтас бір ұлттың көкірегінен орын алатын кісіде арман бар ма?!

Замана тұлғалары үшін мынадай бір ақиқат бар: Заманның өз көкірегінен жомарттықпен туатын ұрпақ бар да, заманды жасасар ұрпақ бар. Қазақ елінің білім беру сала-сын жасасқан Сіздің қоғам қайраткері ретіндегі тер төккен еңбек жолыңыз – киелі жолдың алтын парақтары.

АЙТЫЛЫМ

5-тапсырма. Мәтінді оқыңдар. Курсивпен берілген сөйлемді дамытып, өз ойларыңмен дәлелдендер.

Баланың бесігі – кең дүниенің есігі

Бейбіт жатқан ауылды жоңғарлар шауып, қазақтың малын айдап, егісін таптап кетеді. Жау қорлығынан тоз-тоз болған ел-жұрт таулы жерге қашып, жан сауғалайды. Босқын халық арасында екіқабат жас келіншек бесікті арқалап бара жатады. Қара жолда Төлемен үзеңгі қағысып келе жатқан егде кісі:

– Мына бейшараның көрпе-жастығын тастап, бос бесікті арқалап келе жатқанын-ай, – дейді.

– *Баланың бесігі – кең дүниенің есігі*, – депті сонда ақыл-ғөй Төле би.

«Шешендік сөздер» кітабынан

7-сабақ**СӨЗ ДӘЛДІГІ****ТЫҢДАЛЫМ ЖӘНЕ ЖАЗЫЛЫМ**

1-тапсырма. Мәтінді тыңдаңдар. Тілдік терминдер мен ұғымдарды ажыратыңдар.

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтіндегі сұлу сөз үлгілерін және жапсырмада берілген №8 суреттегі табиғат көріністерін пайдаланып, «Туған жер табиғаты» тақырыбында шағын өңгіме дайындаңдар.

Ана бір жылы жазушы Өбдіжәміл Нұрпейісовтің ауылына барғаным бар. Сонда қарапайым қазақ балықшыларының аузынан небір асыл сөз маржандарын естідім. Бір ғана толқынның өзін олар оннан астам түрге бөледі екен: «сылқылдақ толқын», «ырпылдақ толқын», «ақбас толқын», «ақжал толқын», «бұйра толқын», «дөңбек толқын», «ереуіл толқын», «өксік толқын» деген сөздерді тек сол жолы ғана естідім. Көк жазира теңіз бетіндегі әр алуан толқындарды көргенде халықтың өлгі атауларының соншалықты дәл, соншалықты терең екендігіне көзім жетті.

Мұхаңмен бір кездескенімде осыны айтып, баяғы әңгіме түрткі болмаса, бұларға көңіл аударар қояым неғайбіл еді деп шынымды айттым.

– Мұның дұрыс екен. Толқынның мен естімеген де түрлері көп екен. Қанышпен сөйлесіп, осындай ел түкпірлеріне экспедиция жіберу керектігін айтам, – деді Мұхаң.

Илияс Омаров, «Біздің Мұхтар» кітабынан

ТІЛДІК БАҒДАР

Сөз дәлдігі

Сөздің дәлдігі немесе айқындығы дегеніміз – сөздің реалды шындықтағы заттар мен құбылыстардың атауларына барынша дәлме-дәл келуі.

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. Мәтіндегі сөз дәлдігінің ерекшеліктерін көрсетіп айтыңдар.

Дүниеде азбайтын байлық біреу,
Ол – ақыл.
Дүниеде тозбайтын байлық біреу,
Ол – ақыл.
Дүниеде қайтпайтын адал қолдаушың біреу,
Ол – ақыл.
Дүниеде таймайтын адал қорғаушың біреу,
Ол – ақыл.
Дүниеде жарығы тұтас елге түсетін қасиетті шырақ біреу,
Ол – ақыл.
Дүниеде асыл текті жел жетпес пырақ біреу,
Ол – ақыл.

Бөлтірік шешен

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Абай өлеңдерінен алынған үзінділерден логикалық түбірлес сөздерді тауып жазыңдар.

Керенау, кердең, бір керім,
жақпайды маған сол жерің – ...
Саяламай, сай таппай – ...

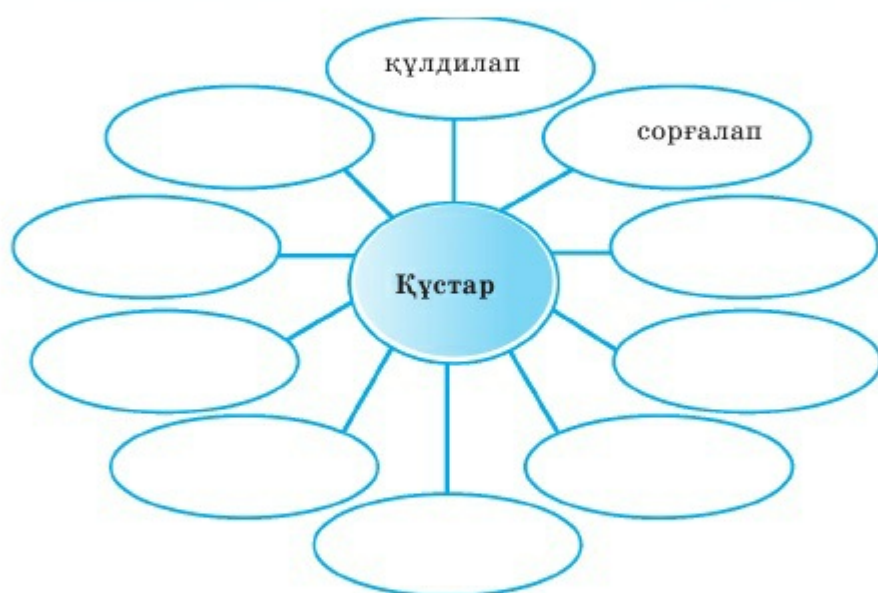

Сарғайды жүзіміз, сарылды көзіміз – ...
 Ауыр ойды көтеріп ауырған жан – ...
 Өлсе өлер табиғат, адам өлмес – ...
 Тәңірі сақтар табандап, тап ұрса да – ...
 Сендіре алмай, сене алмай, сенделеді – ...
 Өлейін деп өлмейді өлерлік жан,
 Өсте өлмесін білгендей қылық қылған – ...

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. Жапсырмада берілген №9 суреттегі құстардың ұшу мәнерін жан-жақты сипаттайтын сөздерді тауып жазыңдар.

8-сабақ

СӨЗ ӘДЕБІ

ОҚЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді оқып, сөз әдебіне қатысты тілдік оралымдарды талдаңдар. Сыныптастарыңның сөз әдебіне қатысты «Сөз әдебі – өз әдебің» тақырыбында зерттеу жасаңдар.

Өңгімеге таңғалғаным сонша:

– Мұха, бұл менің ойыма да келмеген жайт екен, – деп шынымды айттым.

9–4392

– Бәлі, о не дегенің! Көрмейсің бе, жазып жүрген жігіттеріміздің біразының тілі сақау, баланың тіліндей: әрі шолжаң, әрі жұтаң емес пе? – деп Мұхаң бір жымып қойды. – Сен менің ақындар айтысындағы сөз жинағымды тышқан аңдып отырған мысыққа ұқсатыпсың.

– Ол теңеу ғой, Мұха, көңіліңізге, келіп қалып па еді? – деп ақталған болдым.

– Теңеуің дұрыс-ау, бірақ сөз тышқан емес те, мен мысық емеспін ғой. Сен сөздің қасиетін жетік білсең, әлгібір құрғырларға теңемес те едің-ау, – деп күліп жіберді.

Сасқанымнан: «Өрине, Мұха», – деп айыбымды мойныма алдым.

Сөз әлемі барынша қызық дүние, оның таңғажайып сырларын жете түсініп, қапысыз ұғу үшін халық арасында болудың, сұңғыла қариялардың шалқар өңгімелерін тыңдаудың қаншалықты мән-маңызы бар екеніне де Мұхаңның мәслихатынан кейін ой жүгірттім.

Ілияс Омаров, «Біздің Мұхтар» кітабынан

АЙТЫЛЫМ

2-тапсырма. Қазақ тілінде қалыптасқан теңеу сөздердің дәлдігін табыңдар. Жас аруды, жігітті сипаттайтын сөздерді сәйкестендіріп айтыңдар.

Теңеу сөздер	Жас ару	Жігіт
кербезім		
арыстандай айбаттым		
тотым		
еркетайым		
жолбарыстай жүректі		
үкітайым		
қабыландай қайратты		
асыл затым		
үкілі қоңыр үйрек		
пілдей қуатты		
көк құрақ		
құладынан ұшқыр		
киіктің лағы		
қудан жүйрік		
құралай		

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. Берілген нақыл сөздерді пайдаланып, «Ақылды сөйлеу дегеніміз...» тақырыбында пікірталас ұйымдастырыңдар.

Ақылды сөйлеу – қиынның қиыны, ақыл безбеніне салып үндемей қалу – онан да қиын.

Кристиан Боуви

Нағыз шешендікті меңгерудің жолына тәуекел етсеңіз, онда өте әділетті және істі шешуде білгір, білімді адам болуға міндеттісіз.

Платон

Шешеннің парызы – шындықты айту.

Платон

Шешендік – ақылмен билеу өнері.

Платон

Барлық заманда тіл байлығы мен шешендік өнер қатар жүріп келеді.

Антон Чехов

Шешендіктің түп мақсаты – адамдарды иландыру.

Филип Честерфилд

Созбақтай берсе, ең тамаша сөз де жалықтырып жібереді.

Блез Паскаль

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Берілген мақал-мәтелдердің құрамындағы артық тұрған тілдік бірліктерді алып тастап, ықшамдап дұрыс жазыңдар.

- 1) Елдің ерлігі ерінен танылады,
Елдің байлығы жерінен танылды.
- 2) Ел үмітін ер ақтайды,
Ер атағын ел сақтайды.
- 3) Жеті жұрттың тілін біліп жүр,
Жеті түрлі білім біліп ал.

- 4) Білекті бірді жығып тастар,
Білімді мыңды жығар.
- 5) Өзің елді сыйламасаң,
Ел де сені сыйламайды.
- 6) Жігітке жеті өнер аз болады,
Жетпіс өнер көп болмайды.
- 7) Өнерлінің өнерін үйреніп ал,
Жақпаса мінезінен жиреніп кет.

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. Мәтінге керекті тыныс белгісін қойып, қателерін түзеп, түсіндіріп, көшіріп жазыңдар.

Абылай мен қарғысшыл қалмақ

Абылай қалмақтың қарғысшылынан қарғыстың жама-ны қандай деп сұрағанда қарғысшыл бірінші Шөбің жапырылмасын депті Мені кедей бол дегенің ғой бұл қарғыс емес Халқым бай болса бір менің кедейлігім кемшілік емес депті Абылай Екінші Күлің шашылмасын депті. Бұ да қарғыс емес балаң болмасын дегенің ғой өзім жақсы болсам халықтың бәрі менің балам депті Үшінші Өзің білме білгеннің тілін алма депті Міне жаман қарғыс осы депті Абылай.

«Шешендік сөздер» кітабынан

9-сабақ

СӨЗ БЕДЕРІ

ОҚЫЛЫМ

1-тапсырма. Мәтінді оқыңдар. Мәтіндегі дерексіз ұғымды білдіретін сөздерді теріп жазыңдар.

Өрине, көктем далада ғана емес, қалада да көктем. Бірақ қаладағы көктем, Толстой бейнелегендей, бірнеше жүз мың адамның бір аядай алқапқа жиналып, өздері ұйлыға тығылған сол жердің астын үстіне шығара таспен бастырып, оның саңылауынан қылтанақ көрінсе отап, жұлып, қиып тастап, орнына көмір мен мұнай жағып, түтінмен ыстап, талын

қырқып, малын қуып, құсын үркітіп, әбден әрін алып, ажалын кетірген көктем.

Сондықтан Мұхтар бүгінде қалада жүріп даланы сағынады. Түбінде Мұхтардың мұхтарлығы дәл осы далаға деген сағынышта жататын шығар. Тірі кісі жыл өткен сайын ілгерілейді, өседі десек, Мұхтарды ілгерілететін, өсіретін осынау далаға деген сағыныш болса керек. Даласын сағынып өсіп келеді Мұхтар...

Зейнолла Қабдол, «Менің Әуезовім» роман-эссесінен

ЖАЗЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінге керекті тыныс белгілерін қойып, қателерін түзеп, түсіндіріп жазыңдар.

Ер намысына қарай шабады

Сырым бір жылы Орта жүзге барғанда Бала би шешенге кез келеді Сырым мен Бала би екеуі көп әңгімелеседі

Бала би Сіз ағайынды нешеу едіңіз дейді Сырым Мен ағайынды екеуімін дейді

Бала би Сізді Даттан ағайынды он бір деп естуші едік дейді.

Сырым Сіз түсінбедіңіз мен Даттан он бір екенім рас бірақ та олардың маған далада қанша керегі бар менің ағайынды екеуімін дегенім біреуі өзім екіншісі көпшілік халқым еді дейді

Бала би Үгітті ақылды қандай адамға айту керек дейді

Сырым Үгітті ұққанға ақылды жұққанға айту керек дейді

Бала би Ат пен ер қандай жерде не үшін шабады дейді

Сырым Ат шабысына қарай ер намысына қарай шабады дейді

Бала би Дүниеде не тәтті дейді

Сырым Аста тұз тәтті адамда дос тәтті дейді

«Шешендік сөздер» кітабынан

АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. Берілген мақал-мәтелдердің сәйкестігін тауып айтыңдар.

1) Сөз жүйесін тапса, ...

Үәде – ердің опасы.

2) Тілге шешен, ...

Атадан – нақыл.

3) Мақал – сөздің атасы, ...	Батырдың аты өлмейді.
4) Ағадан – ақыл, ...	Мал иесін табар.
5) Кесір сөзде – қырсық көп, ...	Іске мешел.
6) Ақынның хаты өлмейді, ...	Оқпанға құйған сумен тең.
7) Ұқпас құлаққа айтқан сөз, ...	Кесір адамда – тыртық көп.

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Мәтінді абзацқа бөліп, тыныс белгілерін қойып жазыңдар.

Анау сұрша белден бергі ұлан-асыр Ойжайлау мынау Мұхтар тұрған Көктөбеге дейін жұқа қызғылт нұрға балқиды Жайлауда ауыл-ауыл болып жағалай қонған Көктөбенің іргесін көмкере ойдым-ойдым қотандасып тігілген ақ боз үйлер үйден үйге кіріп қарбаласқан ауылдан ауылға бара жатқан үлкенді-кішілі әйел-еркектер қыз-келіншектер ауыл сыртына алтыбақан орнатып өткеншек тепкен ән салып күй тартқан мың бұралып би билеген көңілді жастар одан әрі анау сарқырама бұлақ бойында мынау көк айдын қоғалы көл жағасында ат ойнатқан ит жүгіртіп құс салған шабандоз сері жігіттер бәрінен аулақ ошарылып бірақ жайлау шетін тегіс басқан түгел жапқан қарақұрым мал ауыл адамдарының өніне үн қоса жамыраған жас төл боздаған бота маңыраған қозы кісінеген құлын бәрін ертегідей мұнарта кіреукелеген торғын шымылдық тәрізді жұқа қызғылт нұр Әдемі, әсем

Зейнолла Қабдол, «Менің Әуезовім» роман-эссесінен

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. «Сөз түзелді, тыңдаушы, сен де түзел» тақырыбында дискуссивті эссе жазыңдар.

10-сабақ**СӨЗ СЫНЫ****ОҚЫЛЫМ**

1-тапсырма. Мәтінді мұқият оқыңдар. Негізгі ойды анықтап, көтерілген мәселе бойынша сыныпта ойталқы ұйымдастырыңдар.

Айтыс үш күнге созылды. Мұқаң болса: маңдайы жарқырап, блокнотын тастамай, үнемі бір нәрселерді түртіп алу-

мен болды. Өр ақын сөзін зор зейінмен тыңдап, қошеметшіл көбіктеу сөзді қабағымен тыйып тастаңқырап отырды. Асыл сөзді құлағы шалса, жадырап, жасап қалады.

Бір үзілісте, түстеп анық көру ниетімен қасына келдім де:

– Мұқа, ақындар сөзін саралау ойындасыз ғой деймін, қаламыңыз түспейді, – дедім.

– Жаңа сөзді, теңеулерді терем. Бұлардың әрқайсысын бір-бір жапырақ қағазбен нөкталап, тілдерін байлап қойдық қой, еріктеріне жіберсек, сөздің не шұрайлысын естір едік, – деп өкініш білдірді. Осы пікірін кейінірек және бір есіне салғанымда:

– *Бәлі, сөз шіркінге шегара болушы ма еді, тере білсең байсың, термесең, іздемесең, естімесең сөз екеш сөзге де жарымайсың.* Сөз дегеніміз – жазушының азығы ғой, – деп масаттана сөйледі.

Ілияс Омаров, «Біздің Мұхтар» кітабынан

АЙТЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтіннің тілдік оралымдарына талдау жасаңдар. Мәтіндегі жазушының сөйлеу әдебіне назар аударыңдар.

**«Есмағамбет Ысмайыловқа
18.06.1961 ж. Москва-Кунцево**

Ең қымбатты інім, досым Есет!

Кеше хатыңды алып ем, оқта-текте бір айтылатын көңіл-жүрек сөздері айтылған екен. Алғыс деген азғана. Орайына сондай шындық жүрек құшағы лайық та. Мен сені қазақ әдебиетінің, әдебиет ғылымының айнымас, қажымас, жылдар жүрсе арымас жегіндісі – Еңбек торысы дейім. Сол үшін сүйем де, бек бағалаймын. Адамдығың, адалдық достығың өзінше бір дара. Мені көп айтыпсың, көп жүрген соң, жақсы-жаман ұзақ өмір жолыма жамала беретін шығар. «Көп жүрген» дегеннен шығады. Бұрын жасы үлкеннің жақсы белгісі есебінде «бір көйлекті бұрын тоздырғаным ғой» дейтін еді. Көйлекті бұрын тоздыра жүріп, өзін де қоса тоздыра жүретіні есепке алынбайтын.

Мен тегі өмірдің өрі-қыры, биігі мен ойпаңы, қысталаңы, шатқалаңы дегенді көбірек көргенмін.

Бірақ бәрінен де ұдайы сау, сергек кеудемен, әсіресе өмірді таза мол сүймен өтіп келемін. Солай топшыласам: күйгенімнен – сүйгенім көп, түңілгенімнен де – сенгіштігім көп, жиренгенімнен гөрі құмартқаным көп, бүгінгі өмірді шабыттана сүйім, шексіз қызыға сүйім анық мол.

Үй ішіне тегіс сәлем, қош.

Мұхтар Әуезов».

*Мұхтар Әуезов, Шығармаларының
елу томдық толық жинағы, 50-том*

ЖАЗЫЛЫМ

3-тапсырма. Шешендікке қатысты нақыл сөздерді пайдаланып, шағын мәтін жазыңдар.

Ел бастау қиын емес,
Қонатын жерден көл табылады.
Қол бастау қиын емес,
Шабатын жерден ел табылады,
Шаршы топта сөз бастаудан қиынды көргем жоқ.

Бұқар жырау

Бидің айтқанын құл да айтады, бірақ аузының дауасы жоқ.

Төле би

ЖАЗЫЛЫМ

4-тапсырма. Берілген мақал-мәтелдердің тиісті сөздерін қойып, көшіріп жазыңдар.

- 1) Өнер алды –
- 2) Басқа пәле
- 3) Піл көтермегенді
..... .
- 4) Сөз тапқанға
- 5) Шешеннің сөзі – мерген,
..... .

6) Өтірікшінің шын сөзі

7) Жақсы байқап сөйлер,
..... .

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. Көп нүктенің орнына тиісті сөйлемді қойып жазыңдар.

Дүниеде не жетім? (Шешендік сөздер)

Ел жағалай қонбаса,
.....

Ұлығы әділ болмаса,
Төресін түзу бермесе,
.....

Өз бетімен білмесе,
Айтқан сөзге ермесе,
.....

Замандасы болмаса,
Өңкей жастың ішінде
.....

Қара қасты, қыпша бел
Сыландаса алдыңда,
Сөзіңді қабыл алмаса,
.....

Еңбегі еш, тұзы сор,
Көргенсіз болса алғаны,
.....

Ұқпасқа айтқан сөз жетім.

Құр қараған көз жетім.

Өмір бойы ер жетім.

Қария болар тез жетім.

Болады байтақ ел жетім.

Бетегелі бел жетім.

ГЛОССАРИЙ

Алаш партиясы – қазақтың тұңғыш ұлттық-демократиялық партиясы (1917–1920).

Аргументативті эссе – көбінесе қарама-қайшылық тудыратын тақырыптарда жазылатын шығарма. Аргументтер қолдайтын себептермен бірге берілуі тиіс. Қарсы ойларды көрсету немесе оларды жоққа шығару – бұл эссе типінің жалпы сипаттамасы.

Археологиялық ескерткіштер – халықтардың ежелгі тарихына қатысты материалдық мәдениетінің ескерткіштері. Олар: *қалашықтар мен қалалар; ежелгі қоныстардың қалдықтары; обалар, қабір үстіне орнатылған ескерткіштер мен салт-дәстүрлік құрылыстар; адамның еңбек қызметін сипаттайтын ескерткіштер; тасқа және үңгірде қашалған жазулар; табылған жекелеген қазбалардың орындары.*

Асадал – тамақ және ыдыс-аяқ сақтайтын үй жиһазы, кебеженің бір түрі.

Ас беру – дүниеден өткен ірі тұлғаларды еске алу рәсімі.

Әдеби тіл – жалпыхалықтық тілдің белгілі жүйеге түскен, жазу дәстүрі мен әртүрлі жазба және ауыз әдебиетінің негізінде қалыптасқан тұрақты, орныққан қалыптары, стильдік-жанрлық тармақтары бар, сол тілде сөйлейтін адамдардың бәріне ортақ, түсінікті тіл.

БҰҰ – Біріккен Ұлттар Ұйымы.

Диалектизм – белгілі бір аймаққа тараған тілдік ерекшеліктер мен сөздердің қолданысы.

Диаспора – ұлттың атажұрты болып табылатын елден тысқары өмір сүретін халықтың бір бөлігі.

Драматургия – көркем әдеби тек (драма, трагедия, комедия) жанрларының өнернамалық жүйесі.

Жасыл экономика – бұл адам өмірінің ұдайы өндірісіне қажетті табиғи негізді бұзбайтын, биосфераның шаруашылық сыйымдылығы шеңберінде дамитын экономика.

Жоралғы – әр адамның еңбегіне, аталарына, туыстық қатынастығына сай жасалатын алыс-беріс, сый-сияпат ретінде берілетін тарту-таралғы.

Жұмыссыздық – елдегі еңбекке қабілетті тұрғындардың бір бөлігі өзіне пайдалы еңбекпен айналысатын кәсіп таба алмай дағдаратын әлеуметтік-экономикалық құбылыс.

Илон Маск – америкалық кәсіпкер, инженер, өнертапқыш.

Инжиниринг – ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды өндірістік деңгейге дейін жеткізетін, өндірістік, коммерциялық және ғылыми-техникалық сипаттағы кешенді қызметтер көрсету бойынша қызмет түрі.

Инновация – қазіргі ойлау үлгісі мен дәстүрлі таным ерекшелігіне ұқсамайтын жаңа ойлау жүйесін тауып шығару, кезектегі білім мен материалдық мүмкіндіктерді пайдалана отырып, көнені өңдеу, бар нәрсені жақсарту, кем нәрсені толықтыру, жаңадан жаңалық табу.

Интеграция – бір үлкен ортақ нарық құру мақсатымен жекелеген елдердің әрқайсысының нарықтарын жақындату, экономикалық нысандарды жуықтасуы, өзара астасуы.

Кесене – қабір, бейіт, зират, мола басына салынған күмбезді мәдени-тарихи ескерткіш.

Құндылықтар жүйесі – бір заттың маңыздылығы, пайдалылығы. Сырттай құндылық зат не құбылыстың қасиеті болып анықталады.

Лирика – адамның көңіл күйін, сезім дүниесін тікелей бейнелеп көрсетеді. Лирикалық шығармалар өлеңмен жазылады, онда автордың немесе кейіпкердің дүниеге көзқарасы, оның сезімі, нақты ойы, көңіл күйін суреттеу әсерлеп бейнелеу арқылы көрсетіледі.

Михраб – мешіттің ішінде Меккеге қараған қабырғасында құбылаға қарата салынған ішкі қуыс бөлігі.

Монумент – сәулет-құрылыс кешені.

Пагода – діни ғибадат орны.

Проза – қара сөзбен жазылған шығарма.

Сал-серілер – дәстүрлі қазақ қоғамында ерекше өнерпаздықпен байланысты ұғым. Ірі өкілдері: Біржан сал, Ақан сері т.б.

Симфониялық оркестр – ішекті, ысқышты, үрлемелі және соқпалы музыка аспаптары тобынан құралған оркестр.

Сингармонизм заңы – үндестік заңы. Үндестік заңы – түркі тілдерінің дыбыстық жүйесіндегі басты заң.

Сингармонизм – тілдің бүкіл фонетикалық бейнесін, дыбыс жүйесі мен буын жүйесінің ерекшелігін, сөйлеу нормасын айқындайтын құбылыс. Сингармонизм бойынша сөздер не бірыңғай жуан, не бірыңғай жіңішке, не еріндік, не езулік

болып айтылады. Түбірге жалғанатын қосымшалар да осы заңдылыққа бағынады.

Сопы – сопылық (діни) ағымның өкілі.

Стив Джобс – америкалық өнертапқыш.

Сына жазуы – сына жазуы, шумер жазуы – б.з.б. 4–3-мыңжылдықтарда Алдыңғы Азияда кең тараған көне жазу түрі. Сына тәріздес сызықшалардың үйлесімді жиынтығы болып табылатын мұндай жазуларды шумерлер, аккадтықтар, эламдықтар, хурриттер қолданған.

Түркі өркениеті – түркі халықтарының ежелден келе жатқан бай әдеби, мәдени мұрасы.

Ұлттық буржуазия – елдегі капиталдың едәуір бөлігін иемденген әлеуметтік топ. Оның табыс көзін өндіріс пен саудадағы және қаржы-несие салаларындағы кәсіпкерлік қызметі құрайды.

Философия – адамзат баласының сонау көне замандардан басталған білімі, қоғамдық сананың формасы, болмыс пен танымның жалпы заңдылықтары туралы ілім.

Шошала – қазақ халқының көне асүйі.

Шумер ілімі – Месопотамия ойпатының оңтүстігінде орналасқан ежелгі тарихи аймақ. Өркениет көшінде қалдырған мұраларын зерттеу ілімі.

Экспорт – тауарды, капиталды, жұмыстарды, қызметтерді, зияткерлік қызмет нәтижелерін, соның ішінде, оларға айрықша құқықтарды сыртқы нарықтарға өткізу үшін шетелге өкету.

ЭКСПО көрмесі – дүниежүзілік көрмелер, онда дүниежүзінің елдері өздерінің ғылымдағы, техникадағы, мәдениеттегі және өнердегі жетістіктерін көрсетеді.

ЮНЕСКО – Біріккен Ұлттар Ұйымының білім, ғылым және мәдениет жөніндегі ұйымы.

МАЗМҰНЫ

Алғы сөз	3
----------------	---

I бөлім. Тіл және Алаш идеясы

Сөз мәдениеті

1-сабақ. Тіл идеясы.....	4
2-сабақ. Тіл – өнер.....	5
3-сабақ. «Алаштың» тілдік мұрасы.....	7
4-сабақ. Ана тілім – ардағым.....	9
5-сабақ. Алаш ұраны	11
6-сабақ. Алаш мұрасы.....	12
7-сабақ. Ұлтты сүю тілден басталады.....	13
8-сабақ. Тіл – ұлттың жаны.....	15
9-сабақ. Тіл – адам жанының тілмашы	16
10-сабақ. Алаштың бас шығармасы	18

II бөлім. Әлем жаңалықтары: өнер және мәдениет

Сөз мәдениеті

1-сабақ. Әнші Майра	20
2-сабақ. Өнер дүлдүлі.....	21
3-сабақ. Өнердің өрен жүйріктері	23
4-сабақ. Дәстүрлі ән дарабозы.. ..	25
5-сабақ. Өнерліге өріс кең.....	26
6-сабақ. Ел іші – өнер кеніші.....	28
7-сабақ. Ұлттық өнерді ұлықтайық	29
8-сабақ. Қазақтың күй өнері	31

III бөлім. Қазіргі қоғам құндылықтары: мәдениет және өркениет

Тілдік жүйе және норма

1-сабақ. Құндылықтар жүйесі.....	34
2-сабақ. Ұлттық құндылықтар	36
3-сабақ. Қоғамдық құндылықтар.....	39
4-сабақ. Дәстүрлі мәдениет	40
5-сабақ. Рухани байлық	43
6-сабақ. Туған жерге туың тік.....	45
7-сабақ. Тамыры терең мәдениет	47
8-сабақ. Өркениет	49
9-сабақ. Қазіргі айтыс	51
10-сабақ. Өнерпаз болсаң арқалан... ..	53

IV бөлім. Экономикалық интеграция – бүгінгі күннің даму үрдісі

Тілдік жүйе және норма

<i>1-сабақ.</i>	Нарық жолы.....	55
<i>2-сабақ.</i>	Экономикалық ынтымақтастық..	57
<i>3-сабақ.</i>	Экономикалық өрлеу	58
<i>4-сабақ.</i>	Экономикалық әріптестік	60
<i>5-сабақ.</i>	Мәңгілік ел мұраттары.....	61
<i>6-сабақ.</i>	Табысты даму жолы	62

V бөлім. Білім. Ғылым. Инновация

Тілдік жүйе және норма

<i>1-сабақ.</i>	Білім. Ғылым. Инновация.....	65
<i>2-сабақ.</i>	Болашақ энергиясы	66
<i>3-сабақ.</i>	Білімдіден шыққан сөз... ..	67
<i>4-сабақ.</i>	Дүниенің ең үлкен қазынасы – білім.....	69
<i>5-сабақ.</i>	Талап қыл артық білуге... ..	71
<i>6-сабақ.</i>	Инновациялық даму	73

VI бөлім. Қазіргі қоғам: әлеуметтік теңсіздік

Тілдік жүйе және стиль

<i>1-сабақ.</i>	Еңбек етсең ерінбей... ..	76
<i>2-сабақ.</i>	Әлеуметтік орта.....	79
<i>3-сабақ.</i>	Халықты әлеуметтік қорғау	81
<i>4-сабақ.</i>	Кең болсаң, кем болмайсың.....	83
<i>5-сабақ.</i>	Адамзаттың бәрін сүй... ..	85
<i>6-сабақ.</i>	Тұрмыс тауқыметі	86

VII бөлім. Сәулет өнері

Стильдік ерекшеліктер

<i>1-сабақ.</i>	Халық сәулеткерлігі	88
<i>2-сабақ.</i>	Ежелгі қала сыры	91
<i>3-сабақ.</i>	Тарихи-мәдени ескерткіштер	92
<i>4-сабақ.</i>	Ғажайып мұра	94
<i>5-сабақ.</i>	Әлем кереметтері.....	96
<i>6-сабақ.</i>	Астана ғажайыптары	98

VIII бөлім. Қазіргі әлемдегі саясат және жаһандық мәселелер

Пунктуация

<i>1-сабақ.</i>	Әлем және Қазақстан	101
-----------------	---------------------------	-----

<i>2-сабақ.</i>	Мәңгілік ел.....	102
<i>3-сабақ.</i>	Қазақстанның сыртқы саясаты	103
<i>4-сабақ.</i>	Жаһандық мәселелер	105
<i>5-сабақ.</i>	Айналаң – аялы алтын бесігің	107
<i>6-сабақ.</i>	Басты құндылық – бейбітшілік.....	108

IX бөлім. Сөз мәдениеті және шешендік өнер

Пунктуация

<i>1-сабақ.</i>	Асыл сөз.....	111
<i>2-сабақ.</i>	Сөз сыры	113
<i>3-сабақ.</i>	Тауып сөйлеу – өнер	116
<i>4-сабақ.</i>	Сөз өрнегі	119
<i>5-сабақ.</i>	Сөз сапасы	121
<i>6-сабақ.</i>	Сұлу сөз	123
<i>7-сабақ.</i>	Сөз дәлдігі	127
<i>8-сабақ.</i>	Сөз өдебі	129
<i>9-сабақ.</i>	Сөз бедері	132
<i>10-сабақ.</i>	Сөз сыны	134
	Глоссарий	138

О қ у б а с ы л ы м ы

**Балтабаева Жаңалық Қылышқызы
Арын Ержан Омарұлы
Әбдіраман Гүлназ Ыбырайқызы**

ҚАЗАҚ ТІЛІ

Жалпы білім беретін мектептің қоғамдық-гуманитарлық
бағыттағы 10-сыныбына арналған оқулық

Редакторы *Р. Райбаева*
Көркемдеуші редакторы *А. Бекқожанова*
Техникалық редакторы *Ү. Рысалиева*
Корректоры *Е. Амангелді*
Компьютерде беттеген *Г. Тасыбаева*

ИБ № 049

Теруге 10.02.2019 берілді. Басуға 11.06.2019 қол қойылды. Пішімі 60х90 ¹/₁₆.

Офсеттік қағаз. Мектептік қаріп. Офсеттік басылыс. Шартты баспа табағы 9,0.

Есептік баспа табағы 7,91. Таралымы 7 000 дана. №4392 тапсырыс.

«Атамұра» корпорациясы» ЖШС, 050000, Алматы қаласы, Абылай хан даңғылы, 75.

Қазақстан Республикасы «Атамұра» корпорациясы» ЖШС-нің
Полиграфкомбинаты, 050002, Алматы қаласы, М. Мақатаев көшесі, 41.

